

T. C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN
BETİMSSEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Rohullah HAKIMI

Niğde
Ağustos 2022

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN
BETİMSSEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Rohullah HAKIMI

Danışman : Doç. Dr. Sena TÜRKMEN
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Hacı Hüseyin TIRAŞ
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Sefa ÖZBEK

Niğde
Ağustos 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Makroekonomik Göstergelerinin Betimsel Analizi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım..../..../.....

Rohullah HAKIMI

ÖN SÖZ

Bu çalışmada 1980-2020 yılları arasındaki Türkiye'nin seçilmiş makroekonomik verileri betimsel olarak incelenmiş olup, ilgili yıllarda ki iç ve dış gelişmelere de değinilmiştir. Çalışmamın başlangıç aşamasından, sonuç aşamasına kadar desteğini ve sabrını esirgemeyen Sayın Danışman Hocam Doç. Dr. Sena TÜRKMEN'e saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Rohullah HAKIMI

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN BETİMSSEL
ANALİZİ**

HAKIMI, Rohullah
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Sena TÜRKMEN
Ağustos 2022, 194 sayfa

Ülkelerin makroekonomik yönetim ve koordinasyon sürecinde temel hedefleri; pozitif ve sürdürülebilir büyüme, düşük enflasyon, düşük işsizlik, düşük faiz oranı, cari ödemeler dengesi fazlası ya da en azından sürdürülebilir bir açık, düşük bütçe açığı ve kamu borç stoku, döviz kuru istikrarı şeklinde sıralanmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek ve başarılı makroekonomik politikalar planlama ve uygulamak, birbirine bağımlı olan, karşılıklı etkileşimlere sahip değişkenlerin birlikte ele alınması ile mümkün olabilmektedir. Uzun vadede, reel ve net ölçümlerle ekonomik büyüme, ülkenin daha yüksek yaşam standartlarına ulaşması anlamına gelmektedir. Ancak kısa vadede büyüme oranının diğer ekonomik değişkenler ile farklı ilişki ve etkileşimine bağlı olarak farklı sonuçları olabilmektedir. Büyüme oranı, potansiyel/doğal büyüme oranından daha yüksek bir oranda devam ederse enflasyon artma riski vardır. Öte yandan düşük büyüme oranı, işsizlik oranını artırma riski bulunmaktadır. Artan işsizlik oranı, tipik olarak ekonomik daralma veya durgunluklarla ilişkili olsa da, ekonomik büyüme süreçlerinin yapısına ve özelliğine bağlı olduğundan, işsizlik oranının yükselmesini önlemek için uygun karar ve uygulama örneği üretmek kolay değildir. Ekonomik büyüme oranının düzeyinin ve bileşenlerinin bilinmesi, işsizlik oranını azaltmak ya da en azından yükselmesini engellemek için politika yapıcılara önemli ipucu ve yol haritası sağlayacaktır. Türkiye bulunduğu konum, sınırları ve temsil ettiği ideolojik fikirler nedeni ile büyük coğrafi kesime hitap etmekte olup, bu durum Türkiye açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ekonomisi geçmiş yıllarda ağırlıklı olarak komşu ülkeleri ile olan dış ticarete bağlı olmasına karşın, son yıllarda istikrarsız bir durum sergileyene Suriye, Irak gibi ülkeler ile dış ticareti durma noktasına gelmiştir. Bunun yanında NATO, ABD ve Rusya ekseninde de çoğu zaman sıkışma noktasına gelen Türkiye, bütün gelişmelerden dolaylı ya da dolaysız olarak en çok etkilenen ülkelerden birisi haline gelmiştir

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ekonomi, büyüme, makroekonomik veriler, faiz, enflasyon, dış ticaret

ABSTRACT
MASTER'S THESIS

DETAILED ANALYSIS OF TURKEY'S MACROECONOMIC INDICATORS

HAKIMI, Rohullah
Department of Economy
Supervisor: Doç. Dr. Sena TÜRKMEN
August 2022, 194 pages

The main objectives of the countries in the macroeconomic management and coordination process; positive and sustainable growth, low inflation, low unemployment, low interest rate, current balance of payments surplus or at least a sustainable deficit, low budget deficit and public debt stock, exchange rate stability. Achieving these goals and planning and implementing successful macroeconomic policies is possible by considering variables that are interdependent and have mutual interactions. In the long run, economic growth in real and net terms means that the country achieves higher living standards. However, in the short run, the growth rate may have different results depending on its different relationship and interaction with other economic variables. If the growth rate continues at a higher rate than the potential/natural growth rate, there is a risk of increasing inflation. On the other hand, there is a risk that a low growth rate will increase the unemployment rate. Although rising unemployment rate is typically associated with economic contractions or recessions, it is not easy to produce appropriate decision and practice examples to prevent the unemployment rate from rising, as it depends on the nature and nature of economic growth processes. Knowing the level and components of the economic growth rate will provide important clues and roadmaps to policy makers in order to reduce the unemployment rate or at least prevent it from rising. Turkey appeals to a large geographical segment due to its location, borders and the ideological ideas it represents, and this has both positive and negative consequences for Turkey. Although its economy has been mainly dependent on foreign trade with neighboring countries in the past years, its foreign trade with countries such as Syria and Iraq, which has exhibited an unstable situation in recent years, has come to a standstill. In addition to this, Turkey, which has often come to the point of compression in the axis of NATO, the USA and Russia, has become one of the countries most directly or indirectly affected by all developments.

Keywords: Turkey, economy, growth, macroeconomic data, interest, inflation, foreign trade

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

1.1. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA (GSYİH)	3
1.2. ENFLASYON.....	5
1.2.1. Enflasyon Kavramı	5
1.2.2. Enflasyon Çeşitleri	7
1.2.2.1. Nedenlerine Göre Enflasyon Çeşitleri.....	7
1.2.2.1.1. Talep Enflasyonu	7
1.2.2.1.2. Arz enflasyonu	8
1.2.2.1.3. Maliyet Enflasyonu (Ücret Enflasyonu)	8
1.2.2.1.4. Fiyat Enflasyonu (Kar Enflasyonu)	9
1.2.2.1.5. İthal Enflasyon	9
1.2.2.2. Fiyatlardaki Artış Hızına Göre Enflasyon Çeşitleri	10
1.2.2.2.1. Sürünen Enflasyon	10
1.2.2.2.2. Yüksek Enflasyon	10
1.2.2.2.3. Hiperenflasyon	11

1.2.2.2.4. Yapısal Enflasyon	12
1.2.3. Enflasyonun Açıklanmasına Yönelik Teorik Yaklaşımlar	13
1.2.3.1. Klasik Yaklaşım Göre Enflasyon	13
1.2.3.1.1. Cambridge Yaklaşımı: Para Talebi Teorisi.....	14
1.2.3.1.2. Fisher Yaklaşımı: Mübadele Denklemi	14
1.2.3.2. Keynesyen Yaklaşım Göre Enflasyon.....	16
1.2.3.3. Monetarist Yaklaşım Göre Enflasyon	18
1.2.3.4. Yeni Klasik Yaklaşım Göre Enflasyon	21
1.2.3.5. Arz Yanlı Yaklaşım Göre Enflasyon.....	24
1.2.3.6. Yeni Keynesyen Yaklaşım Göre Enflasyon	26
1.2.3.7. Yapısal Görüş Göre Enflasyon.....	28
1.3. İŞSİZLİK	29
1.3.1. İşsizlik Kavramı.....	29
1.3.2. Başlıca İşsizlik Türleri.....	31
1.3.2.1. Açık İşsizlik ve Türleri.....	31
1.3.2.1.1. Geçici İşsizlik.....	32
1.3.2.1.2. Yapısal İşsizlik.....	33
1.3.2.1.3. Çevrimsel İşsizlik.....	36
1.3.2.2. Gizli İşsizlik	38
1.3.3. İşsizlik Olgusunu Açıklayan Teorik Yaklaşımlar	40
1.3.3.1. Modern Emek Piyasası İktisadının Temelleri	40
1.3.3.2. Emek Piyasası Kuramları	42
1.3.3.2.1. Klasik Makro İktisat Teorisi ve İşsizlik.....	42
1.3.3.2.2. Yeni Klasik Makro İktisat ve Reel İş Çevrimi Kuramı	47
1.3.3.2.3. Keynesyen Makro İktisat Teorisi ve Emek Piyasasında İşsizlik	50
1.3.3.2.4. Emek Piyasasında Neoklasik Çerçeve ve İşsizlik.....	53

1.3.3.2.5. İkili Emek Piyasası Modelleri ve Emek Piyasasında Düalizm.....	55
1.3.3.2.6. Yeni Keynesyen Okul ve Mikro Temeller.....	60
1.4. FAİZ.....	62
1.4.1. Faiz Kavramı	62
1.4.2. Faiz Oranlarını Açıklamaya Yönelik Teoriler.....	63
1.4.2.1. Klasik Faiz Teorisi	64
1.4.2.2. Knut Wicksell'in Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi.....	65
1.4.2.3. Keynes'in Likidite Tercihi Teorisi	67
1.4.2.4. Neo-Keynesyen, Hicks-Hansen Faiz Oranları Teorisi	69
1.4.2.5. James Tobin'in Portföy Teorisi	70
1.5. DIŞ TİCARET	70
1.5.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Anlayışı	71
1.5.2. İhracat Kavramı	72
1.5.2.1. İhracat Türleri.....	73
1.5.3. Dış Ticaret Politikası	75
1.5.4. Dış Ticaretin Amacı.....	76
1.5.5. Dış Ticaret Araçları	77
1.5.6. Dış Ticaret Teorileri	78
1.5.6.1. Merkantilizm	79
1.5.6.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi	80
1.5.6.2.1. Mutlak Avantaj Teorisi	81
1.5.6.2.2. Karşılaştırmalı Avantajlar Teorisi.....	82
1.5.6.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi	82
1.5.6.3.1. Faktör Ekipmanları Teorisi	83
1.5.6.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri	85
1.5.6.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	85

1.5.6.4.2. Teknoloji Boşluğu Teorisi	87
1.5.6.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	88
1.5.6.4.4. Ölçek Ekonomisi Teorisi	89
1.6. EKONOMİK BÜYÜME	90
1.6.1. Ekonomik Büyüme Kavramı	90
1.6.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	91
1.6.2.1. İşgücü	91
1.6.2.2. Sermaye	92
1.6.2.3. Doğal Kaynaklar	93
1.6.2.4. Teknolojik Gelişme	93
1.6.3. Ekonomik Büyüme Teorileri	94
1.6.3.1. Dışsal Büyüme Modelleri	94
1.6.3.2. Endojen Büyüme Modelleri	96
1.6.3.3. David Ricardo Büyüme Modeli	98
1.6.3.4. Teknoloji Kabul Modeli	99

İKİNCİ BÖLÜM

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

2.1. DÖVİZ KURU, FAİZ ORANI VE ENFLASYON ORANI İLİŞKİSİ ANALİZİ	100
2.1.1. Esneklikler Yaklaşımı	101
2.1.2. Piyasa Yapısı ve Ürün Özellikleri	102
2.1.3. Tarife Dışı Engeller	108
2.1.4. Çok Uluslu Şirketler ve Şirket İçi Ticaret	109
2.1.5. Makroekonomik Yaklaşımlar	110
2.2. ENFLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	113
2.3. ENFLASYON VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİ	114

2.4. LİTERATÜR TARAMASI	118
-------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980-2020 MAKROEKONOMİK VERİLERİN İNCELENMESİ

3.1. ENFLASYON ORANI GELİŞMESİ	124
3.2. TÜRKİYE'DE FAİZ ORAN GELİŞMESİ	137
3.3. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK ORANI GELİŞMESİ.....	141
3.4. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜME GELİŞMESİ.....	150
3.5. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞMESİ.....	162
SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA	170

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye enflasyon verileri	133
Tablo 3.2. 1980-2020 dönemlerinde TÜFE ve ÜFE verileri	136
Tablo 3.3. 1980-2020 dönemlerinde bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranları, reel faiz oranları ve reeskont faiz oranları	140
Tablo 3.4. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye işsizlik verileri.....	148
Tablo 3.5. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ekonomik büyüme verileri	160
Tablo 3.6. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi ve ithalatın ihracatı karşılama oranı verileri	165

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Gizli işsizliğin nedenleri	40
Şekil 1.2. Emek piyasası kuramları	42
Şekil 1.3. Klasik teoride emek piyasası dengesi.....	44
Şekil 1.4. Neoklasik iktisat teorisinde emek piyasasının işleyişi	46
Şekil 1.5. Keynesyen makro iktisatta emek arzı ve emek talebi	52
Şekil 1.6. Neoklasik sentez modeli.....	54
Şekil 1.7. Geleneksel yaklaşımda eğitim ve ücret	56
Şekil 1.8. İkili emek piyasasında eğitim ve ücret	57
Şekil 1.9. İkili emek piyasasında birincil sektör ve ikincil sektör	59
Şekil 1.10. Likidite, gelir ve beklenen enflasyonun etkileri	63
Şekil 2.1. Irving Fisher Grafiği.....	116
Şekil 2.2. A.J. Brown'un Serpme Diyagramı	117
Şekil 2.3. Paul Sultan'ın Grafiği.....	118

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. Keynesyenlere göre para arzı	17
Grafik 1.2. Monetarist yaklaşım	19
Grafik 1.3. Rasyonel beklentiler ve yeni klasik teori	23
Grafik 1.4. Reel konjonktür teorisi	25
Grafik 1.5. Yeni Keynesyenler	27
Grafik 1.6. Denge Faiz Oranı.....	66
Grafik 3.1. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de enflasyonun seyri.....	134
Grafik 3.2. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de TÜFE ve ÜFE’nin seyri	137
Grafik 3.3. 1980-2020 dönemlerinde bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranları, reel faiz oranları ve reeskont faiz oranlarının seyri.....	141
Grafik 3.4. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de işsizliğin seyri.....	149
Grafik 3.5. 1923-2014 yılları arası ortalama büyüme oranları	157
Grafik 3.6. Türkiye’nin dünya ekonomisinde aldığı pay.....	157
Grafik 3.7. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyümenin seyri	162
Grafik 3.8. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ithalat ve ihracat oranlarının seyri ...	166
Grafik 3.9. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’nin yıllara göre ithalat oranlarındaki değişim, ithalat oranlarındaki değişim ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarının seyri	166

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Ak Parti
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ESA	Avrupa Hesaplar Sistemi
FED	Amerikan Merkez Bankası
GB	Gümrük Birliği
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	İş ve İşçi Bulma Kurumu
İTO	İstanbul Ticaret Odası
KDV	Kat Değer Vergisi
KGF	Kredi Garanti Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
NAIRU	Doğal İşsizlik Oranı
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SGP	Satın Alma Gücü Paritesi

TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEAŞ	Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
THY	Türk Hava Yolları
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TÜSİAD	Türkiye Sanayici İş adamları Derneği
UNECLA	Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomi Komisyonu
ÜFE	Üretici Fiyat Endeksi
YTL	Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

12 Eylül 1980, Türkiye'nin ve ekonomi politiğın tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Askeri cunta tarafından desteklenen Türk yetkililer ekonomik liberalleşmenin ilk nihai programını hazırladılar. Türkiye'nin modernleşme sürecinin tanıtımında uluslararası kurumlar çok etkili olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğı yolunda ilerlemesi, IMF ile Dünya Bankası arasındaki ilişkiler ve batı dünyasının Türkiye'ye bakış açısı, özellikle ekonomik alanda iç politikanın şekillenmesinde ciddi etkiler yaratmıştır. 1982, 1988, 1994, 1997, 1998, 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye ekonomisindeki liberal çabalar çeşitli faktörlerden dolayı zaman zaman başarısızlıklar yaşamıştır.

2001 ekonomik krizinin ardından Türkiye'nin mali sistemi yeniden yapılandırılmış ve kamu maliyesi sıkı bir disipline tabi tutulmuştur. Özel alanda, büyük şirketler, entegrasyoncu politikaları eskisinden daha tutarlı bir şekilde hızlandırmıştır. Küresel finansal kriz dalgalarının Türkiye kıyılarına vurduğu 2009 yılı dışında, Türkiye ekonomisi yüksek büyüme oranlarını korumuştur. Türkiye, ekonomik tarihinin önceki alt dönemlerinde de kayda değer büyüme oranları elde etmişti. Ancak bu dönemlerdeki yüksek enflasyon oranları, ekonomik büyümenin olumlu katkılarını aşındıran önemli olumsuz yayılma etkileri meydana getirmiştir. Dolayısıyla 2001 sonrası dönem, önceki dönemlere kıyasla yüksek büyüme-düşük enflasyon dengesine işaret etmektedir.

2001 sonrası dönemde Türkiye, kişi başına düşen GSYİH'nın, gelir eşitsizliğinin ve sağlam kamu maliyesinin yanı sıra sıkı bir şekilde düzenlenmiş bir finansal sistemin iyileştirilmesine katkıda bulunan kayda değer bir ekonomik büyüme elde etmiştir. 2002-2007 yılları arasında % 6,8 yıllık büyüme oranıyla Türkiye ekonomisi, Türkiye ekonomi tarihinde önceki alt dönemlerin üzerinde büyümüştür. 2008-2014 döneminde, bir dizi iç ve dış etken nedeniyle yıllık büyüme oranı yıllık % 3,2'ye gerilemiştir. Aynı dönemde önemli yapısal sorunlar da birikmiştir. 2013 yılında % 8 civarında seyreden yüksek cari açıklar, ekonominin zayıf noktası haline gelmiştir.

2016 yılında global ölçekte yaşanan durgunluk, jeopolitik ve siyasi gerginlikler ile yakın coğrafyamıza hakim olan savaş, darbe girişimi ve terör olaylarının etkisi ile büyüme hızı % 3,2 düzeyinde kalmıştır. Bu büyüme oranı

krizden çıkış yılı olan 2009 sonrası gerçekleşen en düşük büyüme oranı olmuştur. Büyümeye tekrar hız kazandırmak ve iktisadi faaliyetleri canlandırmak amacıyla bir dizi tedbir uygulamaya konulmuştur. Özel sektör işbirliği ile finansmana erişimi kolaylaştırma çalışmaları kapsamında TOBB Nefes Kredisi, KOSGEB ve Kredi Garanti Fonu aracılığıyla sağlanan krediler, vergi indirimleri, istihdam ve üretime yönelik teşvikler, üretim ve iç talebi destekleyerek ekonomideki güçlü büyümede etkili olmuş ve 2016 yılının son döneminden itibaren tekrar hızlı bir büyüme sürecine girilmiştir. Bu süreç 2017 yılı boyunca kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Türkiye ekonomisi için 2018-2020 yıllarını kapsayan orta vadeli programda 2017 yılı büyüme hızı % 5,5 olarak tahmin edilirken, yıl sonunda beklentilerin üzerinde % 7,4'lük bir büyüme hızına ulaşılmıştır. Türkiye G20 ülkeleri arasında ekonomisi en hızlı büyüyen ülke olmuştur. 2017 yılındaki bu yüksek oranlı büyümeye, uygulanan teşvik politikaları kapsamında sağlanan kredi kolaylıklar, vergi indirimleri, istihdam teşvikleri ile iç tüketimde ve yatırımlarda yaşanan canlanma, düşük baz etkisi ve küresel ekonomilerdeki canlanma katkı yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı 1980-2020 yılları arası Türkiye'nin makroekonomik değişkenlerini (GSYİH, enflasyon, işsizlik, faiz, dış ticaret ve ekonomik büyüme) incelemektir. Çalışma üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde makroekonomik değişkenler olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), enflasyon, işsizlik, faiz, dış ticaret ve ekonomik büyüme kavramları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde makroekonomik değişkenler arasında ilişkiler ele alınmış olup, üçüncü bölümde de 1980-2020 yılları arasında Türkiye'nin enflasyon, faiz, işsizlik oranı, ekonomik büyüme ve dış ticaret verileri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

Çalışmanın bu bölümünde makroekonomik değişkenlerden Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), enflasyon, işsizlik, faiz, dış ticaret ve ekonomik büyüme kavramları incelenmiştir.

1.1. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HÂSILA (GSYİH)

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), bir ülke sınırları içerisinde belirli bir dönemde üretilmiş olan tüm mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ülke içindeki Pazar potansiyeline bağlıdır. Pazar potansiyelinin artmasıyla mal ve hizmet üretimi artacak ve bunun sonucunda ekonomik büyüme gerçekleşmiş olacaktır. İç talebin artması ekonomi de talep fazlasına neden olmaktadır bu da yatırımcıların gelirlerini artıracak ve böylelikle yabancı yatırımcıların bu ülkelere yatırım yapmaya teşvik edecektir (Açıkalın vd., 2006: 274). Bu makroekonomik değişken iktisadi faaliyetlerin en kapsamlı ve geniş ölçüsüdür. GSYİH birkaç farkı yöntemler ölçülebilmektedir. Bunlardan başlıcaları üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemidir (Mishkin, 2018: 36; TUİK, 2022).

Yıllık kesinleşmiş verilerden hareketle, dönemsel GSYH tahminlerinden bağımsız olarak, bağımsız bir yıllık GSYH veri setinin hesaplanması ve düzenli olarak dönemlik GSYH büyümelerinin bu bağımsız hesap ile kontrolü ve revizyonu gerçekleştirilmektedir (TUİK, 2022).

- **Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla, *üretim yöntemiyle***, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, ekonomik faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir (TUİK, 2022).
- **Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla, *harcama yöntemiyle***, bir ekonomide belli bir dönemde tüketime ve yatırıma yönelik harcamalar ile ihracat, ithalat farkından oluşur. Bu yöntemin ana bileşenleri, hane halklarının nihai tüketimi, devletin nihai tüketimi, sabit sermaye yatırımları ve net ihracattır (TUİK, 2022).
- **Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla, *gelir yöntemiyle***, ekonomideki üretici birimlerin

elde ettiği maaş, ücret gelirleri, işletme kârı ve devletin elde ettiği çeşitli vergi gelirlerinden oluşur. Her faaliyet kolunda mal ve hizmet üretim sürecinde yer alan üretici birimlerin üretim faktörlerine ödedikleri değerlerin toplamıdır (TUİK, 2022).

Türkiye İstatistik Kurumu'nda GSYH hesaplamaları üretim, harcama ve gelir yöntemlerinin her üçü de kullanılarak yapılmaktadır. GSYH tahminlerinde kullanılan temel yöntem (*hesabın ilk yapıldığı, daha sonra diğer hesapların buna göre dengelendiği*), üretim yöntemidir. GSYH, cari fiyatlarla ve Laspeyres zincirlenmiş hacim endeksleriyle hesaplanmaktadır (TUİK, 2022).

- **Cari fiyatlarla GSYH**, hesaplama döneminde piyasada geçerli olan fiyatlarla yapılan hesaplamadır (TUİK, 2022).
- **Zincirlenmiş hacim endeksleriyle GSYH**, üretimdeki değişimin daha sağlıklı ölçülebilmesi için enflasyon etkisinin arındırılmasıyla yapılan hesaplamadır. Hesaplamalar, zincirleme indeks yöntemiyle yapılmaktadır (TUİK, 2022).
- **GSYH değişim oranı**, GSYH'nin yüzde olarak artış oranıdır. Zincirlenmiş hacim endeksleriyle hesaplanan değerlerin birbirine oranı gerçek büyüme hızını vermektedir (TUİK, 2022).
- **Kişi Başına GSYH**, cari fiyatlarla tahmin edilen gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklüğünün yıl ortası nüfus tahminine bölünmesi ile Türk Lirası olarak elde edilir. Hesaplanan bu değerin ortalama dolar kuruna bölünmesi ile dolar değeriyle kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsılaya ulaşılmaktadır (TUİK, 2022).
- **Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları**, mal ve hizmetlere ilişkin hanehalklarının yapmış olduğu harcamaları içermektedir (TUİK, 2022).
- **Devletin Nihai Tüketim Harcamaları**, devletin hizmetlerini yerine getirebilmek için istihdam ettiği personeline ödenen maaş-ücretler, ayni ve sosyal yardımlar ile bu hizmeti üretmek için diğer sektörlerden satın aldığı mal ve hizmetlere ilişkin harcamalardan oluşmaktadır (TUİK, 2022).
- **Gayrisafi sabit sermaye oluşumu**, bir üreticinin sabit aktifleriyle elde edişleri, eksi elden çıkışıları ve kurumsal birimin üretim faaliyetleriyle gerçekleşen üretilmeyen aktif değerine belirli ilavelerin toplam değeriyle ölçülür. Gayrisafi sabit sermaye oluşumunun en büyük kısmını maddi sabit

aktifler oluşturmaktadır. Bu aktifler, makine-teçhizat ve inşaat olmak üzere iki alt grupta incelenmektedir. Sabit aktifler, bir yıldan fazla bir süre için üretim işleminde kullanılmaktadır (TUIK, 2022).

- **İşgücü ödemeleri**, muhasebe dönemi boyunca, girişim tarafından çalışanın yaptığı iş karşılığında, ayni ve nakdi olarak ödenen toplam karşılıklar olarak tanımlanmaktadır. Nakdi ya da ayni olarak ödenen maaş-ücretler ile işverenler tarafından çalışanlar adına ödenen sosyal güvenlik katkılarından oluşmaktadır (TUIK, 2022).
- **Sabit sermaye tüketimi**, muhasebe dönemi boyunca fiziksel yıpranma, normal kullanım dışı olma veya normal kaza zararı sonucu olarak bir üretici tarafından sahip olunan veya kullanılan sabit aktif stoklarının cari değerlerindeki düşme olarak tanımlanabilir (TUIK, 2022).
- **Üretim ve ithalat üzerindeki vergiler**, mal ve hizmetler üreticiler tarafından üretildiğinde, teslim edildiğinde, satıldığında ya da transfer edildiğinde onlar üzerinden ödenen ürün ve hizmetler üzerindeki vergiler ile mallar sınırları geçip ekonomik bölgeye girdiğinde veya hizmetler yerleşik olmayan birimler tarafından yerleşik birimlere teslim edildiğinde ödenecek olan ithalat üzerindeki vergileri ve resimleri içerir (TUIK, 2022).
- **İşletme artığı**, net katma değerden, çalışanlara yapılan ödemeler ve üretim üzerindeki vergilerin çıkarılması ve sübvansiyonların eklenmesiyle elde edilir. Katma değer içinde sermayenin payını ifade etmektedir (TUIK, 2022).

1.2. ENFLASYON

Bu kısımda enflasyon kavramı incelenmiş olup, enflasyon kavramı, enflasyon çeşitleri, enflasyonu açıklamaya yönelik teorik açıklamalar açıklanmıştır.

1.2.1. Enflasyon Kavramı

İktisadi anlamda enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki önemli ve süreklilik gösteren artışlardır veya bunun nedeni olarak görülen paranın değerindeki sürekli düşüşlerdir (Dawson, 1992: 10). Enflasyon, malların miktarlarında ve değerlerinde reel bir artış olmaksızın, fiyatlarında bir artış meydana gelmesi olarak da tanımlanmaktadır. Ekonomide gerçekleşen her fiyat artışı enflasyon olarak nitelendirilememektedir. Fiyat artışları, ülkeden ülkeye değişen belirli bir oranın

üzerine çıkması ve bu durumun süreklilik göstermesi halinde enflasyon olarak adlandırılması genel kabul gören bir tanımdır (Johnson, 1967: 107).

Enflasyonu başka bir şekilde açıklamak gerekirse, fiyatlar genel seviyesinde sürekli bir artışa karşılık, paranın sürekli değer kaybetmesidir. Halk mallardaki her fiyat yükselişini enflasyon olarak algılamaktadır. Fakat bir ekonomide enflasyonun söz konusu olabilmesi için, fiyat yükselişleri ekonomideki birkaç mal için değil, ekonomideki malların büyük bir çoğunluğunu veya tamamını kapsayacak bir şekilde gerçekleşmesidir. Fiyatlar genel düzeyinde, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde gerçekleşen bir defalık artış enflasyon olarak nitelendirilmemelidir. Fiyat artışlarının önüne geçilemediği takdirde enflasyon karşımıza çıkmaktadır. Enflasyonun düşmesi ise, fiyatlar genel düzeyinin düşmesi, bireylerin alım gücünün artması, gelirlerinin yükselmesi demek değildir. Enflasyonun düşmesi, fiyat artışlarının azalması, bireylerin alım güçlerinin daha az azalması ve neticesinde istikrar ve refah demektir (TCMB, 2004: 3).

Parasal genişleme ile beraber düşen faizler, tüketimi artırmaktadır. Para arzının artması paranın değerini düşürmektedir. Parasal genişlemeden önce bir mal için ödenen para, parasal genişlemeden sonra aynı mal için ödenen para miktarından daha düşük olmaktadır. Bu durum malın değerinin artmış olduğunu göstermemekte aksine paranın değerinin düştüğünü göstermektedir. Fiyatlarda meydana gelen artış bireylerin gelirlerini ve dolayısıyla harcamalarını arttırmaktadır. Bireyin aynı malı alabilmesi için gelirinin artmış olması gerekmekte veya daha az tasarruf yapması gerekmektedir. Para arzı, talep edilen para miktarından fazla ise bu durum enflasyonu oluşturmaktadır. Toplam talebin artmasıyla, artan tüketime toplam arz kısa sürede uyum sağlayamamaktadır (Eğilmez, 2012).

Enflasyon, ekonomide istikrarsızlık sorunu olarak görülmektedir. Ekonomideki istikrarsızlığı ortadan kaldırmak için merkez bankasının amacı olan fiyat istikrarını para politikası ile sağlaması gerekmektedir. Merkez bankası enflasyonu önlemek için uygulayacağı para politikalarına karar vermede, enflasyona nelerin yol açtığını ve enflasyonun hızlanmasına nelerin neden olduğunu bilmesi gerekmektedir (Kıvılcım, 1993: 97).

Enflasyon şiddetine, nedenlerine ve beklentilere göre sınıflandırılmaktadır. Enflasyon türleri, nedenleri ve etkileri ve ayrıca enflasyonun açıklanmasına yönelik

yaklaşımlara aşağıdaki bölümlerde yer verilmiştir (Uslu, 1993: 1).

1.2.2. Enflasyon Çeşitleri

Enflasyon, nedenlerine göre ana başlıklar altında arz ve talep enflasyonu olarak ikiye; fiyatlardaki artış hızına göre sürünen, yüksek ve hiperenflasyon olarak üçe; piyasaların işleyişine göre açık ve örtülü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.2.2.1. Nedenlerine Göre Enflasyon Çeşitleri

Nedenlerine göre enflasyon çeşitleri talep enflasyonu, arz enflasyonu, maliyet enflasyonu, fiyat enflasyonu ve ithal enflasyon olup aşağıdaki kısımlarda ele alınmıştır.

1.2.2.1.1. Talep Enflasyonu

Talep enflasyonu, ekonomide toplam harcamaların mal arzını aşmasıyla oluşan dengesizliktir (Ergin, 1983: 308). Genel bir ifade ile talep enflasyonu, toplam talebin toplam arzı aşması durumunda fiyatların yükselmesiyle meydana gelmektedir. Talep enflasyonu genellikle para arzının artmasının tüketimi artırması sonucu ortaya çıkmaktadır. Piyasada toplam talebin artmasını sağlayan sebepler içinde kişilerin gelirlerindeki artış veya piyasadaki para arzında yükseliş olmaktadır. Para arzının artması durumunda tüketim artmaktadır ve bireyler hem daha fazla mal talebinde bulunabilir, hem de talep ettikleri mal için daha fazla fiyat ödeyebilirler. Bu ise, enflasyona yol açmaktadır. Piyasada para arzı para talebinden daha fazla ise, enflasyon olgusu gerçekleşmektedir. Para arzı ve bireyin eline geçen para miktarındaki artışın sonucunda tüketim talebi artmaktadır ve bu duruma toplam arzın kısa sürede uyum sağlaması zor olmaktadır. Para arzının artmasıyla artan talebi karşılamak için firmalar ilk aşamada kapasitelerini artırma yoluna giderler; bu amaçla fazladan işçi alınması fazla mesai yapılması, yeni makineler alınması firmaların maliyetlerini arttırmaktadır. Artan maliyeti karşılamak için firmalar fiyatlarını artırırsa, enflasyona neden olurlar (TCMB, 2004: 4).

Para arzının artmasıyla başlangıçta azalan işsizlik ve artan karlarla ekonomide canlanma başlamaktadır. Ancak bu olumlu etkiler kısa süre sonra yerini artan enflasyona ve getirdiği olumsuzluklara bırakmaktadır (TCMB, 2004: 4).

Yatırım harcamaları, devletin açık finansman politikası izlemesi, kredi hacminin genişlemesi, kişilerin ve firmaların atıl paralarını dolaşıma arz etmeleri ve

ödemeler dengesi fazlalığından kaynaklanan gelir artışları talep artışına neden olan faktörlerin arasında sayılmaktadır. Parasal genişleme, kamu harcamalarının artması, tüketim eğiliminin yükselmesi, nüfus artışı ve girişimcilerin karlılığa tüketicilerin ise gelirine dair iyimser bekleme beklentileri de talebi artıran faktörler arasındadır. Üretim faktörlerinin kısıtlılığı da arzın talebi karşılayamaması nedeni olarak söylenebilir (Eren, 2002: 95-96).

Artan talebi karşılamak için firmalar üretimlerini artırarak, mesai saatlerini artırarak, işçi alarak ve yeni makineler alarak cevap vermektedirler. Bu durumda firmaların maliyetleri artmakta ve maliyetin artmasını fiyatları artırarak yansıtmasının sonucunda enflasyon meydana gelmektedir (Turan, 2010: 6).

Talep enflasyonunun oluşmasına engel olmak için toplam talebin kısılması gerekmektedir. Merkez bankası enflasyon hedeflemeleriyle, faiz politikalarıyla ekonomide dengeyi sağlayarak ekonomiyi kontrol altına almaktadır. Toplam talebin toplam arzı aşması durumunda, merkez bankası fiyatların yükselmesini sağlayarak talebin kısılmasını sağlamaktadır. Sıkı para politikası ile yükselen faizlerin tüketimi düşürmesi sonucunda talep kısılmaktadır. Merkez Bankası, enflasyon hedefleme stratejisi ile enflasyon beklentilerini göz önünde bulundurarak talep enflasyonunun oluşmasını engellemek üzere sıkı para politikası uygulayabilir (Kaygusuz, 2011).

1.2.2.1.2. Arz enflasyonu

Arz enflasyonu, toplam talepte bir değişim olmaksızın toplam arzın azalması sonucunda fiyatların yükselmesi ile oluşmaktadır. Bu enflasyon türü ekonominin toplam üretimi ile ilgilidir. Arz enflasyonunu ortadan kaldırmak için ya toplam arz kısılmak ya da toplam talep artırılmalıdır. Merkez bankası arz enflasyonunu ortadan kaldırmak için genişletici para politikası uygulayarak para arzını artırarak toplam talebin artmasını sağlayabilir. Arz enflasyonuna toplam talebin artırılması ile cevap veren merkez bankası ekonominin daha yüksek bir fiyat seviyesinde dengeye gelmesini sağlar. İstihdam eski seviyesine gelir ve işsizlik azalır (Dinler, 2000).

Arz enflasyonu, maliyet enflasyonu, ithal enflasyon ve kar enflasyonu olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bunlardan üçü de arz enflasyonunun neden kaynaklandığını açıklamaktadır (Ceylan Onur, 2016).

1.2.2.1.3. Maliyet Enflasyonu (Ücret Enflasyonu)

Maliyet enflasyonu, üretimde kullanılan girdilerin ve işgücünün maliyetinin

artması sonucunda fiyatların artış göstermesi ile oluşmaktadır (TCMB, 2013: 5). Üretimde girdi fiyatlarının yükselmesi, maliyetlerin artması toplam arzın azalmasına neden olmaktadır. Sendikaların işçi talebinden bağımsız olarak ücret arttırması, monopol gücüne sahip firmaların daha fazla kar elde edebilmek için tüketici fiyatlarından bağımsız fiyat arttırmaları, ithal mallarındaki talepten bağımsız fiyat artışları, doğal kaynakların tükenmesi ülkede üretim maliyetlerini artırarak maliyet enflasyonuna neden olmaktadır (Soloman, 1994: 551).

Maliyet enflasyonunu oluşturan faktörler arasında; hammadde fiyatlarındaki artışlar, enerji girdi fiyatlarındaki artışlar, kamu malları fiyatlarındaki artışlar, vergi oranlarındaki artışlar, sendikaların ücret artırılması talepleri, ücretlerin artışı, devletin belirlediği taban fiyatlar yer almaktadır. Bu faktörler kar güdüsüyle kurulan firmaların üretim maliyetlerini artırmaktadır. Firmalar artan maliyetlerini ürünlerinin satış fiyatlarına yansıtmaktadır ve neticesinde maliyet enflasyonu oluşmaktadır (Çiçek, 2005: 107).

1.2.2.1.4. Fiyat Enflasyonu (Kar Enflasyonu)

Arz enflasyonunun diğer bir kaynağı, monopollerin karlarını artırmak için fiyatlarını istedikleri gibi yükselterek maliyetlerini fiyatlara yansıtmasıdır. Eksik rekabetin yaşandığı piyasalarda, firmalar (kartel, tröst vb. oluşumlar) aralarında anlaşarak rekabeti ortadan kaldırmaktadır ve karlarını artırmak amacı ile fiyatlarını yapay olarak yükseltmektedirler dolayısıyla fiyat enflasyonuna diğer bir deyişle kar enflasyonuna neden olmaktadır. Bu durum ise işçilerin satınalma gücünü düşürmektedir ve buna bağlı olarak daha yüksek ücret istemelerine neden olmaktadır. Merkez Bankasının genişletici para politikası uygulamalarıyla daha yüksek bir fiyat düzeyinde istihdam eski seviyesine geri dönebilmektedir (Güran, 1999: 242).

1.2.2.1.5. İthal Enflasyon

Bu enflasyon türü dışa açık ekonomilerde görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler teknolojik yetersizliklerden dolayı hammadde ve ara malını dış ülkelere ithal etmek durumundadırlar. Bu durum enflasyonist bir etki yaratmaktadır (Ergun, 2002: 62). Hammadde fiyatlarında meydana gelen bir artış ülke içinde üretilen malların üretim maliyetini arttırmaktadır. Bu enflasyon türü, dış ticaret yoluyla dış ülkelerde oluşan enflasyonist bir şok ile ülke ekonomisini etkilemektedir. Dış ülkelerde enflasyonun olması ülke içindeki mallara talebin artmasına sebep olmakta

ve dolayısıyla ihracatı artırmaktadır. İhracatın artmasıyla üretim artmakta yani arz artmaktadır. Ve buna bağlı olarak fiyatlarda artış meydana gelir. Ayrıca ülke içindeki firmalar üretimlerinde hammadde ve ara mallarını gerekse yatırım mallarını dış ülkelerden ithal ediyorsa maliyet enflasyonu oluşmakta, firmaların üretim maliyetlerini artırmaktadır ve fiyatlara yansımalarına neden olmaktadır (Ceylan Onur, 2016).

1.2.2.2. Fiyatlardaki Artış Hızına Göre Enflasyon Çeşitleri

Fiyatlarda ki artış hızına göre enflasyon çeşitleri sürünen enflasyon, yüksek enflasyon, hiperenflasyon ve yapısal enflasyon olup, aşağıdaki kısımlarda açıklanmıştır.

1.2.2.2.1. Sürünen Enflasyon

Sürünen enflasyon, ekonomideki fiyat artış oranlarının düşük seviyede gerçekleşmesi durumudur. Sürünen enflasyona belirsiz, gizli, sinsi ve ılımlı enflasyon da denilmektedir. Enflasyon artış oranı gelişmekte olan ülkelerde yıllık %6, gelişmiş ülkelerde ise yıllık %4 ve daha altındaki seviyelerde olduğu zaman sürünen enflasyon olarak kabul edilmektedir (Yerli, 2008: 4).

Sürünen enflasyon yaşandığı durumlarda para değerini kaybetmeyeceğinden halkın güveni sarsılmaz, halk paraya güvenir ve elde para tutar, tasarruflarını hisse senedi, hazine bonosu ve mevduata yatırabilir. Fiyat artış oranları düşük seviyede gerçekleştiğinden hem bu enflasyona müdahale ve hem de sürünen enflasyon ile mücadele kolay olmaktadır. Hatta ılımlı enflasyon ekonomide büyüme gibi olumlu etkileri de olabilir (Güngör, 2006).

1.2.2.2.2. Yüksek Enflasyon

Yüksek veya dörtlü enflasyon ekonomiyi zarara uğratan bir enflasyondur. Gelecek hakkındaki belirsizliği arttırmakta ve paranın değer ölçüsü ve tasarruf aracı olma özelliklerini zayıflatmaktadır. Yüksek enflasyonda fiyat artışları çift haneli hatta üç haneli seviyelerde olduğundan tüketici ve firmaların kendilerini paranın bu derece değer kaybından korumaları zorlaşmaktadır (Bulut, 2002: 94).

Yüksek enflasyonda, fiyatlar genel düzeyindeki artışlar iki haneli ya da üç haneli olmaktadır. Halkın gelecek hakkındaki beklentileri olumsuz olduğundan ellerinde para bulundurmamak istemezler. Kişiler ellerinde nakit para bulundurmamak

yerine faiz getirişi olan varlıklara yönelirler ve paralarını o şekilde değerdendirirler (Dinler, 2000).

1.2.2.2.3. Hiperenflasyon

Hiperenflasyonun tanımını Phillip Cagan (1956) yapmıştır. Aylık %50'yi aşan oranda bir enflasyon hiperenflasyon olarak tanımlanmaktadır ve bunun yıllık birleşik değeri %13000'lik bir enflasyon oranına eşittir. Enflasyon oranları çok yükseldiğinde aylık ölçümler yapılmaktadır (Dem ve Gao, 2004: 4). Phillip Cagan, hiperenflasyon dönemlerinde reel para balansları talebinin bütünüyle beklenen enflasyona bağlı olduğunu gözlemiş ve para talebi, reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranının toplamına eşit olan nominal faiz oranına bağlı olduğunu söylemiştir (Öngel vd., 1997).

Hiperenflasyon genellikle savaş dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu enflasyon türünde fiyat artışları çok yüksek olmakta ve fiyatlar gün içinde değışmeler göstermektedir. Bu dönemde halkın paraya olan güveni kalmamaktadır. Bu yüzden, halk elinde nakit para bulundurmak istemez, altın ve dövizi yerli paraya tercih etmektedir. Para arzının sürekli artmasıyla ve halkın paraya olan güveninin kaybolmasıyla, paranın değeri kaybolmakta ve para değışim aracı olma fonksiyonunu ve tasarruf fonksiyonu tamamen kaybetmektedir (Özkan, 1990).

Savaş, doğal afet, siyasal istikrarsızlık dönemlerinde ülkelerin bütçe açıkları artmakta ve ülkeler bu açığı vergi ve borçlanma yoluyla finanse edememektedirler. Bu durumda oluşan bütçe açığını para basarak finanse etme yoluna gitmektedirler. Para arzının aşırı biçimde artırılması sonucu hiperenflasyon yaşanmaktadır. Bu enflasyonun yaşandığı ülkelerde harcamalar (talep) aşırı artar, paranın dış satın alma gücü, iç satın alma gücünden hızlı düşer, fiyatlar yabancı paralarla ifade edilir, ekonomik sistem çöker, hayat standartları geriler, gelir dağılımındaki adaletsizlik artar ve halkın orta kesimi hızla fakirleşir (Kurnaz, 2009).

Hiperenflasyonun üç ayırt edici özelliğı vardır. Birincisi, ücret ve fiyatların tam esnekliğe sahip olduğu, sözleşme ve fiyat değışikliklerinin tümüyle senkronize olduğu bir sisteme karşılık gelmesidir. İkincisi, parasal hesapların yapılamaması ve sonucunda para sisteminin tahrip olmasıdır. Üçüncüsü ise, hiperenflasyonun piyasa ekonomisinin kurumlarının olağan işleyişi sonunda ortaya çıkan bir kurum değil, ya siyasal otoritenin çöküşü ya da dış ticaret sorunlarıyla ilgili bir olgu olmasıdır. Bu

enflasyonist süreci durdurabilmek için genellikle heteredoks istikrar programları uygulanmalıdır. Genellikle yeni bir para birimi tedavüle sokulmakta ve vergi sistemi yeniden yapılandırılmaktadır (Turan, 2010).

Hiperenflasyon, I. Dünya Savaşı sonrası Avusturya, Almanya, Polonya, Rusya ve Macaristan'da 1920-1924 yılları arasında yaşanmış, II. Dünya Savaşı sonrası Çin, Yunanistan ve Macaristan'da 1943-1950 yılları arasında yaşanmış, 1980'li yıllarda Brezilya, Arjantin, Bolivya ve Peru'da yaşanmıştır (Türkoğlu, 2015).

1.2.2.2.4. Yapısal Enflasyon

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi tam istihdam seviyesine ulaşırken gerekli bilgi ve teknoloji yetersizliği gibi nedenlerle artan talebin karşılanması zor olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yapısından kaynaklanan bir enflasyon türüdür. Ekonomik yapının esnek olmamasından kaynaklanmaktadır (Bulut, 2002: 95).

Özellikle azgelişmiş ülkelerde, ekonominin yapısındaki bozukluklardan ve darboğazlardan kaynaklanan nedenler sonucunda ortaya çıkan enflasyona yapısal enflasyon denilmektedir. Yapısal enflasyonun başlıca nedenleri arasında, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin verimlilik artış hızları arasındaki farklılık, bu sektörlerin fiyat ve gelir esneklik farklılıkları, nitelikli işgücü kıtlığı, kronik ödemeler dengesi açığı, hızlı nüfus artışı, dış ticaret dengesinin sürekli olarak açık vermesi, talep yapısının üretim yapısına uymaması ve kurumsal bozukluklar gibi daha bir çok neden sayılabilir. Ayrıca bu ülkeler tarıma dayalı bir ekonomik yapısına sahiptirler. Tarımsal üretiminin artırılmaması, tarımsal ürünler arzının tarımsal ürünler talebini karşılayamamasına neden olmaktadır. Bu durum talep enflasyonuna neden olmaktadır (Güneş ve Ceylan, 2014).

Yapısal enflasyon talep enflasyonunun sebebi olduğu gibi arz enflasyonunun da sebebi olarak gösterilebilir. İhracat gelirlerini artıramayan ve ithalat giderleri sürekli artan az gelişmiş ülkelerin dış ticaret dengeleri sürekli açık vermektedir. Dolayısıyla ithalat sınırlamaları getirilir ve ithalata dayalı üretim azalmaktadır. Bu durum arz enflasyonuna neden olmaktadır (Engin, 2011).

Azgelişmiş ülkelerde tarımda, dış ticarete ve devlet gelirlerinde karşılaşılan darboğazlar ve yapısal bozukluklar nedeniyle ortaya çıkan arz esneksizliğinin başlattığı fiyat artışlarının kümülatif ve yaygınlaştırıcı faktörlerle enflasyonist baskıya dönüştüğünü ileri süren yapısal görüş, istikrar için bu faktörlerin tümünün birden ele

alınmasını gerekli görmektedir. Bu nedenle yapısal görüş içinde, ekonomik kalkınmaya yönelik politikalar uygulanmaya konulup bu yönde başarı elde edilmeden parasal istikrarın ve fiyat istikrarının sağlanılacağına inanılmamaktadır (Çubukçu, 1983: 81).

1.2.3. Enflasyonun Açıklanmasına Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Çalışmanın bu kısmında enflasyon teorileri klasik yaklaşıma göre, Keynesyen yaklaşıma göre, monetarist yaklaşıma göre, yeni klasik yaklaşıma göre, arz yanlı yaklaşıma göre, yeni Keynesyen yaklaşıma göre ve yapıla görüşe göre açıklanmıştır.

1.2.3.1. Klasik Yaklaşıma Göre Enflasyon

Klasik iktisat teorisi uzun dönemi esas almaktadır. Ekonomi tam istihdam seviyesinde dengeye gelmektedir buna ek olarak fiyatların, reel ücretlerin ve reel faiz oranlarının tam esnek olduğu, her arzın kendi talebini yarattığı ve paranın sadece işlem güdüsü ile talep edildiği gibi varsayımlara dayanmaktadır. Klasik dikotomi ilkesine göre, reel sektör ile parasal sektör birbirinden ayrılmıştır ve paranın yansız olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca para ve maliye politikaları etkisizdir dolayısıyla para ve maliye politikaları ile ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiğini savunurlar. Firmalar ve tüketiciler piyasa hakkında tam enformasyona sahiplerdir ayrıca gelecekle ilgili olarak istikrarlı ve durağan bir beklenti içindedirler. Klasiklere göre enflasyonun sebebi para arzındaki artışlardır (Sever ve İğdeli, 2016).

Para arzı artışları karşısında ekonomi dengesini sadece fiyat ayarlaması yaparak sağlamaktadır, istihdam ve üretim hacmi bundan etkilenmemektedir. Para arzı artışları sadece fiyatlar genel düzeyini yükseltir ve bu yükseliş para arzı artış oranı ile aynı seviyede gerçekleşmektedir. Para arzı artışları devam ettiğinde fiyatlardaki artış da enflasyonu meydana getirmektedir. Klasik teoride, ekonomide deflasyonist bir ortamla karşılaşılmayacağı gibi, devlet para arzını kontrol altında bulundurduğu sürece enflasyonist bir ortamla da karşılaşılmayacaktır (Çubukçu, 1983: 11-12).

Enflasyon sadece para arzı artışlarından kaynaklandığı için, enflasyonu önleme politikası olarak sıkı para politikası uygulanmalı, para politikası araçları ile para arzının kısılması gerekmektedir (Tuna, 2007).

1.2.3.1.1. Cambridge Yaklaşımı: Para Talebi Teorisi

Cambridge yaklaşımı bir para talebi teorisidir. Bu yaklaşıma göre enflasyon Fisher Yaklaşımı'ndaki gibi, tam istihdam düzeyindeyken para miktarındaki artışın fiyatlar genel düzeyini artırmasıdır. Para işlem güdüsü ve ihtiyat güdüsü ile talep edilmektedir. Para geleceğin belirsizliğinden korunmak için elde tutulmaktadır. Para talebi harcamalar yerine elde tutulan paraya eşit olmaktadır. Bu yaklaşıma Para Tutumu Yaklaşımı da denilmektedir. Mübadele denklemi ile Cambridge formülü arasındaki ayrılık noktası para arzı yerine para talebi yaklaşımın seçmiş olmasıdır. Cambridge denklemi şu şekilde ifade edilmektedir (Ergin, 1983: 212):

$$M_d = kPy$$

M_j : Arzulanan para miktarıdır. Halkın gelirden likit tuttuğu miktardır. Para talebidir.

P : Fiyat endeksidir.

y : sabit fiyatlarla ulusal gelirdir. Reel üretimi gösterir.

k : talep edilen likiditenin ulusal gelire oranıdır.

Cambridge yaklaşımına göre k, kısa dönemde değişmektedir ve sabit kabul edilmektedir. Bu denklemde kPy nominal para talebi olarak ifade edilmektedir ve para piyasası dengede olduğu durumda para arzına eşit olmaktadır (Malatyalı, 1998).

1.2.3.1.2. Fisher Yaklaşımı: Mübadele Denklemi

Fisher yaklaşımında enflasyon, ekonomi tam istidam düzeyindeyken para arzındaki artışın fiyatlar genel düzeyini arttırmasıdır. Bu yaklaşıma göre, para gelir getirmeyeceği için mübadele ve ödeme amacı dışında elde tutulmamaktadır. Fisher yaklaşımı parasal değişimlerin uzun dönemdeki etkileriyle ilgilenmektedir. Irving Fisher, 1911 yılında yayınladığı “Paranın Satınalma Gücü” adlı kitabında, para arzı ve fiyatlar genel seviyesi arasındaki doğru yönlü ilişkiyi matematiksel olarak izah etmiştir. Kitabında mübadele denklemini şu şekilde ifade etmektedir (Fisher, 1963: 357):

$$M \cdot V = P \cdot T$$

M = para miktarı

V = tedavüldeki paranın dolaşım hızı

P = fiyatlar genel seviyesi

T = reel işlem hacmi (değişime konu olan ürün miktarı)

Denklemin sol tarafı, nominal para arzı ile paranın dolaşım hızının çarpımından oluşan toplam satınalma gücünü, yani toplam talebi göstermektedir. Denklemin sağ tarafı ise, üretim miktarı ile fiyatlar genel seviyesinin çarpımından oluşmakta ve toplam arzı göstermektedir. Paranın dolaşım hızı ve milli hasıla sabitken fiyatlar genel seviyesi nominal para arzına bağlıdır. Irving Fisher, mübadele denklemini şu sözlerle açıklamaktadır (Ergin, 1983: 200):

“Bireylerin tecrübelerine ve takdirlerine dayanarak ellerinde tuttıkları belirli bir para vardır. Para arttığında, önce ellerine geçecek likidite fazlasını tutarlar ve bu yüzden dolaşım hızı yavaşlar. Ancak tuttıkları fazla para, bir süre sonra onları bir şeyler almaya ve bir şeyler yapmaya iter. Yaptıkları harcama, likiditeyi başkalarının aktifine geçirir. Onlar da aynı davranışı tekrarlarlar. Fazla gelen para, böylece hareketli bir el değiştirme sürecine girer. Banknot ve kaydi para dolaşımını daha önceki hızım yeniden bulur. Satılan miktarlar aynı olduğu halde (MV) nin bir kat artması, fiyatları %100 yükseltebilir”.

Fisher denklemi ve Cambridge denklemi karşılaştırıldığında $V=1/k$ veya $k=1/V$ olduğu görülür. Paranın dolaşım hızı sabit olduğuna göre, k katsayısı da sabit olmaktadır. Yani nominal milli gelir ne olursa olsun, onun para olarak elde tutulmak istenen oranı değişmemektedir. Para arzı artırıldığında k ve dolayısıyla V de bundan etkilenmemektedir. Para arzı ne kadar artırılırsa artırılсын halkın işlem güdüsüyle elde tutmak isteyeceği nakit oranı değişmeyecektir. Para arzı artışları üretim hacmini de etkilemeyeceğinden, sadece fiyatlar genel düzeyini yükselterek arz talep dengesinin daha yüksek fiyatlarda dengede olmasına sebep olacak fiyat artışları devam ederse enflasyona sebep olacaktır (Ergin, 1983: 13).

Fisher tarafından geliştirilen paranın miktar kuramı, toplam gelirin veri bir seviyesi için ne kadar paranın talep edildiğini ortaya koymaktadır. Fisher yaklaşımında para isteğe bağlı olarak değil, gelir ve harcamalar arasındaki zaman uyumsuzluğunu gidermek amacıyla zorunlu olarak tutulmaktadır (İncekara vd., 2010: 9).

Fisher’de $MV=PT$ denkleminde M para arzını ifade ederken, Cambridge denkleminde ($M_d=kPy$) M para arzını değil para talebini göstermektedir ve talep

edilen paranın her zaman fiili para miktarına eşit olması gerekmemektedir (İncekara vd., 2010: 11).

1.2.3.2. Keynesyen Yaklaşım Göre Enflasyon

1936 yılında, John Maynard Keynes, Genel Teori olarak bilinen “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı kitabı ile makroekonomi teorisini temelinden değiştiren bir eser ortaya koymuştur. Keynes, ekonominin eksik istihdam düzeyinde bulunduğu müddetçe para miktarı artısının istihdam ve üretim seviyesini yükselteceğini, tam istihdam düzeyine ulaşıldığında ise, fiyatların para miktarıyla aynı oranda değişeceğini belirtmiştir (Keynes, 1961: 296).

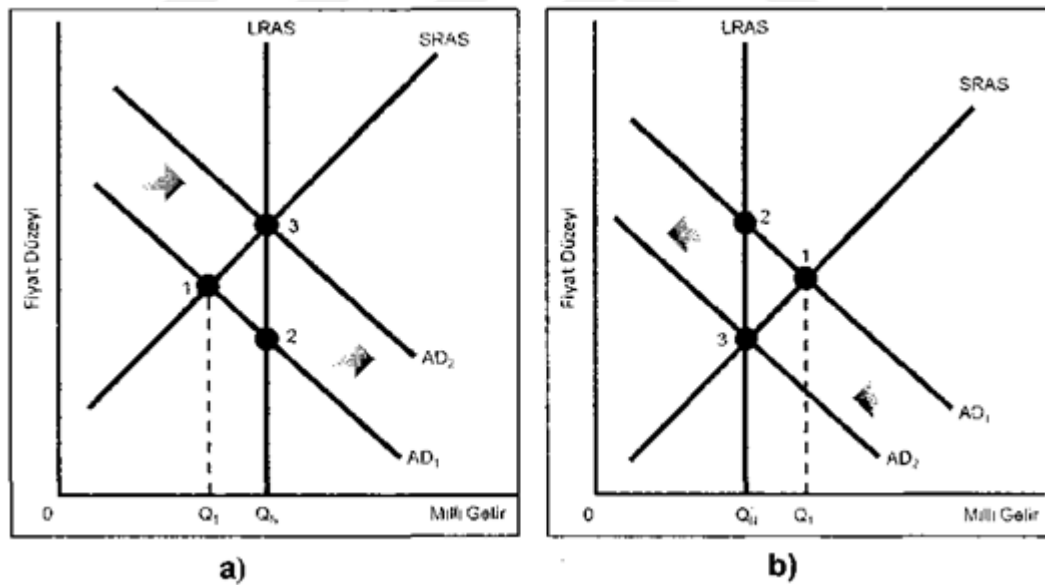
Keynes kısa dönemi ele almaktadır. Ekonomi eksik istihdam seviyesinde bulunduğundan tam istihdama ulaşmak için maliye politikaları bir araç olarak kullanılabilir. Keynes’e göre faiz, para arzı ve para talebi tarafından belirlenmektedir ve likiditeden vazgeçmenin bedelidir. Ücretler ve fiyatlar katıdır. Tüketiciler ve firmalar piyasa hakkında eksik enformasyona sahiptirler ve gelecekle ilgili olarak istikrarlı ve durağan bir beklenti içindedirler. Para, işlem ve ihtiyat güdüsünün yanında spekülasyon güdüsüyle de talep edilmektedir. Para talebi faize duyarlıdır. Keynes’e göre Say Yasası geçerli değildir, yani her talep kendi arzını yaratır. Para politikası reel kesimi etkileyebilir. Eksik istihdam seviyesinde para yanlıdır, fakat ekonomi tam istihdam seviyesinde dengeye ulaştığında para nötrdür, yani tam istihdam seviyesine ulaşıldığında Klasiklerin dikotomi ilkesi geçerli olmaktadır. Keynesyen görüşe göre para arzı artırıldığında önce faizler etkilenir ve düşme eğilimi gösterir, dolayısıyla yatırımlar artar ve daha sonra milli gelir artmaktadır. Eksik istihdam seviyesinde, herhangi bir efektif talep değişmesinin öncelikle fiyatları değil üretim ve istihdam seviyesini değiştirmesi görüşü, Genel Teori’nin Klasik iktisatçılardan ayrıldığı en önemli noktalardan biridir (Çubukçu, 1983: 68).

Keynes para miktarındaki artışların fiyatlar üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ve bunun efektif talebi artırarak istihdamı genişleteceğini ve tam istihdam noktasından sonra ise Miktar Teorisinin geçerli olacağını söylemektedir. Tam istihdam noktasından sonra ortaya çıkan fiyat artışlarına “gerçek enflasyon” adını vermiştir (Keynes, 1961: 289-303).

Keynes, “How to Pay for the War” adlı kitabında enflasyon ile ilgili görüşlerini ele almış, enflasyonist açık kavramını analiz etmiştir. Enflasyonist açık,

tam istihdam noktasının veya üretim kapasitesinin sınırları ötesinde efektif talebin toplam arzın aşan kısmı olmakta ve bu açık dolayısıyla fiyatlar genel seviyesi yükselmektedir. Enflasyonist açığı yaratan harcama artışlarının finansmanı para miktarı artırılarak yapılabileceği gibi, bu harcamalar vergilerle veya açık piyasa işlemleriyle piyasadan para çekilerek de karşılanabilmektedir. Ayrıca para miktarında bir artış olmasa bile, efektif talebin devlet harcamalarındaki artış, tüketim harcamalarındaki artış, ihracatın ithalatı aşması gibi artışlarla enflasyonist açık meydana gelmektedir. Ekonomi tam istihdam noktasına ulaşmış ise, efektif talep artışları arz tarafından karşılanamamaktadır ve dolayısıyla fiyatlarda yükseliş meydana gelmektedir (Çubukçu, 1983: 19-20).

Ekonomi tam istihdam seviyesinde ise, para arzı artışının sebep olduğu efektif talepteki artış, reel milli gelir seviyesini artırmamakta sadece nominal milli gelir seviyesini yani fiyatları artırmaktadır. Keynes tam istihdam şartlarında bile para arzı artışlarının aynı oranda fiyatlara yansımayacağını, bunun daha çok arz esnekliğine bağlı olduğunu belirtmiştir (Akdiş, 1995: 42).

Grafik 1.1. Keynesyenlere göre para arzı (Arnold, 1996: 206)

Birinci (a) grafikte, makroekonomik denge başlangıçta 1 numaralı noktada tam istihdam düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Toplam talep ekonomiyi doğal dengeye (Q_N) taşımak için çok düşük düzeydedir. Dengedeki reel hasıla tam istihdam düzeyindeki reel hasılanın altındadır. Q_1 ile Q_N arasındaki farka deflasyonist açık denilmektedir. Deflasyonist açık, ekonomide kaynakların özellikle emek faktörünün

tam olarak istihdam edilmediğini, talep yetersizliğinin olduğu anlamına gelmektedir. Genişletici para ve maliye politikaları ile yani toplam talebi arttırıcı politikalar ile toplam arzı arttırıcı politikalar uygulanarak deflasyonist açık kapatılabilir. Toplam talebi arttırıcı politikalar uygulanarak AD eğrisi sağa kayar ve ekonomi Q_N seviyesinde 3 numaralı noktada daha yüksek bir fiyat düzeyinde dengeye gelmektedir (Arnold, 1996: 206).

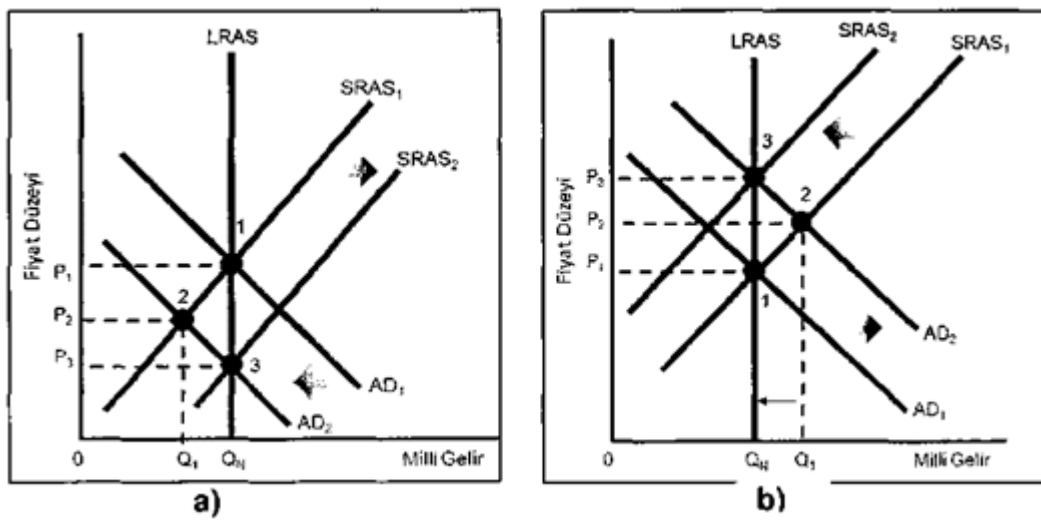
İkinci (b) grafikte ise, makroekonomik denge tam istihdam düzeyinin üstünde gerçekleşmektedir. Ekonomideki reel milli gelir tam istihdam seviyesinin üstündedir. Q_N ile Q_2 arasındaki fark enflasyonist açığı göstermektedir. Enflasyonist açık, ekonomide aşırı talep olduğunu dolayısıyla fazla üretim nedeniyle kaynakların aşırı yoğunlukta kullanıldığını göstermektedir. Başlangıçta ekonomi 1 numaralı noktada tam istihdam seviyesinin üzerindedir. Toplam talebi daraltıcı politikalar ile yani daraltıcı para ve maliye politikaları ile enflasyonist açık kapatılabilir. Toplam talep daraltılarak AD eğrisi sola kayar ve ekonomi Q_N seviyesinde 3 numaralı noktada daha düşük bir fiyat düzeyinde dengeye gelmektedir (Arnold, 1996: 206).

Keynesyen görüşe göre enflasyonun nedeni talep fazlalığıdır. Enflasyonist ortamdan kurtulmak için ekonomiye devlet maliye politikalarıyla müdahale etmelidir. Talebin kısılması için daraltıcı maliye politikası uygulanmalıdır. Keynesyen teoride belli bir noktadan sonra para arzı artsa bile faiz oranları bu durumdan etkilenmeyecektir. Yani ekonomide likidite tuzağı olduğundan para politikası etkin değildir. Ekonomiye devlet maliye politikası ile kamu harcamaları ve vergiler ile müdahale etmelidir. 1929'larda yaşanan Büyük Buhran'dan kurtulmanın yollarını ortaya koyan Keynes, 1970'lere kadar ekonomide uygulanan politikalarda başarılı olmuştur. 1970'li yıllarda enflasyon ile işsizliğin aynı anda görülmesine yani stagflasyon olgusuna Keynesyen makro teori bir açıklama getirememiş, çözüm üretmede yetersiz kalmıştır. Keynesyen görüş yerini monetarist görüşe, yani paracı yaklaşıma bırakmıştır (Sever ve İğdeli, 2016).

1.2.3.3. Monetarist Yaklaşım Göre Enflasyon

Chicago Üniversitesinin en önemli temsilcilerinden olan Milton Friedman, 1955 ile 1965 yılları arasında Monetarist Makro İktisat Teorisinin temellerini oluşturmuştur. 1970'li yıllarda ekonomide gerçekleşen stagflasyon olgusuna Keynesyen Yaklaşım bir çözüm bulamadığı için, Milton Friedman Klasik Miktar

Teorisini geliştirerek Modern Miktar Teorisini ortaya koymuştur. Friedman'a göre paranın modern miktar teorisi, bir para talebi teorisidir. Monetarist Yaklaşım'a göre, kısa ve uzun dönemde paradaki değişikliklerin etkileri farklı olmaktadır. Uzun dönemde para arzındaki değişiklikler, reel değişkenleri etkilememektedir, sadece fiyatları değiştirmektedir. Kısa dönemde ise para politikasının para arzındaki değişimlerin önemli reel etkileri olmaktadır. Nominal para arzı, nominal milli gelirin en önemli belirleyicilerindendir. Nominal para arzı arttığında önce milli gelir artar fiyatlar daha sonra etkilenmektedir. Ekonomide istikran sağlamak için para politikası kullanılmalıdır (Yalta Yasemin, 2016).

Grafik 1.2. Monetarist yaklaşım (Arnold, 1996: 271)

Soldaki (a) grafikte, başlangıçta ekonomide denge, P_1 fiyat düzeyinde ve Q_N gelir seviyesinde 1 numaralı noktadadır. Toplam talep düştüğünde AD eğrisi sola kayar ve denge P_2 fiyat düzeyinde, Q_x gelir seviyesinde 2 numaralı noktada gerçekleşmektedir. Dengedeki reel hasıla tam istihdam reel hasılasının altındadır ve işsizlik artmıştır. Adaptif beklentiler ile toplam arzın (SRAS) sağa kayması ekonomiyi tam istihdam (Q_N) seviyesine ve P_3 fiyat düzeyinde 3 numaralı noktaya taşımaktadır (Arnold, 1996: 271).

Sağdaki (b) grafikte ise, başlangıçta ekonomi 1 numaralı noktada P_1 fiyat düzeyinde tam istihdamdadır. Para arzında bir artış gerçekleştiğinde AD eğrisi sağa kayar ve fiyatlar P_2 düzeyine, milli gelir Q_N seviyesine ekonomi 2 numaralı noktaya ulaşmıştır. İşçiler fiyatlar yükselmesinin rağmen ücret artışı talebinde bulunmamakta ve işverenler bir süre üretimlerini karlı bir şekilde devam ettirebilmektedirler. Enflasyon oranı işçiler tarafından algılanıp daha yüksek ücret talebinde

bulunmalarıyla işsizlik doğal işsizlik seviyesine (Q_N) dönmekte ve toplam arz eğrisi (SRAS) sola kaymaktadır. Bu durumda, fiyatlar bir kez daha artarak P3 düzeyine gelmiştir, milli gelir Q_N seviyesinde iken ekonomi 3 numaralı noktada dengededir (Arnold, 1996: 271).

Monetarist iktisatçılara göre, para arzı artışının makroekonomik denge üzerindeki etkisi kısa ve uzun dönemde farklılık göstermektedir. Kısa dönemde ücretlerin tam esnek olmayışı ve para yanılışı varoluşu nedenleriyle nominal para arzı artışı reel değişkenleri etkileyebilmektedir. Para arzı artışı uzun dönemde ise reel değişkenler üzerinde değil sadece fiyatlar genel düzeyinde değişikliklere neden olmaktadır. Monetarist yaklaşım enflasyonun tek kaynağının para arzı artışı olduğunu kabul etmektedir. Ücret ve maliyet artışları ancak para arzı artışlarıyla desteklenirse enflasyona neden olmaktadır. Para talebi istikrarlı olduğundan fiyat artışlarını para arzı belirlemektedir. Para arzında aşırı bir artış ile mal ve hizmetlere olan talep artacak ve piyasada oluşan talep fazlası fiyatları artıracaktır. Enflasyonist bir ortam oluşmaması için para arzının kontrolü gerekmektedir (Çubukçu, 1983: 36).

Enflasyon oluşumunu engellemek için sıkı para politikası uygulanmalı, para arzı kısılarak kontrol altına alınmalıdır. Uyumcu beklentilerin de enflasyon üzerinde etkisi vardır. Uyumcu beklentiler teorisi, ekonomik birimlerin gelecekle ilgili tahminlerini oluştururken ellerindeki bütün bilgiyi kullanmadıkları, sadece geçmiş verilerden faydalandıklarını varsaymaktadır. Friedman'a göre enflasyonun sebebi, harcanabilir mal ve hizmet miktarının para miktarı kadar hızlı artmaması ve dolayısıyla fiyatların artış göstermesidir (Akdiş, 1992: 79-80).

“Enflasyon, para miktarının üretilen mal miktarından daha fazla arttırılması ile meydana gelir ve birim mala düşen para miktarı arttıkça enflasyon da artar. Modern miktar teorisinde açıklandığı gibi, faiz oranlarına parayı elde tutmanın fırsat maliyetini belirleme yönüyle bakılmakta ve para talebinin istikrarlı olduğu belirtilerek para arzı artışlarının doğrudan fiyat artışlarına yol açacağı ileri sürülmüştür. Para miktarının mal miktarından fazla artması ile fiyat artışlarının meydana geleceği belirtildiği halde, faiz oranlarının üretim artış oranını asmasıyla da enflasyon doğabileceği konusu üzerinde durulmamıştır. Monetarist iktisatçılar, para miktarındaki artışların üretim üzerindeki etkisinin çok az olduğunu söylemektedirler. Bu durumda ise, para üzerine konulan ve paranın artması sonucunu doğuran toplam faizin, fiyatları arttırmaktan başka bir etkisi olmaması gerekmektedir” (Ergin, 1983:

290-29).

Friedman'ın miktar teorisi Klasik iktisatçıların miktar teorisindeki gibi para arzına değil, para talebine ağırlık vermiştir. Cambridge denkleminde (Ergin, 1983: 290-29):

$$M_d = kPy \quad \text{şeklindeydi. Bu ifade} \quad \frac{M}{P} = kY \quad \text{şeklinde dönüştürülebilir.}$$

Friedman'a göre reel para talebi (Ergin, 1983: 290-29):

$$\frac{M}{P} = M_d(i_b, i_c, w, W, u)$$

M_d : Para talebi

P : Fiyat

i_b : Tahvil faizi

i_c : Hisse senedi temettüleri

$(I/P)(dP/dt)$: Zamanla fiyat hareketleri sonunda paranın satınalma gücündeki değişme (Ergin, 1983: 290-29)

w : Maddi servet/beşeri servet oranı

W : Toplam servet

u : Zevkler ve tercihleri belirleyen değişkenler

Monetarist yaklaşımda enflasyon parasal bir olgudur. Para arzının büyüme oranı enflasyon oranını, para arzının büyüme hızı ise enflasyon hızını açıklamaktadır. Enflasyonun tek nedeninin para miktarındaki artış olduğunu savunurlar. Parasal genişleme ile birlikte gerçekleşen faiz oranları da enflasyonist ortam oluşturmaktadır. Enflasyonu ortadan kaldırmak için merkez bankası ekonomiye para politikalarıyla müdahalede bulunmalıdır. Uzun dönemde enflasyonu kontrol altında tutmak için, merkez bankası para arzını, ulusal gelirdeki artış oranında, iktisadi büyüme hızı oranında artırmalıdır (Ergin, 1983: 290-29).

1.2.3.4. Yeni Klasik Yaklaşım Göre Enflasyon

Yeni Klasik Makro İktisat Teorisi köklerini Monetarist İktisattan almıştır. Enflasyonun analizinde monetarist iktisatçıları ile aynı görüşlere sahiptirler fakat

monetaristlerin uyumcu beklentiler hipotezine karşı rasyonel beklentiler hipotezini geliştirmişlerdir. Yeni Klasik modelde ücret ve fiyatlar esnek, ekonomi tam istihdam düzeyinde, rasyonel bekleyişler hakim ve ekonomideki dalgalanmaların temel kaynağı toplam talepte gerçekleşen beklenmeyen değişimlerdir. Beklenen talep değişimleri istihdam ve hasıla üzerinde etkili olmamaktadır. Rasyonel beklentiler hipotezi, ilk kez 1961 yılında J. Muth'un "Rasyonel Beklentiler ve Fiyat Hareketleri Teorisi" makalesinde karşımıza çıkmaktadır (Muth, 1961: 315-335).

Bu hipoteze göre, ekonomik karar birimleri gelecekle ilgili bir tahmin yaparken ellerindeki bütün bilgiyi en etkin şekilde kullanmaktadırlar ve sistematik ve tekrarlayan hatalar yapmamaktadırlar. Enflasyon tahmininde rasyonel beklentilerin formülasyonu şu şekildedir (Savaş, 1984):

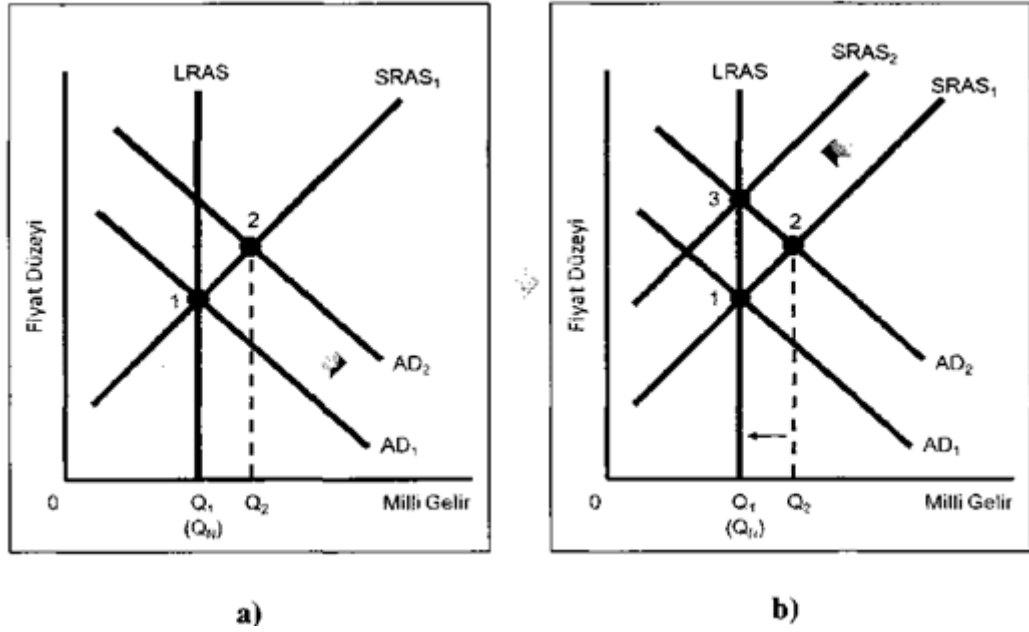
$$P_t^c = P_t + \varepsilon_t$$

P_t^c = t yılından t+1 yılına doğru beklenen enflasyon oranı (Rasyonel beklentilere sahip olan ekonomik karar birimlerinin gelecek dönem için fiyatlar genel düzeyi beklentisi (Savaş, 1984):

P_t = t yılından t+1 yılına cari enflasyon oranı (ekonomi dengede iken fiyatlar genel düzeyi)

$$\varepsilon_t = \text{rastgele hata terimi (rassal faktörler)}$$

Rastgele hata teriminin ortalaması sıfırdır. Rasyonel beklentiler hipotezine göre, gelecekteki enflasyonun ne olacağını ekonomik karar birimleri tahmin edebilmektedir, dolayısıyla bu beklentilere göre ücret ve fiyat artışları değişme gösterebilmektedir. Beklenen ve gerçekleşen enflasyon oranları arasında bir fark yoktur. Kısa dönemde dahi enflasyon ile işsizlik arasında bir ilişki yoktur ve Phillips eğrisi doğal işsizlik oranına dik bir doğru şeklindedir (Ekinci, 2016).

Grafik 1.3. Rasyonel beklentiler ve yeni klasik teori (Arnold, 1996: 272)

İlk grafikte (a), ekonomi 1 numaralı noktada dengededir. Toplam talebin artması AD eğrisini sağa kaydırır ayrıca beklenen enflasyon oranında bir değişme olmaması ekonominin denge noktasının 1'den 2 numaralı noktaya kaymasına neden olmaktadır. Bu yeni dengede, fiyat düzeyi ve milli gelir artmıştır. Aynı zamanda işçiler toplam talepteki artışın getirdiği yüksek fiyatlara tepki olarak beklenen enflasyonu yukarı yönlü revise etmişlerdir. Bu durum sağdaki grafikte (b) görülmektedir. Ücret oranları yükselmeye başlamaktadır. Buna bağlı olarak toplam arz eğrisi sola doğru kayar, ekonomi 3 numaralı noktada dengeye gelmekte ve fiyatlar bir kez daha yükselmekte, milli gelir ise bu noktada eski seviyesine geri gelmektedir (Arnold, 1996: 272).

Yeni Klasikler, enflasyonun nedeni, para miktarındaki artış beklentilerinin fiyatlar genel düzeyinin artırması olarak kabul etmektedirler. Enflasyonun önüne geçebilmek için ekonomiye sıkı para politikası ile müdahale edilmelidir. Beklenen politikaların istihdam ve hasıla üzerinde bir etkisi olmamaktadır ancak enflasyon düşürülmek isteniyorsa politika öngörülür olmalıdır. Beklenen talep düşürücü politika uygulandığında fiyatlar düşüşlerine ücretler düşüşle karşılık verir ve toplam arzın genişlemesi sonucu fiyatlar bir kez daha düşer fakat milli gelirde bir değişim olmamaktadır. Kısa dönemde dahi uygulanan politikaların üretim ve istihdam üzerinde bir etkisi yoktur (Yalta Yasemin, 2016).

Rasyonel beklentiler teorisine göre, ekonomide para arzı artışı yaşandığında

bireyler fiyatlar genel düzeyinde artış olacağını tahmin edebilirler. Fiyatlarda meydana gelen artış ile nominal faiz oranı da yükselmektedir. Ekonomik birimler enflasyonist bir ortam oluşacağını tahmin ettiklerinden ekonomide ücret artışları ve fiyat artışları yaşanacaktır. Sonuç olarak parasal genişleme ekonomide enflasyonist bir ortam oluşturarak, istihdam üzerinde bir değişiklik olmadan sadece fiyatlar genel düzeyinde bir artış meydana getirmektedir. Anti-enflasyonist mücadeleyi yürütebilmek için, kamuoyunun merkez bankasına güvenerek, merkez bankasının ilan ettiği parasal daralmayı yapacağına inanması gerekmektedir. Kamuoyunun merkez bankasına güveni yoksa, enflasyonist beklentiler düşmeyecektir (Sönmez, 1994).

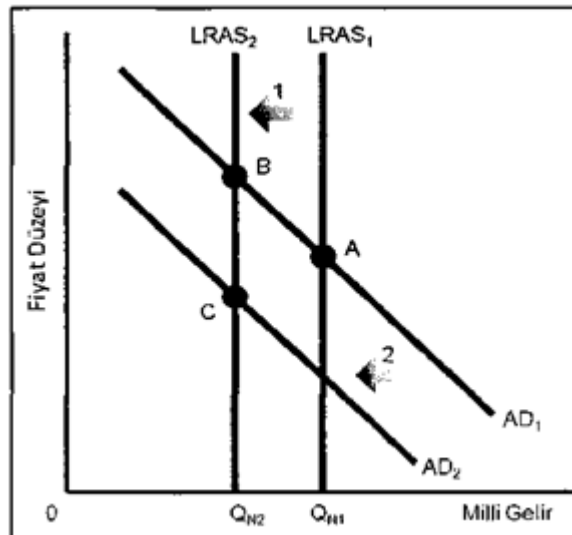
1.2.3.5. Arz Yanlı Yaklaşım Göre Enflasyon

Yeni Klasik makro iktisat teorisinden ayrılan Edward Prescott, Finn Kydland, Charles Plosser, Robert King, Robert Barro gibi iktisatçılar yeni bir teori geliştirerek adına Reel Konjonktür Teorisi adını vermişlerdir. Reel Konjonktür Teorisine göre, ekonomideki istikrarsızlığın sebebi parasal şoklar değil reel şoklardır. Ekonomideki istikrarsızlıkların sebebi olarak, yeni klasik makro teori talep yanlı şokları, yani para miktarındaki değişimleri gösterirken; reel konjonktür teorisi arz yanlı şokları, yani teknolojideki rastgele değişimleri esas almaktadır (Arnold, 1996: 284).

Reel Konjonktür teorisi, ekonomideki dalgalanmaların kaynağı olarak teknolojik değişimler, maliye politikasındaki değişimler, hammadde reel fiyatlarındaki değişimler ve bireysel tercih değişikliklerini göstermektedirler. Parasal değişme, üretim ve istihdam seviyesinde bir değişiklik yaratmaz, fiyatlar genel seviyesini değiştirir. Para politikalarıyla enflasyon önlenir. Maliye politikasıyla ise vergi oranlarında değişimler yapılarak üretim ve istihdam etkilenebilir bu yolla konjonktür dalgalan engellenebilir (Parasız, 2001).

Konjonktür dalgalanmalarını harekete geçiren güç, teknolojik gelişmenin belirlediği verimlilik artış oranıdır. Verimlilikteki bir değişimin genişlemeye ve daralmaya neden olan iki etkisi vardır. Bunlar yatırım talebinde ve işgücü talebindeki değişimlerdir. İktisadi dalgalanmaların açıklanmasında emek arzı çok önemlidir. İnsanlar ne zaman çalışacaklarına fayda-maliyet hesabı yaparak karar vermektedirler. Reel Konjonktür Teorisini benimseyenler zamanlar arası ikame etkisinin büyük olduğunu savunmaktadırlar. Reel faiz oranının bir fonksiyonu olarak toplam arz ve toplam talep eğrileri çıkarılabilir ve çeşitli şoklara bağlı olarak meydana gelebilecek

Arz yanlı yaklaşıma göre, toplam talep ve toplam arz eğrilerindeki kaymaları maliye politikası değişiklikleri ve teknoloji şokları ile açıklamaktadırlar. Teoride para nötr olduğundan dolayı, para politikası değişikliklerinden söz edilemez. Konjonktürel dalgalanmalara nominal değil reel değişimler neden olmaktadır. Para miktarında gerçekleşen değişme toplam talebi de değiştirmektedir. Fakat paranın dışında herhangi bir reel değişme yok ise, kaynak kullanımı da değişmez ve para miktarının değişmesi sadece fiyat düzeyini değiştirmektedir (Sönmez, 1994).

Grafik 1.4. Reel konjonktür teorisi (Arnold, 1996: 342)

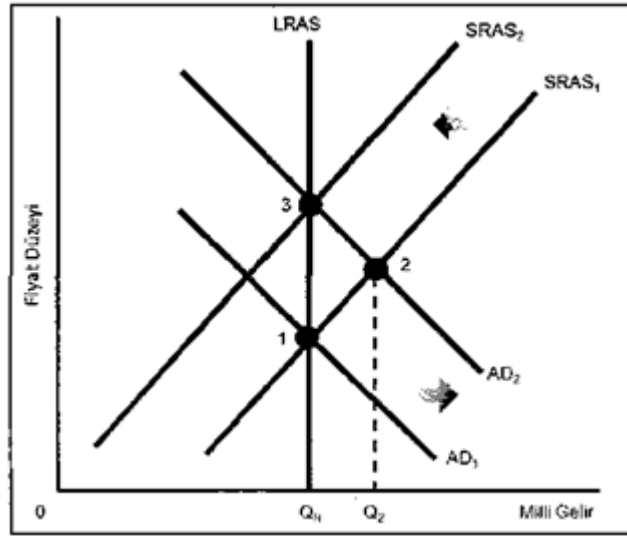
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda, kısa dönem toplam arz eğrisi yer almamaktadır; çünkü teoride bunun hiçbir anlamı yoktur. Emek piyasası aralıksız bir şekilde kendi dengesine hareket eder ve nominal ücret serbest bir şekilde ayarlanmaktadır. İlk olarak ekonomi A noktasında dengede iken, istihdamın azalması toplam üretimi ve toplam arzı azaltarak uzun dönem toplam arz eğrisinin (LRAS₁) sola kaymasına neden olmaktadır. Ekonomi B noktasına gelir, burada milli gelir azalmış, fiyat düzeyi ise yükselmiştir. Yatırım talebindeki azalma ise toplam talebi azaltmaktadır. Toplam talep (AD₁) eğrisi sola kaymaktadır. Fiyat düzeyi düşer ve reel gelir düzeyi de düşerek ekonomi durgunluk dönemine girmektedir. Son olarak, gelir düzeyi Q_{N1} 'den Q_{N2} 'ye gelmiştir, fiyat düzeyi gerilemiştir ve ekonomi C noktasında

dengeye gelmektedir (Arnold, 1996: 342).

1.2.3.6. Yeni Keynesyen Yaklaşım Göre Enflasyon

Yeni Keynesyen yaklaşım ilk defa 1984 yılında Michael Parkin tarafından ortaya atılmış, Lucas'ın 1970'lerde Keynesyen makro iktisat teorisine yönelttiği eleştirilere karşılık olarak geliştirilmiştir. Keynesyen teorisinin zayıf olan yanlarını ve fiyat ve ücret yapışkanlıkları gibi varsayımlarının mikroekonomik temellerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Yeni Keynesyen iktisatçılar, eksik rekabet piyasasını, rasyonel beklentiler hipotezini kabul etmektedir ve ekonomideki dalgalanmaların temel kaynağı olarak toplam talep şoklarının yanında toplam arz şoklarının da etkisi olduğunu söylemektedirler. Eksik rekabet piyasasında fiyatlar katı olduğundan para kısa dönemde yanlı, uzun dönemde ise yansızdır. Yani ekonomi eksik istihdam seviyesindeyken fiyatlar katı, tam istihdam seviyesindeyken fiyatlar esnek olmaktadır (Parasız, 2001).

Yeni Keynesyen iktisatçılar, reel ve nominal şokların toplam talebi etkileyerek beklenmeyen şokların kısa dönemde reel ekonomiyi etkileyeceğini söylemektedirler. Ayrıca fiyat ve ücret yapışkanlıklarından dolayı beklenen şoklarında ekonomi üzerinde bir etkiye sahip olacağını savunmaktadırlar. Ekonominin tam istihdam seviyesine gelebilmesi için toplam talebi arttırıcı politikalar uygulanması gerektiğini öne sürmektedirler. Yeni Keynesyen Yaklaşım göre, “Yeni Keynesyen Phillips Eğrisi cari dönem enflasyonunu, gelecek döneme ilişkin enflasyon beklentilerine ve çıktı açığına bağlı olarak göstermektedir. Ekonomik birimlerin oluşturdukları enflasyon beklentileri, cari dönem enflasyonunun belirleyici bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik birimlerin enflasyonun artması yönündeki beklentileri enflasyonun gerçekte de artmasına neden olmakta, bu nedenle merkez bankalarının enflasyon beklentilerini kontrol altına almaları fiyat istikrarı açısından önem taşımaktadır” (TCMB, 2012: 2).

Grafik 1.5. Yeni Keynesyenler (Arnold, 1996: 309)

Yeni Keynesyen iktisatta, kısa dönemde para arzında değişme beklense dahi kısa dönemde fiyat yapışkanlığı sebebiyle sadece milli gelirden değişim görülmektedir. Para arzında beklenmeyen bir değişim olduğunda toplam arz eğrisi değişmemekle birlikte yalnız gelir değişmektedir. Beklenen bir parasal değişim durumunda ise, beklenen fiyat düzeyi değişmektedir. Uzun dönemde ekonomi Q_N düzeyindedir. Başlangıçta denge durumu Q_N düzeyinde 1 numaralı noktada dengededir. Toplam talep arttığında AD eğrisi sağa kayar ve çıktı kısa dönemde $C > 2$ seviyesine yükselir. 2 numaralı noktada fiyat düzeyi de artmıştır. Daha sonra iktisadi ajanlar beklentilerini değiştirirler ve SRAS eğrisi sola kayar yeni denge noktası 3 olmaktadır. Hasıla eski seviyesine geri dönmektedir ve fiyat düzeyi bir kez daha artmaktadır (Arnold, 1996: 309).

Sürekli enflasyonun sebebi, para arzı artışının sürekliliğidir. Bununla birlikte toplam talebi arttıracak bir tüketim, yatırım, kamu harcaması veya ihracat artışı da kısa süreli enflasyona yol açabilir, ancak bu fiyat artışları para arzı artışı ile desteklenmedikçe kendiliğinden duracaktır (İncekara vd., 2010: 17).

Yeni Keynesyen iktisatçılar, ekonominin uzun dönemde tam istihdam seviyesine geleceğini kabul etmektedirler. Toplam talebi etkileyen reel ve nominal şokların, kısa dönemde reel ekonomiyi etkileyeceğini savunmaktadırlar. Para arzında gerçekleşen beklenmeyen şokların reel etkileri olacağını ve fiyat ve ücret yapışkanlıkları nedeniyle beklenen şokların da reel etkileri olacağını savunmaktadırlar (Ejder, 2002).

1.2.3.7. Yapısal Görüşe Göre Enflasyon

Yapısal enflasyon görüşü, enflasyona karşı monetarist politikalarla önlemler alınmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerin uzun dönemde enflasyondan kurtulamayışı gözlemine dayanarak parasal görüşe karşı bir tepki olarak ortaya konulmuştur. Özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Birleşmiş Milletler'in Latin Amerika için Ekonomi Komisyonu (UNECLA) arasındaki anlaşmazlıklar iki görüş arasındaki uzlaşmazlığın belirleyicisi olmuştur. Uluslararası Para Fonu parasal görüşü, UNECLA ise yapısal enflasyon görüşünü savunmaktadır (Çubukçu, 1983: 57).

Yapısalcılara göre enflasyonu, ekonominin temelindeki bir takım bozukluklar, darboğazlar ve esneksizlikler oluşturmaktadır. Yapısal yaklaşım, diğer yaklaşımlardan farklı olarak enflasyonun yapısal aksaklıklardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yapısal aksaklıklardan kaynaklanan enflasyon gelişmiş ülkelerde para ve maliye politikalarıyla giderilebilirken, az gelişmiş ülkelerde ise bu politikalar yetersiz kalmaktadır. Ekonomideki temel darboğazlar ve esneksizlikler giderilmedikçe para ve maliye politikalarının fiyat istikrarını sağlama ve enflasyonu önlemedeki etkilen yetersiz ve geçici olmaktadır. Yapısal görüşe göre enflasyonu başlatan temel yapısal bozukluklar şunlardır (Çubukçu, 1983: 58):

- Toplam arzdaki tıkanıklıklar: Az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu düşük gelirlidir ve marjinal tüketim eğilimleri yüksek olduğundan elde edilen gelirin büyük kısmı tüketim harcamalarına gitmektedir. Tüketim harcamaları ve talep artarken yerli ürün arzının yeterli esnekliği gösterememesi ve talebi karşılayamaması sonucu talep ile arz arasında dengesizliğe neden olmaktadır. Sermaye ve teknik bilgi yetersizliği, tarımsal ürünlerinin arzının esneksizliği gibi faktörler de ülkede enflasyonist bir durum ortaya çıkarmaktadır.
- Toplam talebin yapısı: Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı görülmektedir. Hızlı nüfus artışı, nüfusta, çalışmayanların çalışanlara oranını devamlı olarak büyütmektedir ve dolayısıyla tüketici kesim artmaktadır. Talep, üretim miktarının üzerinde gerçekleşmektedir. Yüksek faiz oranlarının getirdiği yüksek faiz gelirlerinin harcama isteğine dönüşmesi de arz ve talep arasındaki açığı büyütmektedir.
- Dış ekonomik ilişkilerin yapısı: Gelişmekte olan ülkelerde ihracat çeşitli olmamakla birlikte sınırlıdır. Ülkelerin üretimlerini artırabilmeleri için

hammadde ve aramalı ithali neredeyse zorunludur. İthalat kapasitesinin esneksizliği ve ihracatın sınırlı olması ülkede dış ticaret açığının büyümesine neden olmaktadır. Oluşan açığı kapatmak için yapılan devalüasyon, ithalat kısıntılar ve bunun gibi politikalar enflasyonist bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır.

- Devlet gelirlerinin esneksizliği: Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın gerçekleşebilmesi, gelir dağılımının sağlanması, devletin düzenleyici rol üstlenmesi kamu harcamalarını arttırmaktadır. Devletin bu harcamaları karşılayacak finansmanı ise kısıtlı ve yetersiz olduğundan önemli bütçe açıkları ile karşılaşmaktadır. Kamu gelirlerinin toplanamaması, iç borçlanmanın ihtiyaca cevap vermemesi, yüksek faizler nedeniyle para arzının artırılması enflasyona neden olmaktadır.
- Kümülatif ve yaygınlaştırıcı etkenler: Az gelişmiş ülkelerin içinde bulundukları siyasal istikrarsızlıklar, irrasyonel hükümet müdahaleciliği, aksak kamu yönetimi, koordinasyon eksikliği, çok taraflı ve kötü uygulanan kontroller, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, kaynakların hareket serbestiyetinin düşüklüğü, yatırım projesinin tamamlanmasındaki gecikmeler, stoklama kapasitesinin darlığı gibi yapısal bozukluklar ve dengesizlikler enflasyonun yaygınlaşmasına ve devamlı olmasına neden olmaktadır.

1.3. İŞSİZLİK

Çalışmanın bu kısmında işsizlik kavramı ele alınmış olup, işsizliğin tanımı, işsizlik türleri, işsizliği açıklayan teoriler incelenmiştir.

1.3.1. İşsizlik Kavramı

İstihdam, işsizlik konusuyla birlikte ele alınması gereken ilk kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik sorununu istihdam sorunların bir yansıması olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte istihdam konusu, daha çok yerel kaynak mobilizasyonu, dış ticaret rejimleri, uygun teknoloji, hane halkının davranışı gibi kalkınma olgularıyla ilgilidir. İşsizlik ise, açık veya gizli, ekonomi ölçeğinde ya da sektör içinde, emek piyasasındaki statik bir dengesizliği ima etmektedir. Burada, geçerli olan ücret düzeyinde, emek arzı emek talebini aşmaktadır (Berry ve Sabot, 1984:108).

Kullanma, alıştırma anlamına gelen istihdam, geniş anlamda üretim faktörlerinin bir yıllık dönem içindeki kullanma derecesini ifade ederken, dar anlamda ekonomik faaliyetlere katılacak durumda olan insan gücünün kullanılma, çalışma veya çalıştırılma derecesini (seviyesini) gösterir. İstihdam kelimesini, her türlü üretim faktörünün kullanımını kapsayacak genişlikte alan iktisatçılara rastlanılsa da kelime, iktisat diline faktör kullanımının emee bakan yüzü olarak yerleşmiştir. Çok yaygın btanımla istihdam; emek arzı ve talebinin karşılaştığı noktada doldurulan çalışma gün ve saatlerinin toplamı olarak ifade edilebilir (Ülgener, 1976:73).

Uluslararası alışma rgt'nün 1950 ve 1960'lı yıllarda yapmış olduğu tanımlamada, eksik istihdam olgusuyla ilgili olarak ise şu tanımlama önerilmiştir: eğer istihdamdaki bir kişi, arzu ettiği ve yapmağa muktedir olduğu halde, halen çalıştığından daha fazla alışamıyor ise, yahut bir şahıs üretim daha gelişmiş şartları altında çalıştığı veya başka bir mesleğe geçtiği zaman, istihdam edilen bu şahsın geliri ve verimliliği yükseliyorsa, bu takdirde eksik istihdam vardır denilebilir (Ekin, 1971: 32).

Eksik istihdamın tanımlanması ve llmesi konusunda ortaya çıkan sorunlar ve duyulan tatminsizlikler farklı tanımlamaları beraberinde getirmiştir. Bazı hallerde bu tatminsizlik, vasıflara uymayan eksik istihdamdan veya yanlış istihdamdan ortaya çıkmaktadır. Böylece eksik değerlendirme ve yanlış değerlendirme ile eksik istihdam ve işten duyulan tatminsizlikler el ele birlikte yürümüştür. Eksik istihdamın özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak geliştirilen bazı tanımları şunlardır (Ekin, 1971: 40-46): Tarım, balıkçılık ve diğer tarımla ilgili işkollarında ekonomik faaliyetler mevsimlerle sıkı sıkıya ilgili olduğundan, bu iş kollarında eksik istihdamın mevsimlik bir nitelik taşımasından dolayı ortaya çıkan mevsimlik eksik istihdam, özellikle gelişen ülkelerde bir çok milli bayram ve tatiller, gösteriler, işe devamsızlık gibi nedenlerden dolayı iş süresinin önemli bir kısmının kaybolmasından doğan sosyal eksik istihdam, kalkınmanın bütçe açıklarıyla finanse edilmesi hallerinde ortaya çıkan ve sermaye ve diğer tamamlayıcı üretim faktörlerinin artış hızının, köylük bölgelerden sanayi ve hizmetler sektörüne nüfus akımı nedeniyle, artan işgücü artışını karşılayamamasından doğan kalkınmadan doğan eksik istihdam.

İşsizliğin tanımı istihdama göre daha zor ve karmaşık olmakla birlikte, ülkeler arasındaki uygulamalara göre de farklılık göstermektedir. Bu konuda yapılan bazı değerlendirmelerde, işsizliğin istihdam kadar açık bir tanımı olmadığı belirtilmekte

(Pigou, 1968: 3), ayrıca algılanmasının tanımlanmasından daha kolay olduğu vurgulanmaktadır (Sinclair, 1987:1).

Rekabetçi bir emek piyasası şartları çerçevesinde tanımlanan işsizliğin iki temel özelliği vardır: Fiili işsizliğin tam istihdamın altında olması ve piyasada bir emek arzı fazlasının oluşması (Casson, 1981: 9). Bu yaklaşım, uygun bir iş bulamayan işsiz insanları içerirken aslında herhangi bir iş bulamayan insanları tam olarak ele almamaktadır. Bu nedenle, genel olarak işsizliği, bireyin isteği dışında ve cari ücret düzeyinden iş aradığı halde iş bulma olanağından yoksun olma hali olarak tanımlamak, daha uygun görülmektedir (Lordoğlu ve Törüner, 1995:178).

Bu tanımdan hareketle birey açısından işsizliği ikiye ayırmak mümkündür: Bireyin isteğine bağlı olan ve bireyin isteği dışında oluşan işsizlik. İsteğe bağlı işsizlik (iradi işsizlik), bireyin geçerli ücret ve çalışma koşullarını kabul etmeyip çalışmak istememesi veya daha iyisini araması gibi nedenlerden doğan bir işsizliktir. Bu tür işsizliğin nedenleri olarak sosyal yapı, halkın psikolojisi veya değerler sistemi dikkate alındığından, ekonomik açıdan üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Bireyin isteği dışında oluşan işsizlik ise (gayri iradi işsizlik), iş arayıp da bulamayan, hatta geçerli ücretlerden daha düşük ücretlerde dahi çalışmayı göze alıp yine de iş bulamayanların durumudur. *Keynes* istek dışı işsizliği kısaca şu şekilde tanımlamaktadır: ücrette küçük bir artışın olması halinde, hem cari parasal ücrette çalışmak isteyen toplam emek arzının, hem de bu ücret düzeyindeki toplam talebin mevcut istihdam hacminden daha büyük olması durumunda kişi, istek dışı işsizdir (*Keynes*, 1936: 15). Böyle bir durumun, hem sosyal hem de ekonomik yönden önemli bir sorun olduğu açıktır. Ekonomik yönden işsizlik, insan kaynağının savurganlığını ve ulusal gelir kaybını açıklarken, sosyal yönden işsizlik ise, toplumsal gelir yetersizliği (yoksulluk), gelir adaletsizliği ve toplumsal değerlerin çöküşü anlamına gelmektedir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 89).

1.3.2. Başlıca İşsizlik Türleri

Başlıca işsizlik türleri açık işsizlik ve gizli işsizlik olup, aşağıdaki kısımda açıklanmıştır.

1.3.2.1. Açık İşsizlik ve Türleri

İşsizlik genel olarak açık işsizlik ve gizli işsizlik olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Açık işsizlik çalışma gücü ve arzusu olduğu halde cari ücret

seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamı iken, gizli işsizlik çalışır görünen, fakat elinde olan veya olmayan sebeplerle normalin altında çalışan insanların halini veya düşük verimle çalışılmasını ifade eder. Gizli işsizlik durumuna eksik istihdam da denir (Zaim, 1997: 170). Çalışma hayatı ve işsizlikle ilgili literatürde açık işsizlik türleri farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Çünkü çalışma gücüne sahip olup da çalışmak isteyen bireylerin iş bulamamalarının birçok nedeni bulunmaktadır. Aslında, işsizliğin kaynakları arasında bir ayrıştırma yapma çabaları, politika yapılmasında kritik bir öneme sahiptir, çünkü her bir işsizlik çeşidine uygulanacak olan politika uygulaması farklı olmaktadır. Bundan dolayı, ampirik olarak işaret edilen işsizlik çeşitlerine yönelik sınıflandırma, büyük bir karmaşayı beraberinde getirir. Bu çalışmada, birbirine yakın özellikleri bulunan işsizlik türlerini dikkate alarak, açık işsizliğin üç önemli bileşenden oluştuğunu kabul ettik: geçici, yapısal ve çevrimsel (veya konjonktürel) işsizlik (Ülgener, 1991).

1.3.2.1.1. Geçici İşsizlik

Toplam işgücü piyasasında talep fazlası veya denge durumu görüldüğünde dahi, bilgi edinme maliyetlerinin varlığı nedeniyle geçici bir işsizlik vardır: emeğini sunan hane halkları ile bunu talep eden firmaların ilişkiye geçmeleri ne eş anlı ne de maliyetsiz olmamaktadır: bir kişi bir işi kabul etmeden önce boş iş pozisyonları olan firmalarla ilişkiye girmeli ve her iki tarafın da kabul edeceği bir ücret düzeyi kararlaştırılmalıdır. Bu nedenle de bir işin elde edilme süresi sıfır olamaz. (Aftalion ve Ponçet, 1992: 67). Öyleyse, emek piyasasında her zaman bir miktar işsiz insanın bulunacağı bir gerçektir. Friksiyonel işsizlik veya dalgalanma işsizliği olarak da bilinen geçici (ârizi) işsizlik kısaca, işçilerin kısa vadeli yer değiştirmesinden doğan bir işsizlik nedeni olarak tanımlanmaktadır (Zaim, 1997: 192).

Burada geçici işsizlik, genel olarak emek piyasasındaki mevcut çeşitli tıkanıklıklar veya rekabet eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Mevcut iş olanakları hakkında yeterli bilginin olmayışı, önemli kararların alınması veya istenen hareketlerin zamanında ve hızlı yapılabilmesi için piyasa akıcılığının elverişli düzeyde bulunmaması gibi nedenler, geçici işsizliğin başlıca nedenlerini teşkil etmektedir. İşletmelerde işgücü devrinin normal bir düzeyde olması halinde bile geçici işsizlik, bu nedenden dolayı artma eğilimi göstermektedir (Baumol ve Blinder, 1991:95).

İşletmelerde işgücü devrinin yüksek olması, iş piyasalarında işçilerin daha hızlı bir harekete tabi olması demektir. Geçici işsizlik iki işletme arasında geçen sürtünme anını veya işçinin bir işletmeden diğerine girinceye kadar geçen geçiş süresini ifade ettiğine göre, işçi devrinin yüksek oluşu geçici işsizlik oranını da yükseltecektir. Bir anlamda geçici işsizlik, ekonomik verimliliğinin bir yan ürünü olarak belirlenebilir ve bu açıdan bir ekonominin dinamik özelliğini yansıtır. Dinamik bir ekonomide, ekonomik yönden önemi azalan üretim olanaklarından, ekonomik önemi gittikçe artan endüstrilere doğru sürekli bir işgücü akımı mevcuttur (Yücel, 1980: 61).

Emek piyasasındaki bu akımı sabit bir akım olarak düşünmek mümkündür. Bazı işçiler işlerinden ayrılırken diğerleri işten çıkmaktadır ve bazı firmalar istihdamı azaltırken, diğer firmalar genişletmektedir. Yeni işçiler eğitimlerini tamamladıktan sonra piyasaya girerler ve diğer pek çok işçi piyasa dışı sektörde biraz zaman harcayarak piyasada yeniden yer alır. Zaman içerisinde herhangi bir noktada, bundan dolayı pek çok işçi çeşitli işler arasında bulunmaktadır. Eğer işçiler iş, firmalar da işçi arıyorsa bunlar birbirlerini çabucak bulacak ve böylece işsizlik olmayacaktır. Öyleyse, geçici işsizlik, hem işçilerin hem de firmaların birbirlerinin yerini keşfetmeleri için ve iş eşleştirmesinin değeri hakkındaki bilgiyi sindirmek için zamana gereksinim duyulmasından kaynaklanmaktadır (Yücel, 2002).

Zaman içerisinde, pek çok işçi mevsimlik işsizliği yaşamaktadır. Ayrı bir işsizlik türü olarak incelenebilirse de, geçici ve dönemsel olması ve geçici işsizlik gibi işsizlik sorununun genelliğini yansıtmaması nedenleriyle mevsimlik işsizlik bu başlık altında incelenebilir. Bir ülkede faal nüfusun büyük bir çoğunluğunun tarımda çalışmakta olması mevsimlik işsizliğin ağırlığını ve yaygınlığını arttıran önemli bir unsurdur. Sadece belirli aylarda yapılan ve faaliyet dışı aylarda büyük miktarda işsizliği gündeme getiren tarım kesimine ve inşaat sektörüne benzer şekilde oto sanayii ve giysi sanayii gibi alanlarda da işçilerin düzenli olarak işten çıkarıldığı görülmektedir (Parasız, 2006).

1.3.2.1.2. Yapısal İşsizlik

Toplam işsizliğin ikinci bileşeni yapısal işsizliktir. Yapısal işsizliği tanımlamak için, toplam işgücü piyasasını bölümlenmiş basit mikro piyasalar halinde parçalamak gerekir. Piyasada genel denge (veya genel talep fazlası durumunda)

durumunda dahi, yani konjonktürel işsizliğin hiç bulunmadığı halde, bazı mikro-piyasalarda, sistem mükemmellikten uzak olduğu için, diğer basit piyasalardaki talep fazlası tarafından absorbe edilemeyen arz fazlasına rastlanılabilir: Burada arzın yapısı, yetersiz mesleki hareketlilik, işgücü niteliğindeki farklılık veya yaş ya da cinsiyetten kaynaklanan fiziksel kısıtlar nedeniyle, talebin yapısına uygun değildir (Aftalion ve Poncet, 1992: 67).

Yapısal işsizlik türü hem teori hem de politika alanında büyük ilgi uyandıran ve politika tartışmalarında önemli bir yeri bulunan işsizlik türüdür. Yapısal işsizlik sorununa olan ilgi 1960'lı yıllardan itibaren artarak devam etmiş ve 1970'li ve 1980'li yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle, 1980'li yıllarda görülen yüksek enflasyon-yüksek işsizlik olgusunun, 1990'lı yıllarda enflasyonun düşürülmesiyle yerini sadece yüksek işsizlik olgusuna bırakması ve işsizliğin birçok ülkede azalmaması, yapısal işsizlik ve enflasyonu artırmayan işsizlik oranı- NAIRU kavramlarının da geliştirilmesine ve bu yöndeki çalışmaların artmasına neden olmuştur (Gürsel ve Ulusoy, 1999: 88).

1960'lı yıllardan sonra yapısal işsizlikle ilgili olarak geliştirilmiş bir çevrimsel dalgalanmalar modelinde, modelin davranışının toplam talep ve yapısal faktörlerin bir birleşimi sonucu belirlendiği öne sürülmüştür. Hicks'in (1963) geliştirdiği tavan ve taban yaklaşımının da eklendiği söz konusu salınımsal modelde; eğer tavan ve taban sınırları işlevsel kabul edilirse, çevrimin süresinin toplam talep faktörleriyle, fakat salınımların genişliği ve böylece gerçekleşen dalgalanmalar etrafındaki ortalama değerlerin ise yapısal faktörlerle belirlendiği vurgulanmıştır.

Günümüzde yapısal işsizliğin, toplumun ekonomik yapısında meydana gelen değişimlere bağlı olarak ortaya çıkması şeklinde daha genel bir anlayış benimsenmektedir. Tarıma dayalı bir ekonomiden makineli bir tarıma ve endüstrileşmeye geçilmesi ve tarımda büyük bir işgücü fazlası yaratılması süreci bu anlamda bir örnek olarak düşünülebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan işsizlik türü, bu olmaktadır. Bu ülkelerdeki ekonomik yapının işgücü fazlasını absorbe edebilecek bir gelişme gösterememesi sonucunda, eksik istihdam denilen bir istihdam düzeyi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, hızlı nüfus artışı da bu ülkelerde işgücü fazlasının daha yavaş gelişen endüstri ve hizmet kesimlerinde eritilmesini önlemektedir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 90).

Yapısal işsizliği, iş arayan işçi sayısı ile uygun iş sayısının birbirine eşit olduğu bir ortamda mikro temelli bir yaklaşımdan hareketle analiz etmek mümkündür. Burada, talep edilen ve arz edilen sayılarda bir dengesizlik söz konusu değildir. Böylece, yapısal işsizlik iş arayan kişilerin, işlerin gerektirdiği beceriler, insanların tercihleri, coğrafi yerleşimler gibi faktörlere bağlı olarak uygun işlerle eşleşmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, zaman içinde ekonominin bazı sektörleri büyürken diğerleri küçülmektedir. Eğer yetenekler, sektörler arasında tam olarak transfer edilebiliyorsa, işten çıkarılan işçiler hızla büyüyen sektöre yönelirler. Beceriler, bununla birlikte işçilerin işine ya da sanayiye özel olabilir ve işten çıkarılan işçiler büyüyen firmaların aradıkları niteliklerin altında kalabilirler. Sonuçta, yerleştirilemeyen işçilerin işsizlik süreleri uzun bir zaman alabilir, çünkü onlar becerilerini yeniden geliştirmek zorundadır. Yapısal işsizlik bu kez de firmaların talep ettiği becerilerle işçilerin arz ettikleri beceriler arasındaki yanlış eşleştirmeler nedeniyle ortaya çıkacaktır (Holzer, 1989: 1).

Gelişmiş ülkelerde teknolojik değişimin, bu ülkelerde işgücü fazlasına yol açtığı ve yapısal bir işsizliği beraberinde getirdiği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerdeki bugünkü işsizlik sorununun talep yetersizliği ile birlikte yapısal bir nitelik gösterdiği genellikle kabul edilmektedir. Bu durumda gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelere, işsizliğin belirleyicilerine ve gelişme ve büyümenin temel güçlerinden birisi olan teknolojik gelişmenin toplum ve ekonomi üzerindeki etkilerine bakıldığında, yapısal işsizlikle teknolojik işsizliği aynı sınıflandırma altında incelemek mümkün görünmektedir. Emek piyasası akımları ve işsizlik, teknolojik değişimin yönü ve gidişi tarafından etkilenmektedir. Zaman zaman teknolojik değişim, bazı sanayilerin olduğu ve bazı bölgelerin zor durumda olduğu, diğer taraftan diğer sanayilerin yeniden doğduğu ve diğer bölgelerin canlandığı bir durumda, yapısal bir salınımı beraberinde getirmektedir. Bu olaylar olurken işgücü devri, istihdam ve işsizlik arasındaki akım da artmakta ve işsiz havuzu genişlemektedir (Parkin, 1996: 170).

Teknolojik değişimin üretim ve istihdam üzerindeki etkileri günümüzde makroekonomik çerçevede ele alman ve sadece bir firma ya da sanayii bazında incelemelerle kısıtlanmayan önemli bir olgu niteliğindedir. Yeni tekniklerin üretime girmesi sonucunda ekonomik yapıda önemli değişimler olmaktadır. Buna göre, bir yandan yeni tekniklerin girdiği sektörlerde üretim artarken, diğer yandan da bu

sektörlerde çalışanlar işsiz hale gelmekte veya bu sektörlerden diğerlerine doğru işgücü akımı başlamaktadır. Böylece, teknolojik işsizliğe yapısal işsizlik de denilmesi makul görünmektedir (Stoneman, 1983: 170).

Teknolojik işsizlik kısaca, teknolojik gelişmenin ikame nispetini işgücü aleyhine çevirmesinden veya diğer bir ifadeyle insan emeği yerine üretimde makine kullanımından doğan işsizlik türüdür. Sanayi Devrimi'nin başlamasından bu yana teknolojik değişimin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkisi, iktisatçıların ve politika yapıcılarının ilgisini çekmiş bir konudur. Klasik iktisatçılar genel olarak teknolojik gelişmeyi makine kullanımı şeklinde ele almış ve bunun bölüşüm üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu anlamda teknolojik gelişme sabit sermayenin işletme sermayesine oranının artması şeklinde ortaya çıkmakta ve çıktı başına daha az dolaysız işgücü kullanılmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte Mam, Klasik iktisatçılardan farklı olarak, teknolojik gelişmenin bu etkisini ücret teorisinin merkezine yerleştirmektedir. Buna göre, teknolojik gelişmenin yedek işsizler ordusu, işgücü arzının işgücü talebinden sürekli olarak daha yüksek olmasına, bu da işçiler arasındaki rekabet nedeniyle ücretlerin asgari düzeye inmesine, yani işgücünün değerine eşitlenmesine sebep olmaktadır (Akyüz, 1980: 78).

Yirminci yüzyılın fabrika bacası olarak tanımlanabilecek toplumlarında, biraz sermaye enjekte edildiğinde ya da tüketici satın alma gücü biraz yükseltildiğinde, ekonomi canlanmakta ve istihdam arttığı görülmekteydi. Ancak günümüzde, ne kadar işsiz olursa olsun kişi, yeterli becerilere ve bilgiye sahip olmadıkça, istenen işi nasılsa yapamayacaktır. Kaldı ki bu beceriler öyle çeşitli ve öyle çabuk değişmektedir ki, işçilerin geçmişteki kadar ucuza değiştirilip yerine yenilerinin alınması da düşünülmeyecektir. Bu nedenle bugün, toplumun yaşam standartlarını yükseltme, yeni enerji kaynaklarına yönelme ve ekonomik büyümede sürekliliği sağlama gibi konulardaki rolü bir yana, yaşanan teknolojik gelişmelerin her ülkedeki istihdamı, hem sayısal yönden, hem de işgücünün nitelikleri açısından yoğun biçimde etkilediğini ve bu konudaki tartışmaların devam ettiğini söyleyebiliriz (Unay, 2001).

1.3.3.1.3. Çevrimsel İşsizlik

Toplam işsizliğin üçüncü bileşeni, hane halklarının işgücü arzı fazlasından ileri gelen genel bir işgücü piyasası dengesizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum piyasada geçerli en yüksek ücret, Walrasgil denge ücretini aştığında görülür: Böyle

bir ücret düzeyinde hane halkları daha çok çalışmak isterler ancak firmalar tarafından kısıtlanırlar. Çevrimsel işsizlik ekonomik yapıdaki dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan bir işsizlik türüdür. Bu ifadeyi, istihdam, üretim ve fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen devresel dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan sürekli bir işsizlik türü olarak genellemek mümkündür. Çevrimsel işsizlik geçici olmakla birlikte etkileri bakımından yapısal işsizlikte olduğu gibi genel ve yaygın bir özellik gösterir. Bununla beraber genel veya kısmi olabilir; yani ya bütün ekonomiyi kapsar ya da bazı sektörlerde görülür. Çevrimsel işsizlik genellikle ekonomik faaliyet düzeyi düşmeye başladığında ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, işsizlik oranı büyük ölçüde yükseldiğinde ya da baş aşağı düştüğünde, elde edilecek veriler açık bir şekilde çevrimsel işsizlikteki değişimleri yansıtmaktadır (Baumol ve Blinder, 1991: 95).

Belirli bir dönemde ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin düşmesi veya yetersiz olması, bu mal ve hizmetlerin üretimini de düşürmektedir. Daha düşük üretim daha az sayıda işgücü kullanılmasını gerektireceğinden, ekonomik yapıdaki bu dalgalanma devresel bir işsizliğe yol açacaktır. İşsizliğin talepteki yetersizliğe bu şekilde bağlanmasından dolayı devrevi işsizlik zaman zaman eksik talep işsizliği olarak da ifade edilmektedir. Talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik, yeterli sermaye birikimi ve yatırım gücüne ulaşmış ülkelerde görülebileceği gibi gelişmekte olan ülkelerde de ortaya çıkan bir işsizlik türüdür (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 91).

Devresel işsizliğin daha çok üretim malları ve dayanıklı tüketim malları endüstrilerinde, demiryolu ulaşımında, madencilik ve inşaat sektöründe kendini hissettirdiği görülmektedir. Bu aşamada, talepte yaşanacak düşüşlerin genel olarak en büyük etkiyi düşük becerili işçiler üzerinde gösterdiğini söylemek gerekmektedir. Henüz bir işi olmayan ve belirli bir eğitimle tecrübesi bulunmayan işçilerin, firmalar kiralamayı durdurduklarında ya da kiralama standartlarını daralttıklarında iş bulmaları çok zor olacaktır. Bu nitelikteki işçilerin durgunluk dönemlerinde işlerini kaybetmeleri de büyük bir olasılıktır (Reynolds vd., 1991: 282).

Konjonktürel işsizlik olarak da ifade edilen devresel işsizlikle ilgili, özellikle konjonktürün nedenlerini açıklayan çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Burada, *Wicksell*, *Mitchell*, *Schumpeter*, *Aftalion*, *Keynes* ve *Hansen* gibi isimleri sıralamak mümkündür. Bu iktisatçıların görüşlerinin gelişmesinde iki dünya savaşı arasında yükselen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise nispeten şiddeti azalan devrevi işsizlik

oranları önemli bir etkide bulunmuştur. Söz konusu dönemlerde devrevi işsizliğin bu şekilde bir seyir izlemesinin nedeni, soğuk savaşın devamı dolayısıyla savaş imalatının büyük ölçüde durması ve özellikle devletler tarafından planlı bir istihdam politikasının takibi ve anti depresyonist tedbirlerin alınmakta oluşudur (Zaim, 1997: 190).

1.3.2.2. Gizli İşsizlik

Hirschman kalkınma iktisadı çerçevesinde iki temel düşüncenin önemini vurgulamaktadır: kırsal eksik istihdam (gizli işsizlik olarak da isimlendirilmektedir) ve geç sanayileşme. *Hirschman'a* göre bunlardan birincisi doğal olarak eksik istihdamdaki işgücünün kullanımı ve sermaye birikiminin hızlandırılması konularına, ikincisi ise geç kalmışlık dezavantajlarının üstesinden gelmek için aktivist bir hükümet ve planlama konularına yoğunluk kazandırmaktadır (Sen, 1992: 6). Eksik istihdam ya da gizli işsizlik konusu üzerinde 1900'lü yıllardan itibaren çalışılmış, *Keynes'in* Genel Teori'sinin yayınlandığı yılda yayınlanan *Joan Robinson'un* gizli işsizlik adlı makalesinden sonra önemli tartışma konularından birisini oluşturmuştur (Türkey, 1969: 1). Gizli işsizlik kavramını sanayii sektöründe ele alan *Robinson* durgunluk dönemlerinde işsiz kalan bazı kişilerin mesleklerine nazaran daha düşük verimli alanlarda çalışmasını gizli işsizlik olarak düşünmüştür.

Robinson 1937 yılında yapmış olduğu analizinde, ekonomideki istihdam düzeyini, etkin taleple (bağımsız bir değişken olarak alınan) belirlenen istihdam düzeyinin ve gizli işsizlik düzeyinin toplamı olarak kabul etmekte ve düşüncelerini dual bir ekonomi portresiyle geliştirmektedir. Gelişmiş olan sektörde (A sektörü) istihdam düzeyi etkin talep tarafından, geri kalmış sektörde (B sektörü) ise bu sektöre yapılan emek arzı tarafından belirlenmektedir. Sektörler arasındaki farklılık, Bölümlenmiş Emek Piyasası teorilerinde yapılan tartışmaların yayılmasını desteklemiştir. Ancak bu, analizde yer alan ve iki sektördeki emek verimliliklerini tam olarak aynı kabul eden temel noktanın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Burada, üzerinde durulması gereken konu etkin taleptir. B sektöründeki işçiler, istihdam istatistiklerinde istihdam edilmiş olarak ölçülürken, etkin talep düzeyinin eksikliği söz konusu olduğunda bu işçiler gizli işsiz olmaktadır. Sadece eğer etkin talep daha yüksek olsaydı, bir yandan B sektöründeki işler diğer yandan gizli işsizlik ortadan kalkacaktı (Eatwell, 1995:5).

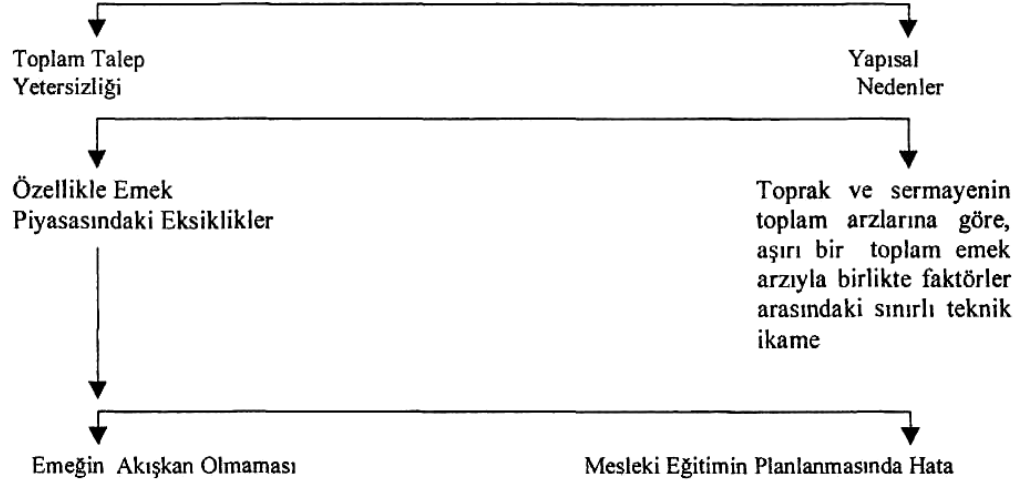
Robinson 'un bu yaklaşımı sonraki çalışmalarda eleştirilmiş, *Lewis*, *Nurkse* ve *Rosenstein* gibi iktisatçılar, az gelişmiş ülkelerin geleneksel tarım sektöründe gizli işsizliğin yaygın ve önemli bir problem olduğu görüşünü öne sürmüşler ve tarım sektöründen diğer sektörler doğru bir emek akışkanlığı bulursa bile tarımsal üretimin azalmayacağını, çünkü tarım sektörü içerisinde emeğin marjinal verimliliğinin sıfır olduğu konusunu ele almışlardır. Tabii ki bu konudaki görüşler de yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu noktada üç önemli eleştiri dikkate değer kabul edilmektedir (*Sutcliffe*, 1971: 126-127).

- Tarımsal emeğin marjinal ürününün bir çok durumda gerçek anlamda sıfır olmadığı görüşü: üretken yöntemler, tarımsal sektörden emeğin çekilmesi halinde dahi tarımsal üretim sürdürülebileceğinden, bu çekiş (kırsal yatırımı azaltarak ve toprağın kalitesinde sürekliliği engelleyerek) üretimde düşüşe neden olacaktır.
- Sıfır marjinal verimlilik birinci durumla yakından ilişkilidir: burada büyük ölçüde düşük düzeylerdeki tarımsal verimlilik, uzun dönemde sıfır marjinal verimlilikten çok, tarımsal sektörün emek gereksinimlerinin yüksek oranda mevsimsel olmasıyla ilgili bir durumdur.
- Üçüncü kritik daha geneldir ve ilk ikisini içermektedir: üretken teknikler belirgin şekilde yeniden organize edilmediği sürece, emek tarımsal sektörden çekildiğinde, sıfır marjinal verimlilikten bahsetmek doğru değildir. Diğer bir deyişle, çok düşük bir ortalama verimlilik düzeyini sıfır marjinal ürüne eşitlemek yanlıştır.

1950'lerde kavramın yaygınlaşmasında önemli rolü olan *Ragnar Nurkse*, Güney-Doğu Avrupa'dan Güney-Doğu Asya'ya uzanan yoğun nüfuslu köylü ekonomilerin tarım kesimlerinde kronik ve büyük ölçüde bir düşük istihdamın ortak oluşuna işaret etmiş ve gizli işsizlik kavramını ele almıştır (*Türkay*, 1969: 5). *Abba Lerner* ise gizli işsizliği, depresyon devirlerinde işçilerin işletmede ve bordroda kaldıkları halde, bütün kapasitelerini kullanmadan üretime dahilmiş gibi gözükme olayını belirtmek için kullanmıştır (*Lerner*, 1951:32).

1970'li yıllara gelindiğinde iktisadi kalkınma literatüründe, gizli işsizlik olgusuna olan ilgi artarak devam etmiş, ancak aynı terminolojinin farklı ve genellikle birbirleriyle tutarlı olmayan durumlarda kullanılması ve belirli bir tip gizli işsizliğin

ölçümüne dayanarak ileri sürülen sonuçların, genel bir olgu olarak yansıtılması nedenleriyle bu konudaki tartışmalar durulmamıştır. J.S. Uppal 1973 yılında yayınlamış olduğu kitabında söz konusu tartışmaları ayrıntılı bir şekilde ele almış ve gizli işsizliğin nedenlerini aşağıdaki gibi özetlemeye çalışmıştır (Andaç, 1999).

Şekil 1.1. Gizli işsizliğin nedenleri (Andaç, 1999)

Günümüzde gizli işsizlik, açık işsizlik durumunda olduğu gibi kolayca fark edilemeyen ancak sonuç olarak açık işsizlik derecesinde önemli olan bir kavramdır. Gizli işsizlik, kişilerin kendilerinin işsiz olup olmadığı veya bireysel etkisinin belli olmadığı fakat iktisadi maliyetinin yüksek olduğu bir işsizlik türü olarak ele alınabilir. Gizli işsizlik bazen, teknolojik bir değişme olmaksızın, üretim kapasitesine nazaran fazla miktarda işçinin istihdam edildiği bir durum olarak kabul edilirken, bazen de toplam çıktı veya ürün miktarının aynı kalması, teknik deyimle marjinal verimliliğin sıfır olması hali olarak ele tanımlanmaktadır (Zaim, 1997: 177). Genel olarak gizli işsizlik çalışma irade ve kabiliyetinde olanların terk ettikleri veya fırsat bulsalar da seçebilecekleri işlere göre az veya çok miktarda işgücünün, daha düşük verimlilikteki işlerde çalışmaları halinde ortaya çıkan bir işsizlik türüdür (Andaç, 1999).

1.3.3. İşsizlik Olgusunu Açıklayan Teorik Yaklaşımlar

Aşağıda ki kısımda işsizliği açıklayan teoriler modern emek piyasasının temelleri, emek piyasası kuramları olarak açıklanmıştır

1.3.3.1. Modern Emek Piyasası İktisadının Temelleri

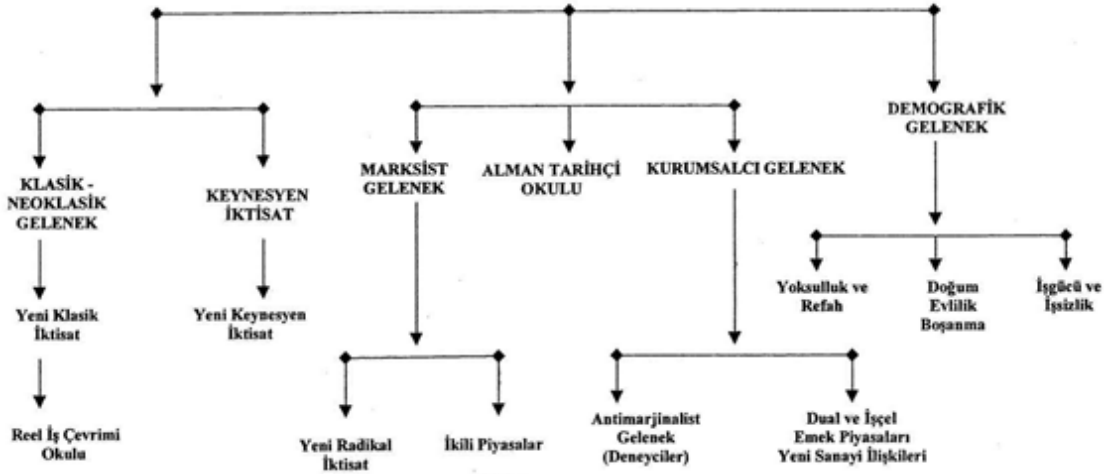
İşsizlikle ilgili yapılan geçici, yapısal ve devrevi işsizlik sınıflandırması işsizlik hakkında genel bilgiler verse de, işsizliği tam olarak açıklamamakta ve işsizlik

sorununa ilişkin şu soruları tam olarak yanıtlamamaktadır (Parkin, 1996: 169);

- Niçin her zaman bir miktar işsizlik olmaktadır ?
- İşsizlik oranı niçin dalgalanmaktadır ?
- İşsizlik oranında niçin trendler vardır ? Özellikle, 1960'lara göre günümüzde işsizlik oranı niçin daha yüksektir ?

Alman tarihçi okulun entelektüel kuzenleri olarak kabul edilen kurumsalcı yaklaşım, emek piyasasının mal piyasasıyla eş tutulamayacağını dile getirmiştir. Kurumsalcılar, fayda maksimize eden bir çerçevede bireysel seçime götüren bir emek piyasası davranışını kabul etmek yerine, emek piyasası davranışını işyerini çevreleyen alışkanlıklar, davranışlar, yasal çerçeveler ve işçiler ya da çalışan sınıfların psikolojileri konularıyla ilintili olarak anlamaya çalışmışlardır (Fearn, 1981: 4).

Modern emek iktisadının tarihsel gelişim sürecinde özellikle 1930' lardan sonra ortaya çıkan başlıca gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür: 1930'lu yıllarda Neoklasik doktrine yönelik eleştiriler artarken Kurumsalcı yaklaşımın popüler hale gelmiş, Kurumsalcılar antimarjinalistler gibi ampirik araştırma üzerinde durmuşlardır. 1950'li yıllarda Neoklasik analizin uygulanmasına yönelik ilgi yeniden artmış, iktisatçılar arasında ekonometrik ve istatistiksel rekabetin artmasıyla birlikte Neoklasikler ve Antimarjinalistlerin emek piyasasının önemli göstergelerini test etme olanaklarının artması dual ve içsel emek piyasalarıyla gelir dağılımı problemlerinin ve yeni sanayi ilişkilerinin önem kazanmasına yol açmıştır. 1970'li yıllardan sonra istihdam ve kazançlarla ilgili verilerin toplululaştırılması ve böylece bu verilerin yaş, cinsiyet, evlilik durumu gibi alanlarda ele alınması sonucunda, işgücü katılım çalışmaları artmış ve emek piyasası çalışmaları demografik bir tabana oturmuştur (Gürler, 2000).

Şekil 1.2. Emek piyasası kuramları (Andaç, 1999)

Bu bağlamda çalışma kuramsal altyapıyı oluşturabilmek ve emek piyasasında işsizlik sorununu ayrıntılı bir şekilde irdeleyerek, bu yaklaşımların gelişmekte olan ülkelere uygunluğunu değerlendirebilmek için öncelikle emek piyasasının makro iktisat temellerini incelemektedir. Emek piyasasının makroiktisat temelleri daha çok ücret ve istihdam değişkenlerinin ve bu değişkenlerle sermaye, fiyatlar genel düzeyi ve ekonomik büyüme gibi diğer makro büyüklükler arasındaki etkileşimlerin üzerinde durmaktadır. Bu bölümde, makroekonomik bir olgu olarak işsizliğin nedenleri ve sonuçları incelenmekte ve bu sonuçlara göre iktisadi düşünce okullarının politika önerileri işlenmektedir (Andaç, 1999).

1.3.3.2. Emek Piyasası Kuramları

Emek piyasası kuramları klasik makro iktisat teorisi, yeni klasik makroiktisat teorisi, Keynesyen makro iktisat teorisi, Neoklasik teori, ikili emek piyasası modelleri ve yeni Keynesyen okul açısından incelenmiş olup, aşağıdaki kısımda sunulmuştur.

1.3.3.2.1. Klasik Makro İktisat Teorisi ve İşsizlik

Klasik makro teorisinin emek piyasasında istihdam düzeyinin belirlenmesi konusunda benimsediği en önemli özellik esnek ücretler, en önemli sonuç ise esnek ücretlere bağlı olarak ekonominin kendiliğinden ve daima tam istihdama ulaşmasıdır (Savaş, 1986: 182). Böylece, esnek ücretlerle birlikte tam rekabet koşullarının sağlandığı bir ekonomide tam istihdama ulaşılmaktadır. Klasik iktisadın ulaştığı bu sonucu şu şekilde özetlemek mümkündür: Çalışan kesim arasındaki tam serbest rekabetle birlikte, herkes fiili olarak istihdam edilmektedir (Pigou, 1968: 252). Bu nedenle pazar mekanizmasına yapılacak her türlü müdahalelerin (sendikaların, kartel

ve monopollerin, devletin) ücret ve fiyatların tam esnekliğini bozacağı düşünülmektedir. Klasiklerin işsizlik konusundaki otomatik dengeye dayanan görüşleri, kaynağını *J.B. Say'ın* her arzın kendi talebini yaratacağı Mahreçler yasasından almaktadır. Bu yasa ile işsizliğin bulunmayacağı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Yasaya göre piyasadaki her mal satılacağından, talebin yetersiz oluşundan kaynaklanan bir işsizliğin olmaması gerekmektedir (Dinler, 2003).

Klasik teorinin emek piyasası ve işsizlik konusundaki görüşlerini değerlendirebilmek üzere ücretler, fiyatlar, istihdam ve üretim arasındaki etkileşimi analiz eden aşağıdaki gibi fonksiyonel bir model incelenebilir. Modelde y üretimi, N istihdamı, W parasal ücret oranını, P fiyat düzeyini, M para miktarını, i işlem güdüsüyle para talebini gerçekleştirmek için elde tutulması gereken gelirin kısmını gösterirken (Ackley, 1961: 130);

$$1. \quad y = y(N) \quad \frac{dy}{dN} > 0$$

$$2. \quad \frac{dy}{dN} = \frac{W}{P}$$

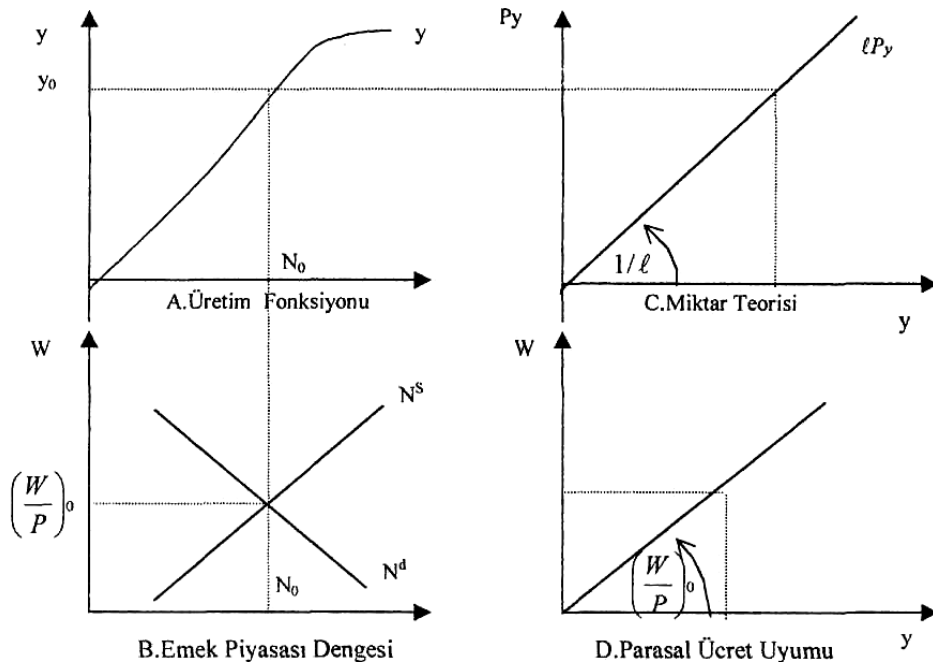
$$3. \quad N = N\left(\frac{W}{P}\right) \quad \frac{dN}{d\frac{W}{P}} < \infty$$

$$4. \quad M = \ell P_y$$

Modelde; 1. denklemde ekonomideki toplam üretim fonksiyonu tanımlanmaktadır. Buna göre ekonomideki toplam üretim, y ile gösterilmekte ve kısa dönemde emeğin bir fonksiyonu olarak alınmaktadır. Eğrinin şekli, üretimin emek girdisine oranla daha az artmasının, yani azalan verimler yasasının bir sonucudur. 2. denklem kâr maksimizasyonunu, reel ücretin emeğin marjinal ürününe eşit olduğu noktada ele almakta, 3. denklem ise emek arz eğrisini reel ücretlere bağlı olarak göstermektedir. 4. denklem klasik miktar teorisini ifade etmektedir. Modelin grafiksel gösterimi aşağıdaki diyagramda (Şekil 1.3) görülmektedir. Diyagramın A kısmında toplam üretim fonksiyonu, B kısmında emek piyasası dengesi, C kısmında miktar teorisini ve D kısmında parasal ücretlerin uyum mekanizması gösterilmektedir. Miktar teorisinin gösterildiği C kısmında, eğimi $(1/\ell)$ olan ℓP_y diyagonal doğrusu her bir parasal gelir düzeyinde gereksinim duyulan para miktarını (M) göstermektedir

(Ackley, 1961: 130).

Klasik teoriye göre emek piyasasının işleyişi, hem emek talebinin hem de emek arzının reel ücrete bağlı olması gerçeği doğrultusunda ele alınmaktadır. İşçi ve işverenlerin gelecekle ilgili tam bilgiye sahip olduğu bir ortamda ekonomide tam istihdam dengesi sağlanmaktadır ve denge istihdam seviyesi N_0 ve denge reel ücreti $(W/P)_0$ dır. Böyle bir ortamda reel ücretin, denge düzeyini aşması halinde aşırı bir emek arzı oluşurken, daha düşük bir reel ücret, daha fazla istihdam, daha fazla üretim, daha düşük bir fiyat düzeyi ve daha düşük parasal ücret oluşacaktır (Ackley, 1961: 130).

Şekil 1.3. Klasik teoride emek piyasası dengesi (Ackley, 1961: 130)

Reel ücretin denge düzeyinin altına düşmesi halinde ise bir emek kıtlığı söz konusu olacak ve birinci durumun aksine değişimler ortaya çıkacaktır. Emek piyasasında rekabetin olduğunu varsayarak, birinci gelişmenin parasal ücretlerde bir düşüşle, ikinci gelişmenin ise parasal ücretlerde bir artışla sonuçlanacağını söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla klasik sistemde parasal ücretin istikrarı açık bir şekilde dengenin bir koşulu olmaktadır (Andaç, 1999).

Neoklasik iktisat fayda-değer teorisi ile Klasik Ekonomi politiğin emek değer teorisine bir alternatif getirerek 1870'lerden itibaren gelişmeye başlamış ve 1890'lardan itibaren de bir yönüyle Keynes'e diğer bir yönüyle de 1960'lara kadar

iktisat ilminde egemen teori olma niteliğini korumuştur (Akyüz, 1980: 90). Aslında, Neoklasik İktisadın, emek piyasası ve işsizlik konusundaki görüşleri, sonuç itibarıyla Klasik İktisat teorisinden bağımsız ele alınmamaktadır. Klasik teoriye benzer bir yaklaşımla, Neoklasik modellerde de istek dışı işsizlik, reel ücretlerin piyasayı temizlemesi yönündeki uyumu varsayımı tarafından dışlanmaktadır (Turner, 1993: 84).

Ancak, birikim konusunun bir kenara atıldığı Neoklasik iktisatta, ekonomi politisinin makro dinamiğinin yerini mikro-statik almış ve denge ve optimalite kavramlarıyla görüşler normatif bir nitelik kazanmıştır. Mikro-statik kısaca, kaynakların ve bölüşümün veri olduğu koşullar altında denge durumunun özelliklerinin incelenmesi ve farklı denge durumlarının birbirleriyle kıyaslanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylece, işgücü arzının (niteliksel ve niceliksel) gelişmesi gibi ekonomi politikte önemli bir yer tutan uzun dönem işgücü ve nüfus sorunları bu yaklaşımda ele alınmamakta, bunun tamamen dışsal etkenlerle belirlenen veri bir değişken olduğu varsayılmaktadır. Buna ek olarak, yaklaşım, birikim süreci ile birlikte teknolojik gelişmeyi de bir kenara atmakta ve ekonomi politikteki dinamik birikim-teknolojik gelişme süreci içinde ele alınan teknik seçimi sorununu statik bir çerçeveye oturtmaktadır (Akyüz, 1980: 96).

Neoklasik iktisadın söz konusu statik yaklaşımını, emek piyasasının İşleyişi açısından analiz edebilmek için Turner (1993), teknolojik kayma faktörüyle birlikte emek talebi ve emek arzı fonksiyonlarını yeniden ele almaktadır. İyi huylu bir üretim fonksiyonunu bir kayma parametresiyle (ϕ_1) yeniden ele aldığımızda üretim fonksiyonu şu şekilde yazılacaktır (Ünsal, 2004);

$$Y = F(N, K, \phi_1)$$

Burada, $F_N > 0$, $F_K > 0$, $F_{\phi_1} > 0$, $F_{NN} < 0$ ve $F_{KK} < 0$. Denklemden yer alan kayma parametresi, verimlilikteki değişiklikleri (teknolojik gelişmeleri) ya da üretim faktörleri girdisindeki değişiklikler sonucu ortaya çıkmayan üretimdeki değişiklikleri içermektedir. Azalan getiriler varsayımıyla birlikte, emek ve sermayedeki eş zamanlı artışlar için ölçeğe göre getiri varsayımı da modele eklenebilir. Bu durumda (Ünsal, 2004);

$$F(\lambda N, \lambda K, \phi_1) = \lambda Y$$

Bu çerçevede emek piyasasında, reel ücret oranına göre aşağı yönde eğimli olan ve konumu, daha önceden belirlenmiş sermaye stoku ile teknolojik kayma parametresi tarafından belirlenen emek talep eğrisi şu şekli almaktadır (Ünsal, 2004):

$$N^d = N^d(W/P, \bar{K}, \phi_1)$$

Fonksiyonda

$$N^d W/P < 0, N^d \bar{K} > 0, N^d \phi_1 > 0$$

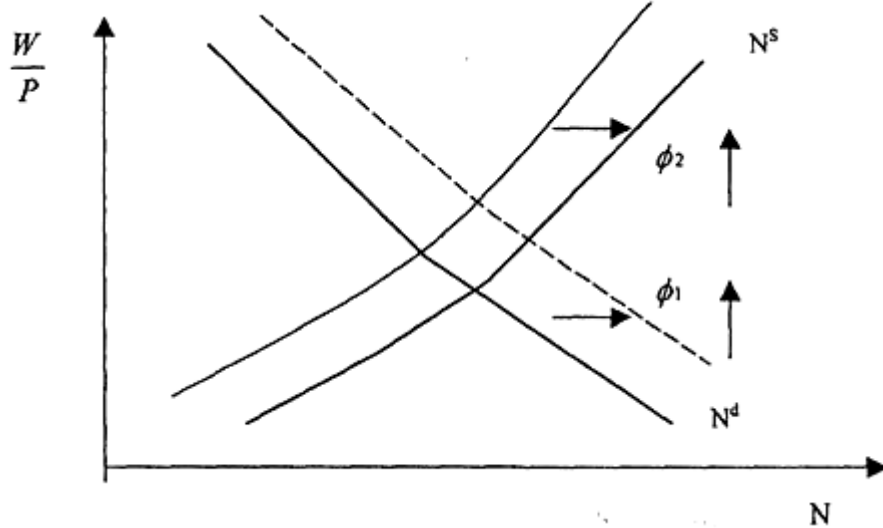
Bireyin, gelir ve boş zaman arasındaki optimize eden tercihiyle belirlenen emek arz eğrisi ise şu şekli alacaktır (Ünsal, 2004);

$$N^s = N^s(W/P, A, \phi_2)$$

Fonksiyonda

$$N^s W/P > 0, N^s A < 0, N^s \phi_2 > 0$$

Bu denklemde A, bireyin finansal varlıklarının tasarruf edilmesinden dolayı elde ettiği gelir dışı faiz ve sermaye kazançlarını göstermektedir. Kayma faktörü ise hane halkının gelir ve boş zaman arasındaki tercihlerinde ortaya çıkacak değişiklikleri içermek için fonksiyona eklenmiştir (Ünsal, 2004).

Şekil 1.4. Neoklasik iktisat teorisinde emek piyasasının işleyişi (Ackley, 1961: 130)

Şekil 1.4 Neoklasik iktisadın emek piyasasının işleyişiyle ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır. Şekilde emek piyasasında dengenin belirlenmesi emek arz ve talep

eğrilerinin birlikte gösterimiyle gerçekleşmektedir. Sermayenin, özel sektör finansal varlıklarının, teknoloji düzeyinin ve hane halkı tercihlerinin verili değerleri doğrultusunda, emek piyasası dengesini sağlayan reel ücret ve istihdam düzeyleri söz konusudur. Üretim toplam üretim fonksiyonu tarafından belirlenirken, bu denge aynı zamanda ekonominin üretim düzeyini de vermektedir. Şekil aynı zamanda teknolojideki ve tercihlerdeki değişimlerin karşılaştırmalı statik etkilerini de göstermektedir. Teknolojideki bir iyileştirme, talep eğrisini kaydırarak hem reel ücreti hem de istihdamı yükseltmektedir. Tabii ki bu değişim üretim düzeyini de arttıracaktır. Hane halkının gelir doğrultusunda tercihlerindeki bir kayma ise istihdamı ve üretimi arttırırken, reel ücretlerde bir düşmeye yol açmaktadır (Ackley, 1961: 130).

1.3.3.2.2. Yeni Klasik Makro İktisat ve Reel İş Çevrimi Kuramı

1970’li yıllarla birlikte Klasik Okula bağlı olarak ortaya çıkan, ancak oldukça önemli sayılabilecek gelişmeleri ortaya çıkaran Yeni Klasik okul iktisat literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Monetarist yaklaşımdan da farklı sayılabilecek Yeni Klasik okul, *Lucas* tarafından başlatılan ve *Barro*, *Sargent* ve *Wallace* ve diğer iktisatçıların katkılarıyla ortaya çıkan bir yaklaşımdır ve Yeni Klasik Makro iktisat ya da denge yaklaşımı olarak bilinmektedir (McCallum, 1988: 463). Makroekonomiye yapılan bu yeni katkı üç temel varsayım etrafında toplanmaktadır: Rasyonel beklentiler hipotezi, sürekli piyasa temizleme varsayımı ve toplam arz fonksiyonu. Bunun yanında Yeni Klasiklerle birlikte makroiktisat teorisinde iki Önemli başlık gündeme gelmiştir: dinamik denge teorisi ve Reel İş Çevrimi kuramı. Yeni Klasikler bu başlıklar altında ekonomik dalgalanmaları açıklarken teknolojik değişim, dönemlerarası ikame ve etkileşim ve reel konjonktür dalgalanmaları üzerinde durmuşlardır (Mankiw, 1988: 447).

Yeni Klasik iktisadın işsizlikle ilgili görüşlerini rasyonel beklentiler doğrultusunda, toplam talep ve arz ilişkisi çerçevesinde incelemek mümkündür. Fiyat beklentilerinin şekillenmesinde ajanın, bütün uygun bilgiyi etkin bir şekilde kullandığı varsayıldığında, beklenen fiyat düzeyi şu şekilde yazılacaktır (Watts, 1997):

$$P_t^E = E(P|H_{t-1})$$

Burada H_{t-1} ekonomik modelin yapısını, dışsal değişkenlerin değerini ve içsel değişkenlerin geçmiş değerlerini içeren bilgi setini göstermektedir. Denklem,

beklenen fiyat düzeyinin bilgi setine koşullu olması şeklinde de yorumlanabilir. Modelde, özel sektör ve devlet aynı bilgi setine geçiş olanağına sahiptirler. Rasyonel beklentileri alternatif bir yol ile ifade etmek de mümkündür (Watts, 1997);

$$P_t^E = P_t + \varepsilon_t$$

Böylece, fiyat beklentileri gerçekleşen sonuçtan, t-1 dönemindeki bilgi setiyle ilişkide olmayan rassal bir hata terimi kadar farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Yeni Klasikler, parasal büyüme tam olarak beklendiği şekilde sonuçlanmışsa, işsizliğin daima, tesadüfi şokların yokluğunda doğal oranda olacağını öngörmektedir. Reel değişiklikler, nüfus ya da teknik durum gibi parametrelerde eğer değişiklik olursa gerçekleşecektir. Böylece, model açık bir şekilde modern ekonominin reel faaliyetlerinde bir dalgalanmaya olanak tanımamaktadır. Modelde toplam talep aşağıdaki denklemle tanımlanmıştır (Watts, 1997);

$$y_t^d = A + \alpha [M_t - E_{t-1}P_t] + \lambda_t$$

Burada y_t^d reel talep düzeyi, A durağan otonom harcama kısmı, α ikinci terimin harcama üzerindeki etkisini yöneten pozitif bir eğilimi göstermektedir. Beklentiler terimi, beklentilerin t-1 döneminde formüle edildiği beklenen fiyatı göstermektedir. Para stokundaki (M) değişiklikler normal olarak fiyat düzeyindeki değişikliklere bire bir cevap vermektedir. Böylece köşeli parantez içindeki terim, para stokundaki beklenmeyen bir hareketi göstermektedir. Eğer para arzı beklenen fiyattan (E_p) den daha fazla artarsa, sabit bir dolaşım hızıyla birlikte $MV=PY$, q eşitliği yoluyla reel gelirden (Y) bir artış olacaktır. Fakat eğer M' deki artış bekleniyorsa E_p aynı seviyede artarken, reel gelir ve böylece harcama üzerinde bir etki ortaya çıkmayacaktır. Modelde Lucas arz eğrisi olarak ifade edilen toplam arz eğrisi ise şu şekilde ifade edilmektedir (Watts, 1997):

$$y = y_N + \tau(1-\nu)(P - P^E) + \varepsilon$$

Bu eşitlik, fiili işsizlik oranıyla doğal işsizlik oranı arasındaki ilişki olarak yeniden yorumlandığında, aşağıdaki şekle dönüşecektir (Watts, 1997);

$$U = U_N - \tau(1-\nu)(P - P^E) + \varepsilon$$

Böylece, eğer fiyat beklentileri gerçekleştirilebilirse işsizlik düzeyi doğal düzeye, sıfır ortalamaya sahip rassal bir elementle tekabül edecektir. Bu arada üretim

düzeyi de kendi doğal büyüklüğüne tekabül edecektir. Sonuç olarak; Yeni Klasikler, *Lucas* arz eğrisinde görüldüğü üzere, işsizlik ve üretimdeki dalgalanmaların, ajanların genel fiyat düzeyindeki değişikliklerle, göreceli fiyatlardaki değişiklikleri birbirinden ayırıştırma konusundaki başarısızlığı sonucu ortaya çıkacağını kabul etmektedirler (Watts, 1997).

Aslında, *Lucas'ın* geliştirildiği modelle klasik model birbirinin aynı gibi gözükmemektedir; her iki model de uzun dönemde ne para ne de maliye politikasının gelirin denge düzeyini etkileyemeyeceğini öngörmektedir (*politika ilintisizliği*). Bununla beraber *Lucas'ın* modeli, en azından tam istihdamdan geçici sapmaları önerdiği için, klasik modelden daha ilginçtir. Ancak, tam istihdamdan bu geçici sapmalarla ilgili ana nokta, bunların beklentilerdeki hatalar sonucu olması ve hatalar sürdükçe devam etmesi, fakat bunun da çok uzun sürmemesidir (Dornbusch ve Fischer, 1998: 249).

Yeni Klasik okulun, iktisadi çevrimlerin öngörülemeyen parasal değişiklikler sonucu ortaya çıktığını benimseyen görüşü 1970'lerin başından 1982 yılına kadar genel kabul görmüştür. Friedman ve Phelps tarafından ileri sürülen doğal oran hipotezi piyasaların sürekli dengede olması ve rasyonel beklentiler hipotezleri ile birleştiren bu kuram, enflasyonun beklenmediği durumda kısa dönem Phillips eğrisinin söz konusu olabileceğini ve bunun sonucu reel değişkenlerin trend değerlerinden sapacağını ileri sürmüştür (Yıldırım, 1999: 98).

1980'li yıllardan sonra Yeni Klasik iktisat iktisadi çevrimleri açıklamada kuramsal ve uygulama zorlukları ile karşılaşınca, bu kuram yanlısı iktisatçılar yeni çalışmalar üzerinde yoğunlaşmış ve çalışmalarında çevrimlerin nedenini paranın dışında aramaya başlamışlardır. Bu iktisatçılar da iktisadi çevrimlerin genel denge modeli içinde ortaya çıkabileceğini göstermeyi ve Yeni Klasik kuramın karşılaştığı sorunların üstesinden gelmeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarında çevrimin yayılma düzeneğine daha önceki genel denge modellerine göre daha fazla ağırlık vermişler ve çevrimi başlatan şokların reel faktörlerden kaynaklandığını vurgulamışlardır. İktisadi çevrimlerin reel faktörlerden kaynaklandığını kabul etmesi nedeniyle, bu kurama Reel Çevrim kuramı adı verilmiştir (Romer, 1996: 151).

Mankiw'e (1989) göre Klasik okulun son bir vücuda geliştiği olan ve toplam istikrarsızlığın açıklanmasında parasal şoklardan çok reel şoklar üzerinde duran Reel

İş Çevrimi teorisi 1980’li yıllardan sonra gündeme tam olarak yerleşmiştir (Mankiw, 1989: 79). Reel İş Çevrimi teorisinin çok açık bir şekilde sorduğu ve cevaplamaya çalıştığı soru; rasyonel maksimize eden bireylerin, zaman içinde ekonomik çevrede ortaya değişikliklere nasıl tepki göstereceği ve bu tepkilere karşı toplam değişkenlerin denge sonuçları açısından ne gibi karışımların yapılabileceği, olmuştur. Reel İş Çevrimi teorisinin istihdam ve işsizlikle ilgili düşüncelerini şu üç önemli varsayım çerçevesinde özetlemek mümkündür (Plosser, 1989: 53):

- Fiyat esnekliği sürekli piyasa temizler böylece denge daima sağlanır,
- Toplam üretim ve istihdamda yer alan dalgalanmalar uygun üretim teknolojisindeki geniş tesadüfi değişikliklerden kaynaklanır ve
- İstihdamdaki dalgalanmalar çalışmak isteyen insan sayısındaki ortaya çıkan dalgalanmalardan kaynaklanır. Çalışma ve boş zaman, zaman içinde yüksek derecede birbirleriyle ikame edilebilir.

1.3.3.2.3. Keynesyen Makro İktisat Teorisi ve Emek Piyasasında İşsizlik

Keynes’in iktisat teorisine getirdiği en önemli yeniliği şu temel önermede saptamak olanağı vardır: Kapitalist bir sistem, tam rekabet koşulları altında bile, kısa dönemde veri kaynakların tam istihdamını sağlayacak bir mekanizmaya sahip değildir (Akyüz, 1980:197). Dolayısıyla, işsizlik sorunu Klasikler ve *Keynes* arasındaki en önemli anlaşmazlıklardan birisini oluşturmaktadır ve bu tartışma; istek dışı işsizliğin rekabetçi bir serbest piyasa ekonomisinde, dengede gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu ekseninde toplanmaktadır. Özetle, Klasiklerin bu soruya cevabı hayır olurken; *Keynes*’in bu soruya cevabı evet olmaktadır (Crouch, 1972:364). *Keynes*’in Klasikleri eleştiri noktası, *Pigou*’nun tam serbest rekabetin olduğu bir ortamda çalışan insanların hepsinin, fiili olarak istihdam edildiği yönündeki saptamasıyla başlamaktadır. *Pigou*’ya göre tam rekabet çerçevesinde parasal ücretlerdeki bir düşüş emek piyasasını temizlemekte ve emek piyasasının piyasa temizleme konusundaki başarısızlığı parasal ücretteki düşüşe karşı direnmenin sonucu olmaktadır. *Keynes* ise talepteki bir artışın parasal ücretteki bir düşüşle garanti edilemeyeceğini ve işçilerin, fiyatlar düzeyindeki yükselişle gelen reel ücret indirimlerinin aksine, seçici parasal ücret indirimlerin karşı direnç gösterdiklerini ileri sürmüştür (Watts, 1997).

Keynes’e göre Klasik istihdam teorisi, pratik olarak tartışılması mümkün olmamakla birlikte, iki temel önerme üzerine kurulmuştur (*Keynes*, 1936: 5):

- Ücret, emeğin marjinal hasılasına eşittir; yani bir işçinin ücreti, o işçi çalıştırılmamış olsa idi kaybedilecek olan üretim miktarına eşittir.
- Belirli bir istihdam seviyesinde, ücretin faydası o istihdam hacminin marjinal zahmetine eşittir. Burada geçen zahmet kavramını *Keynes* şu şekilde açıklamaktadır: herhangi bir kimseyi veya kimseleri, kendilerine belli bir asgari standardın altında fayda sağlayan bir ücreti kabul etmektense, çalışmamayı tercih etmelerine yol açan her türlü nedeni ifade eder (*Keynes*, 1936: 6). Bu tanıma uygun olarak Klasikler geçici ve isteğe bağlı işsizliği kolayca tarif etmişler, fakat üçüncü bir çeşit işsizliğin, yani istek dışı işsizliğin mümkün olabileceğini kabul etmemişlerdir.

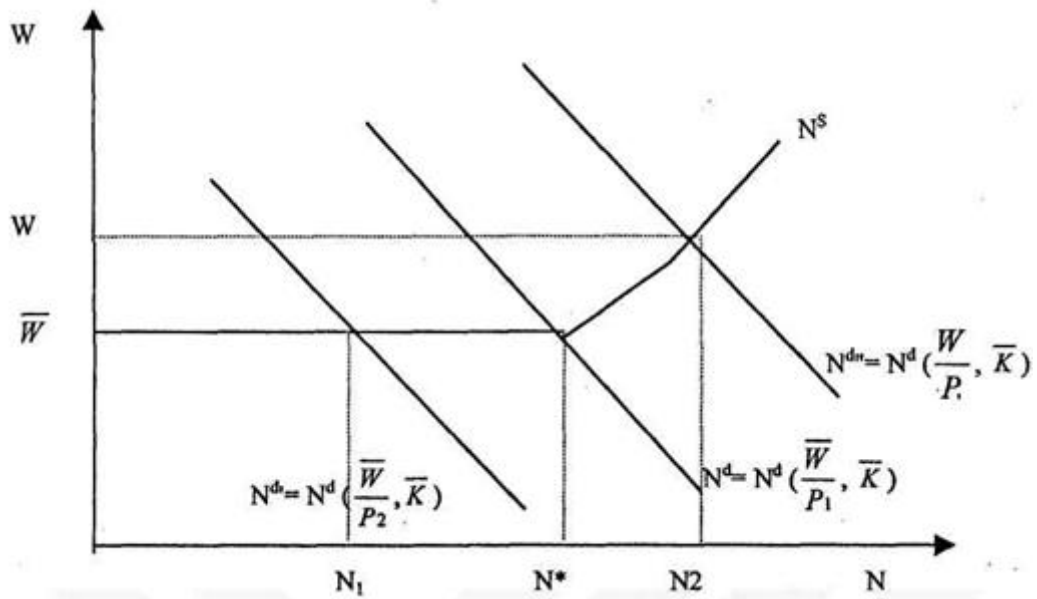
Aslında *Keynes* eleştirisinde, Klasiklerin birinci önermesini kabul etmekte, ancak ikinci önermenin yanlışlığını vurgulamaktadır. *Keynes*'e göre ikinci önermenin ortaya koyduğu en önemli yanlış sonuç reel ücret ile parasal ücret düzeyinin bir ve aynı şey olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle *Keynes* Klasiklerin ikinci önermesini kaldırıp atmakta ve onun yerine içinde istek dışı işsizliğin de bulunduğu bir sistemi kurmaya çalışmaktadır (Savaş, 1963: 20).

Keynesyen analizin, Klasik ve Neoklasik analizlerden ayrılan en önemli yanı emek piyasasında emek arzının reel ücretlerin değil, nominal ücretlerin bir fonksiyonu olarak ele alınmasıdır $N^S = N^S(W)$, $N_1^S > 0$. Burada iş gücü, parasal ücretin geçerli olan ücret düzeyinin altına düşmemesi için çabalamaktadır. Diğer bir ifadeyle işçiler mevcut parasal ücrette teklif edilen istihdam miktarını kabul etmekte, fakat parasal ücretteki indirimlere karşı çıkmaktadır. Geometrik olarak bu, Şekil 5'de de görüldüğü gibi emek arzı fonksiyonunun, geçerli olan parasal ücret düzeyinde bir dirsekle karşılaşılmasını sağlamaktadır. N^d orijinal emek talebini gösterirken, istihdam düzeyi N^d olmaktadır. Bu durumda eğer fiyatlar P_2 'ye düşerse, reel ücretteki artış emek talebi eğrisini N^* ne kaydırmaktadır. İşgücü bu noktada ücret indirimlerine karşı çıkarak parasal ücretin $\bar{W}$ düzeyinde kalmasında ısrar edecektir. Bundan dolayı, bütün işçilerin geçerli olan $\bar{W} / P_2$ reel ücret düzeyinde teklif ettikleri, N_1 kadar istihdamı kabul edeceklerdir. Sonuç olarak, $N^* - N_1$ kadar işçi işsiz kalacaktır. Eğer fiyat düzeyi P_1 'den P_3 'e yükselirse, böylece reel ücret düşerken, emek talep eğrisi $N^{d''}$ e kayacak ve parasal ücret W_1 'e yükselecektir. Burada emek arz eğrisinin yukarı doğru eğimli kısmı söz konusudur. *Keynes* bu noktada parasal ücretlerin aşağı yönde esnek

olmadığını kabul etmektedir. *Keynes*'e göre, işçiler genellikle parasal ücretteki bir düşüşe karşı mücadele etmekte ve her sendika küçükte olsa parasal ücretteki düşüşe karşı bir direnç göstermektedir. Böylece, klasik emek arzı fonksiyonu şu şekilde ele alınmaktadır (Keynes, 1936: 9-15).

$$N^S = \begin{cases} N^d & N^d < N^* \\ N^S(W) & N^d > N^* \end{cases}$$

Yukarıdaki denklemlere göre, emek talebi orijinal denge düzeyinden daha az ise birinci durum geçerli olacak ve emek arzı fonksiyonunda W içsel değişkeni kaybolacaktır. Bunun nedeni şimdi parasal ücretlerin dışsal olarak $\bar{W}$ de sabitleşmesidir. Buna karşın, emek talebi orijinal denge düzeyini aşarsa bu kez ikinci durum geçerli olacak ve emek arzı ve emek talebi fonksiyonları işlevsel olacaktır (Crouch, 1972: 241).

Şekil 1.5. Keynesyen makro iktisatta emek arzı ve emek talebi (Crouch, 1972: 241)

Keynes, *Pigou* ve Klasik iktisatçıları bu düşüncelerinden dolayı, Öklidyen olmayan bir dünyada, doğruluğunu korumayan eğrileri azarlayan Öklidyen geometricilerine benzetmektedir (Keynes, 1936: 16-17). *Keynes* ve *Keynes*'in ardılları bu noktadan hareketle, yapışkan ücretler, emek piyasasında para akranımı gibi yaklaşımlarla serbest rekabetin olduğu bir ortamda bile çalışan insanların bazılarının istek dışı işsiz kaldıklarını ispatlamaya çalışmışlardır.

1.3.3.2.4. Emek Piyasasında Neoklasik Çerçeve ve İşsizlik

Neoklasik genel denge analizi, bilindiği gibi 19. yy sonlarında *Walras* tarafından tanımlanmış ve bu anlayışla ticaretin sürtünmesiz piyasalarda yer aldığı varsayılmıştır. *Walras* tarafından tanımlanan Neoklasik paradigma estetik olarak çekici görünmüş olsa da, uygulamalarıyla, 1930'lu yıllardaki Büyük Durgunluk döneminde açıkça ortaya çıktığı gibi gerçekliği açıklamada yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, Neoklasik iktisadın iktisat teorisi üzerindeki etkisi 1950 ve 1960'lı yıllarda geliştirilen Neoklasik Sentez yaklaşımı doğrultusunda devam etmiştir. Bu bağlamda, Neoklasik İktisat, işsizlik teorileriyle ücret enflasyonu arasında önemli bir bağ oluşturmuştur (Cuddington vd., 1985: 12).

İşsizlik sorunu, Neoklasik Sentez yaklaşımını Klasik iktisatçılardan ayıran en önemli konulardan birisidir. Klasik iktisatçılar, işçilerin emek piyasası araştırması sürecinde kendileri için uygun olan iş tekliflerini almaktansa, serbestçe zaman harcamaları nedeniyle toplam işsizliği geçici işsizlik olarak görmüşlerdi. Fakat bu yaklaşım aşırı bir uçta yer aldığından, Neoklasik iktisatçıların çoğu özellikle 1980 öncesi işsizliğin büyümesinde eksik talebin önemli bir rol üstlendiğini kabul etmişlerdir (King, 1991: 204). Tabii ki Neoklasik Sentez'in istek dışı işsizliği açıklama şekli *Keynes'den* farklılık göstermektedir. Bilindiği gibi *Keynes'in* uğraştığı temel konulardan birisi yaygın istek dışı işsizliğin nasıl mevcut olabildiğini ve emek piyasası mükemmel olmadığı zaman istek dışı işsizliğin nasıl kalıcı olabildiğini açıklamaktır. Neoklasik Sentezde bu durum sadece özel şartlarda ortaya çıkartabilmektedir (Branson, 1995: 410).

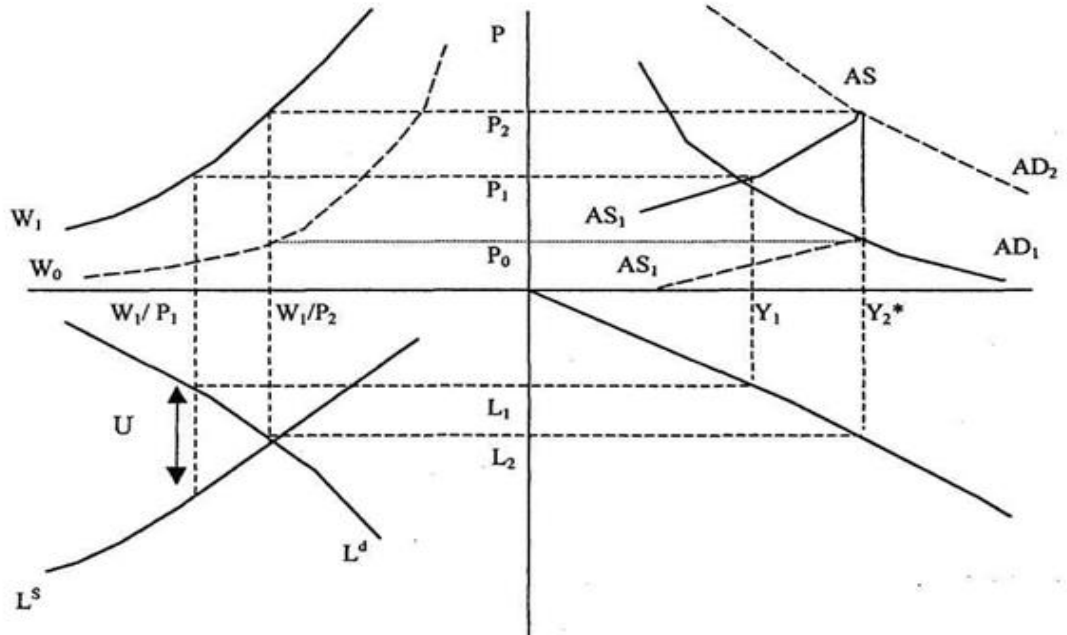
Neoklasik Sentez geleneğine uygun bir teorik çerçevede emek piyasasını ve işsizlik sorununu değerlendirebilmek için aşağıdaki gibi, kapalı bir ekonominin genelini yansıtan bir modeli analiz etmek mümkündür (Hargreaves, 1992:16).

Bu modelde L_2 ve Y_2 üretim ve istihdamın tam istihdam düzeylerini vermektedir. Bu tür bir modelde, işsizlik potansiyelini göstermek için, toplam talebin AD_1 olduğu kabul edilsin. P_1 nihai ürün piyasalarını temizleyen fiyat iken ve bu fiyat W_1/P_1 reel ücretini oluştururken, istihdam düzeyi L_1 ve denge üretim düzeyi Y_1 olmaktadır. Burada emek piyasası temizlenmemektedir; yani L^s , L^d yi aşmakta ve U_1 kadar bir işsizlik ortaya çıkmaktadır (Hargreaves, 1992:16).

Böylece bu koşullar altında model işsizlikle karakterize edilen bir denge

yaratmaktadır. Diyagramın geometrisine göre, emek piyasası temizlenmesinin sağlanabilmesi için iki yol vardır. Birincisi toplam talep fonksiyonunun AD_2 'ye kaymasıdır. Bu, fiyatları P_2 'ye iterken reel ücretleri piyasa temizleyen düzeyin altına düşürmektedir (W_1/P_2). Toplam talepte bu şekildeki bir hareket para ve (ya da) maliye politikasındaki genişletici bir değişimle başarılabilir. Alternatif olarak, eğer parasal ücret işsizliğe tepki sonucu düşerse, toplam arz fonksiyonu her fiyat düzeyi daha düşük bir reel ücretle ilişkilendirildikçe ve bunun sonucunda firmalar her fiyat düzeyinde daha fazla işçi istihdam edip daha fazla üretim arz ettikçe kaymaya başlayacaktır. Bu arada diyagramda parasal ücret W_0 'a düştüğünde ve toplam arz fonksiyonu AS_0 'a kaydığında, P_0 fiyat düzeyinde tam istihdam sağlanacaktır (Hargreaves, 1992:16).

Böylece, Neoklasik sentez yaklaşımıyla birlikte işsizlik konusundaki tartışma, ister hükümetlerin toplam talepte akıllı manipülasyonlarla sisteme müdahale etmesi isterse piyasa güçlerinin reel ücrette gerekli uyum hakkında bir sonuca varması ekseninde etrafında toplanmaktadır. Bu gerçek, ekonomide ortaya çıkacak olasılıklara dayandığından, tamamen teorik bir perspektiften hareketle, birisini diğerine tercih etmek için bir neden gözükmemektedir, örneğin eğer, parasal ücretler yapışkan ve emek piyasasındaki aşırı arza yavaşça cevap veriyorsa, talebi manipüle etmek uygun bir tedbir olacaktır (Hargreaves, 1992: 20).

Şekil 1.6. Neoklasik sentez modeli (Hargreaves, 1992: 20)

1.3.3.2.5. İkili Emek Piyasası Modelleri ve Emek Piyasasında Düalizm

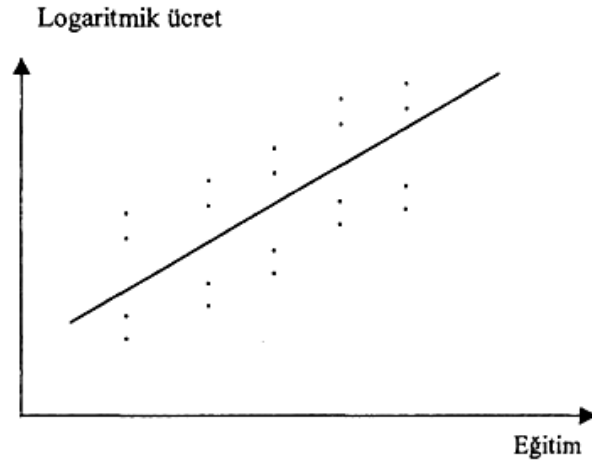
Bölümlenmiş Emek Piyasaları, Neoklasik araçların emek piyasasının tanımlanmasında eksik ve yetersiz kaldığını ve pek çok emek piyasası ile ilgili politik konuları açıklamadığını düşünen, kaynağı *J.S. Mill*'e kadar uzanan bir düşünce ekolüdür. Bu ekolün temelinde, Neoklasik modelin, ücretlerin işçiler arasındaki dağılımı ya da yayılması (sonuç olarak gelirin), işsizliğin oluş derecesi ve emek piyasalarındaki bölümlerime gibi konularda tam bir açıklama sunamadığı anlayışı hakimdir. Bölümlenmiş Emek Piyasası literatürünün genişlemesinde, tarihsel süreçte, genel geçer iktisada eleştirel bir gözle bakan Marksist, Kurumcu ve Yapısalcı görüşlerin önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmada daha çok Bölümlenmiş Emek Piyasalarının, ikili emek piyasaları ve düalizm modelleri üzerinde durulmaktadır (Taubman ve Wachter, 1986: 1183).

Gordon'un (1972), eksik istihdam ve kent yoksulluğu olgularını en iyi açıklayabilecek teorisinin ikili emek piyasası teorisi olduğu yönünde gündeme getirdiği tartışma, bu yaklaşımın temel amacının ne olduğunu da açığa çıkarmaktadır. Bununla birlikte, ikili emek piyasası modellerindeki temel yöntemin incelenmesinde, düalizm kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Düalizm kavramını çok farklı şekillerde tanımlamak ve ele almak söz konusudur, öyle ki Batı'ya ait ve Batı'nın dışında kalan ekonomik organizasyon çeşitleri arasındaki kültürel farklılıkları vurgulayan, sosyolojik bir düalizme dahi değinmek olasıdır. İktisat teorisinde kullanılan düalizmin daha çok dinamik ve ekonomik olduğu görülmektedir. Bu, hem ürün hem de kurumsal bazda, temelde asimetrik olan iki sektörün eş zamanlı olarak varlığı ve böylece düalizm üzerinde yoğunlaşmak anlamına gelmektedir. Yoksulluk ve eksik istihdam olgularım çalışmaya başlayan iktisatçılar tarafından geliştirilen yaklaşımlar üzerindeki artan etkisi nedeniyle ikili emek piyasası ve düalizm fikrinin, *Khun'un* (1970) ifadesiyle bir örneklik ya da önemli bir paradigma olup olmaması konusundaki tartışmalar ise devam etmektedir. İkili emek piyasası teorisinin savunucuları ayrıntılarda farklılaşsa da, hepsinin üzerinde anlaştığı iki nokta vardır (Dickens ve Lang, 1985: 792-793):

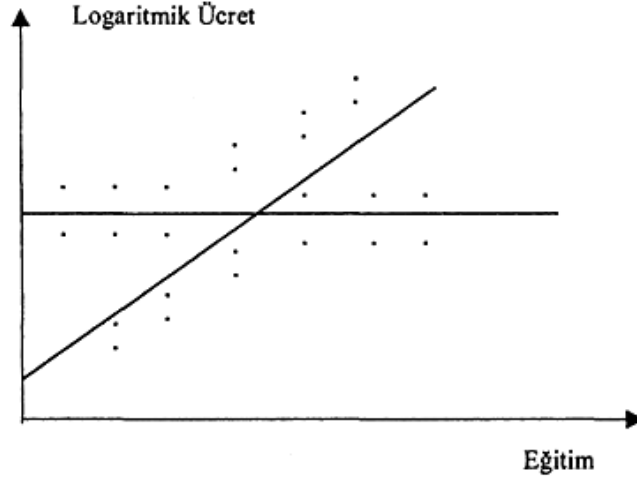
- Tüm işler güçlü bir şekilde birincil ya da ikincil iş tanımlamasına uymaktadır,
- Çoğu zaman birincil sektör işleri tayınlanmış bulunmaktadır. Bu çerçevede tayınlamanın elimine edilmesi, eğitim programlarının yoksulluğu ortadan

kaldırması güçleşmektedir.

Şekil 1.7 ve Şekil 1.8 ikili emek piyasası yaklaşımı ile standart yaklaşım arasındaki farkı göstermektedir. Şekil 1.7 standart görüşe göre eğitimle logaritmik ücret arasındaki ilişkiyi serpmeye diagram üzerinde göstermektedir. Şekil 1.8 ise ikili emek piyasası yaklaşımının bu ilişkiyi nasıl ele aldığını göstermektedir. Buna göre ikili emek piyasası eğitimle logaritmik ücret arasındaki ilişkinin birinci doğruya göre mi yoksa ikinci doğruya göre mi olacağını araştırmaktadır. Dual emek piyasası teorisi özellikle 2. Dünya savaşıdan sonra gelişmekte olan ülkeler için takdim edilen ve 1960'lı yılların sonunda- 1970'li yılların başında bir çok çalışma iktisatçısı tarafından ciddi bir şekilde ele alınan bir teoridir (Dickens ve Lang, 1988: 129). İkili emek piyasası modelleri, gelişmekte olan ülkelerde büyüme ve kalkınma süreçlerinde ekonomik ve sosyal bazı gerçeklikleri ele alırken emek piyasalarında düalizm düşüncesini vurgulamaktadır. Bu ekolde geliştirilen modeller, özellikle gelir ve fiyatların anahtar değişkenler olduğu davranışsal ilişkilerin marjinal analizini yapan ve daha sonra bu tür davranışsal önermeler üzerine geniş ölçekte kalitatif öngörülerde bulunan ve davranışsal ilişkilerin parametrelerinin kantitatif tahminlerini yapan Neoklasik teorisinin yöntem, teori ve tahminlerine saldırmaktadır (Cain, 1976:1216).

Şekil 1.7. Geleneksel yaklaşımda eğitim ve ücret (Cain, 1976:1216)

Şekil 1.8. İkili emek piyasasında eğitim ve ücret (Cain, 1976:1216)

Emek piyasasındaki düalitenin teorik bir modeli üzerinde yapılan çalışmalara göre, geniş ölçüde sermaye stoku ile belirlenen birincil (modern) bir sektör vardır ve buradaki firmalar daha yüksek verimlilik ve kâr alanlarına sahip olup daha yüksek ücret öderler. işçi sendikalarının ve hükümet sendikalarının ücretler üzerindeki etkileri, daha yüksek ücretler için diğer destekleyici faktörlerdir. Ücretlerin önemli ölçüde düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde ise bu birincil sektör yanında ikincil (geleneksel) bir sektör vardır ve buradaki çalışma koşulları tatminkar olmamakla birlikte istihdam da istikrarlı değildir (Cain, 1976:1216).

Bölümlenmiş Emek Piyasası'nın gelişmekte olan ülkelere uygunluğu ve üstünlüğü ile ilgili olarak birbirine zıt görüşler ileri sürülmektedir. *Cain* (1976), *Taubman ve Wachter* (1986) gibi iktisatçılar a-teorik olması ve tartışmaya açık istatistiksel analizi nedeniyle teori hakkında olumsuz sonuçlara ulaşmışlardır. *Dickens ve Lang* (1988) ise bunun aksini söyleyerek düal emek piyasası modelinin üstünlüğünü vurgulamışlardır, *Dickens ve Lang'a* göre gerçekte düal emek piyasasının test edilemeyeceği yönündeki bir düşüncüyü öne sürmeden önce piyasa temizleme olgusunu test etmenin olanaksızlığını öne sürmek gerekmektedir (Dickens ve Lang, 1988: 130). Kaldı ki, emek piyasasıyla ilgili soruların cevaplanmasında, 1970'li yıllardan itibaren beşeri sermaye teorisine alternatif olarak geliştirilen bölümlenmiş emek piyasası konusunda, özellikle 1980'den sonraki on yıllık dilimde, ortaya çıkan teorik ve ampirik gelişmeler teoride büyük bir ilgi uyandırmıştır (Dickens ve Lang, 1992: 1).

Basit olarak, ikili emek piyasası iki sektörle karakterize edilmektedir: kendi

işsel emek piyasalarına sahip firmalardan oluşan yüksek ücretli bir birincil sektör (ya da modern sektör) ve spot ya da dışsal piyasadan kiralama yoluna giden firmalardan oluşan düşük ücretli bir ikincil sektör (ya da geleneksel sektör). Burada, yüksek ücret sektöründeki işler iyi işler olarak sınıflandırılırken, ikincil sektördeki işler kötü işler olarak sınıflandırılmaktadır. Birincil sektördeki işçiler, istihdam ve güvenlik konusunda çok daha istikrarlı bir ortamdan yararlanırken, ikincil sektördeki işçiler düşük güvenlik altında daha az istikrarlı bir ortamdadırlar. Birincil sektördeki istihdam, çalışanların kabiliyetlerini arttırırken ikincil sektördeki istihdam çalışanların kapasitelerini olumsuz etkilemektedir. Son olarak birincil sektördeki beşeri sermaye ikincil sektördeki beşeri sermayeye göre daha uygun ve yeterlidir (Taubman ve Wachter, 1986: 1185).

Emek piyasalarında iki sektör düşüncesini kullanan yaklaşımlara daha iyi anlaşılabilmesi açısından, ikili emek piyasasında istihdam ve ücretleri birincil sektör ve ikincil sektör ayrımı çerçevesinde analiz eden çalışmalar irdelenebilir. Bu çalışmalara göre, ekonominin izole edilmiş tek bir sektöründe anlaşmaya varılmış bir reel ücretle istihdam düzeyini belirleyen ve tek bir sendikaya karşılık tek bir işverenin, organize bir birincil sektörde yer aldığı basit bir modeli ele almak mümkündür. Modelin temel sonucu, ürün talebindeki dalgalanmaların makul bir şekilde, anlaşma sağlanmış reel ücretteki çok daha düşük bir değişme yaranda, buna uygun istihdamdaki dalgalanmalarda kendini aksettirdiği şeklinde olmaktadır (Bulutay, 1995: 184).

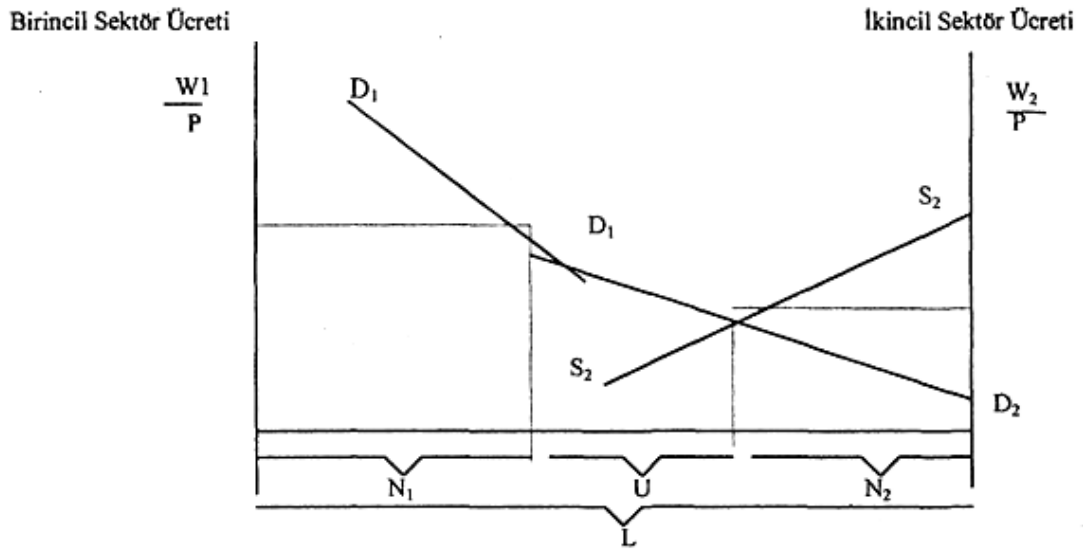
Modele göre ikinci bir adım olarak birincil sektörü ekonominin daha genel bir modeline yerleştirmek amacıyla, göreceli olarak düşük ancak işçilere iş bulma olanağı sağlamaya yetecek kadar esnek olan reel ücretin olduğu ikincil bir sektörü incelemektedir. Sektörler arasında bir dizi engeller bulunmaktadır, ikincil sektördeki işçiler birincil sektöre kolayca dahil olamamaktadır. Aynı şekilde birincil sektörde yer alan işsizler ikincil sektörde rekabet için bir fırsat elde etme amacıyla geçici işten çıkarma yöntemini kullanamamaktadır. Tabii ki İki sektör birbirinden tam olarak izole edilmiş değildir. Sektörler arasında, piyasa içinde denge koşulunu arttıran bir akışkanlık süreci bulunmaktadır. Bu çerçevede model üç tür işsizliği açığa çıkarmaktadır (Taubman ve Wachter, 1986: 1185):

- Ürün talebi bastırıldığında birincil sektördeki işçiler geçici olarak işten çıkarılmakta ve işsizlik tazminatı ve boş zaman arasındaki bileşimin tercih

edilmesi ya da sosyolojik nedenlerle ikincil sektörde iş bulmak için buraya geçiş yapamamaktadırlar.

- İkincil sektördeki reel ücretlerin yavaş uyumu nedeniyle değişen miktarda arizi işsizlik ortaya çıkmaktadır.
- Sonuncusu ve en önemlisi, ikincil emek piyasasını terk eden bir grup işçi beklemekte ya da araştırma yapmakta ya da birincil sektöre geçiş iznini almaya çalışmaktadırlar. Bu sonuncu işsizlik çeşidinin iradi işsizlik olarak nitelendirilmesi çok fazla anlamlı olmamaktadır.

İkili emek piyasası yaklaşımında, L olarak tanımlanan toplam emek arzının (istihdam edilmiş artı işsiz) ücretlerdeki değişikliklere çok fazla duyarlı olmaması temeline dayanarak dışsal olduğu varsayılmaktadır. Tüm işçilerin birincil sektörde çalışmak istediği modelde, D_1 birincil istihdam ve birincil sektör reel ücreti (genel satın alma gücü birimleriyle) arasındaki ilişkiyi vermektedir. Bu ücret etkin ücretler ya da sendika pazarlığı mekanizması yoluyla belirlenmektedir. İki sektör yaklaşımını karakterize eden Şekil 1.9'da, birincil sektör istihdamı N_1 olmaktadır. Bu, $L-N_1$ kadar işçinin ikincil sektör için uygun olması anlamına gelmektedir (Taubman ve Wachter, 1986: 1185).

Şekil 1.9. İkili emek piyasasında birincil sektör ve ikincil sektör (Taubman ve Wachter, 1986: 1185)

Yazarlar bu gruptaki rezervasyon ücretlerinin dağılımının, S_2 'nin minimum yüksekliğine eşit bir minimum ve maximum yüksekliğine eşit bir maximumla kendi

ölçeğinden bağımsız olduğunu ileri sürmektedir. D2 ikincil sektördeki istihdamla ikincil sektör reel ücreti arasındaki ilişkiyi vermektedir. Bu sektörde ücret ve istihdam belirlenmiştir ve piyasa temizlenmektedir. Tüm bunlar L-N1-N2 (-U) kadar insanın işsiz olması anlamına gelmektedir. Bu insanlar hem isteğe bağlı hem de istek dışı işsizdirler ve bunların çoğu birincil sektördeki süregiden ücretten çalışmak istemekte fakat iş bulamamaktadırlar; diğer bir ifadeyle ikincil sektördeki ücretten çalışmak istememektedirler (Taubman ve Wachter, 1986: 1185).

Söz konusu insanların ne kadar süre işsiz kalacağı sistemin genel dengesine bağlıdır. Buradaki temel faktör, birincil sektör ücretine bağlı olan birincil sektördeki işlerin sayısıdır. Tabii ki resmi istatistiklerde birincil sektörle ikincil sektör arasında ayrımı yapmak zordur. Buna ek olarak ikincil sektör emek piyasasının daha küçük bir bölümünü içermektedir. Bundan dolayı çalışma, pek çok insan için bir miktar iş bulunduğu gerçeğini (özellikle tabii ki işverenlerin hoşuna giden bireysel özellikleri dikkate alarak) fark etmenin önemli olduğunu düşünmektedir (Dinler, 2003).

1.3.3.2.6. Yeni Keynesyen Okul ve Mikro Temeller

Ekonomik dalgalanmaların sadece genel dengenin karışık yapısının incelenmesi ile değil, fakat aynı zamanda geniş bir ölçekte piyasa başarısızlığı olasılığının da incelenmesi gerektiğine inanan Keynesyen Okul, *Keynes*'le birlikte, makroekonomik dengenin istek dışı işsizlikle tutarlı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Buna göre kapitalist bir ekonomi istek dışı sürekli işsizlikle karakterize edilen bir dengeye sahip olabilecektir (Akerlof ve Yellen, 1987: 137). Cari ücret düzeyinde iş bulamayanların oluşturduğu işsizlik olgusu, *Greenwald ve Stiglitz* 'in ifadeleriyle eski ya da yeni bütün Keynesyenlerin benimsediği üç önermeden birisidir. Diğer iki önerme i-kapasite kullanımı, GSYİH ya da işsizlikle ölçülen ekonomik faaliyet düzeyinde ortaya çıkan belirgin dalgalanmalar, ve ii-paranın çoğu zaman önemli fakat para politikasının bazı dönemlerde (Büyük Bunalım gibi) etkili bir araç olmayabileceği önermeleridir (Greenwald ve Stiglitz, 1993: 23).

1970'li yıllara gelindiğinde Yeni Klasik yaklaşımlar popüler hale gelirken, Keynesyen yaklaşımlar bir anlamda dışlanmaya başlamıştı. Ancak yine bu yıllarla birlikte *Phelps*, *Fischer* ve *Taylor* gibi iktisatçılar Keynesyen gelenek içinde ücret katılıklarını mikro temeller üzerinde inşa etmeye çalıştılar (Gordon, 1990:115). Bununla beraber, Keynesyen iktisadın mikrotemellerini ortaya koyan bu yeni

yaklaşımın savunucuları, Keynesyen iktisatta ampirik bir başarısızlık olmadığını, fakat teorik bir krizin olduğunu kabul etmişler; Eğer Keynesyen ampirik gelenek Beklentilerle Düzeltilmiş Phillips Eğrisi içine yerleştirilirse ve arz şoklarından gelen olası güçlü etkilerdeki gelişmeleri fark edemediği için maruz görülürse, Keynesyen modellerin ampirik doğruluğu için iyi bir çerçeve oluşmuş olacağını öne sürmüşlerdir (Sheffrin, 1989: 113). Böylece 1970'lerin başında doruk noktasına ulaşan ve fiyatların katılığı varsayımı dışında kalan kısmı, mal ve emek piyasasının rekabetçiliği, dışsallıkların olmaması ve bilginin mükemmelliği gibi Walrasgil nitelik arz eden "Neoklasik Sentez" gücünü kaybetmeye başladı. Kaldı ki reel konjonktür teorisi, çıkışıyla birlikte sadece Neoklasik Sentezin değil aynı zamanda Keynesyen makro iktisadın da önermelerini terk etmişti. Bu okulun üyeleri, belirgin bir istek dışı işsizliği ve klasik dikotominin önemli başarısızlıklarını da inkâr etmekteydiler. Sonuçta yeni Keynesyen makro iktisat, Walrasgil mikro iktisadın ve Neoklasik Sentezin Keynesyen makro iktisat için uygun teorik temelleri sağlayamayacağının farkına vardı (Romer, 1993: 6).

Yeni Keynesyen kuramlar geleneksel Keynesyen yaklaşımın varsayımlarında çeşitli biçimlerde değişiklik yapmışlardır. *Greenwald ve Stiglitz*'e göre yapılan bu değişiklikleri içeren modelleri, üzerinde yoğunlaştıkları piyasalara göre sınıflandırmak mümkündür (Greenwald ve Stiglitz, 1988: 207-260). Üç temel kuramsal yaklaşım işgücü piyasasına ağırlık vermiştir. Bunlar, zımni sözleşmeler, arama ve etkin ücret yaklaşımlarıdır. İkinci grup yaklaşım ürün piyasalarına ağırlık vererek, fiyat katılıklarını menü maliyeti veya eksik rekabet açısından açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü grup kuram ise sermaye piyasasına ağırlık vermiş ve kredi tayinlaması ve hisse senedi tayinlamasının fiyat katılıklarındaki rolü üzerinde durmuştur. Bu kuramlar açısından farklı piyasalar tam anlamıyla ayrıştırılamazlar. Hisse senetleri kuramlarının versiyonları aynı zamanda, hem işgücü piyasasındaki davranışları (ücret katılıkları ve sürekli işsizliği) ve hem de fiyat davranışlarını açıklamakta kullanıldıklarından, kuramlar birbirini dışlamamaktadır (Greenwald ve Stiglitz, 1988).

Yeni Keynesyen iktisatçıların istihdam ve işsizlikle ilgili düşüncelerinin incelenmesinde iş araştırması konusunun ardından, reel ücret katılıklarına yönelik büyük önem taşıyan üç temel açıklama üzerinde durulmaktadır: zımni sözleşme teorileri, etkin ücret teorileri ve içerdekiler-dışardakiler teorileri. Bununla birlikte,

1970 yılında editörlüğünü yaptığı kitapla istihdam ve enflasyon konusunda mikro temeller yaklaşımının geliştirilmesinde önemli bir yeri olan *Phelps* (1970), reel ücret katılığı teorilerini Yeni Keynesyen teoriden farklı bir kategoride görmekte ve yukarıda ifade edildiği gibi bu yaklaşımlar için Yapısalcı Okul kavramını daha uygun bulmaktadır.

Diğer önemli bir nokta, Keynesyen işsizlik teorisi ile 1970 sonrasında gündeme gelen yeni mikroekonomi yaklaşımı arasında, özellikle işsizliğin sınıflandırılması konusunda, ortaya çıkan farklılıktır. *Phelps* (1972) yayınlamış olduğu kitabında, işsizliği neden ve güdülere göre şu şekilde sınıflandırmaktadır: spekülative işsizlik, ihtiyati ya da bekleme işsizliği, araştırma işsizliği ve sıra işsizliği (*Phelps*, 1972: 3). Bu bağlamda ortaya çıkan fark, toplam talep düzeyinin geçici ve spekülative işsizlik üzerindeki etkisini ele almaktadır. *Keynes* bu işsizlik türlerinin toplam talep düzeyinden bağımsız olduğu ve sadece piyasa eksiklikleri ve tercihlerine bağlı olduğunu kabul ederken, yeni mikroekonomi bu işsizlik türlerinin toplam talepteki değişime ve düzeyine bağlı olduğunu (bu bağlılık dolaylı olsa da) kabul eden varsayım ile analizlerine başlamaktadır. Buna ek olarak, Yeni mikroekonomi Keynesyen istek dışı işsizlik kavramını kaldırarak bütün işsizlik çeşitlerini isteğe bağlı (araştırma ya da spekülative işsizlik sınıflandırmasıyla) kategorisinde kabul etmektedir (*Frisch*, 1983:67).

1.4. FAİZ

Çalışmanın bu kısmında makroekonomik değişkenlerden faiz ele alınmış olup, faiz kavramı ve faizi açıklayan teorik yaklaşımlar aşağıdaki kısımda açıklanmıştır.

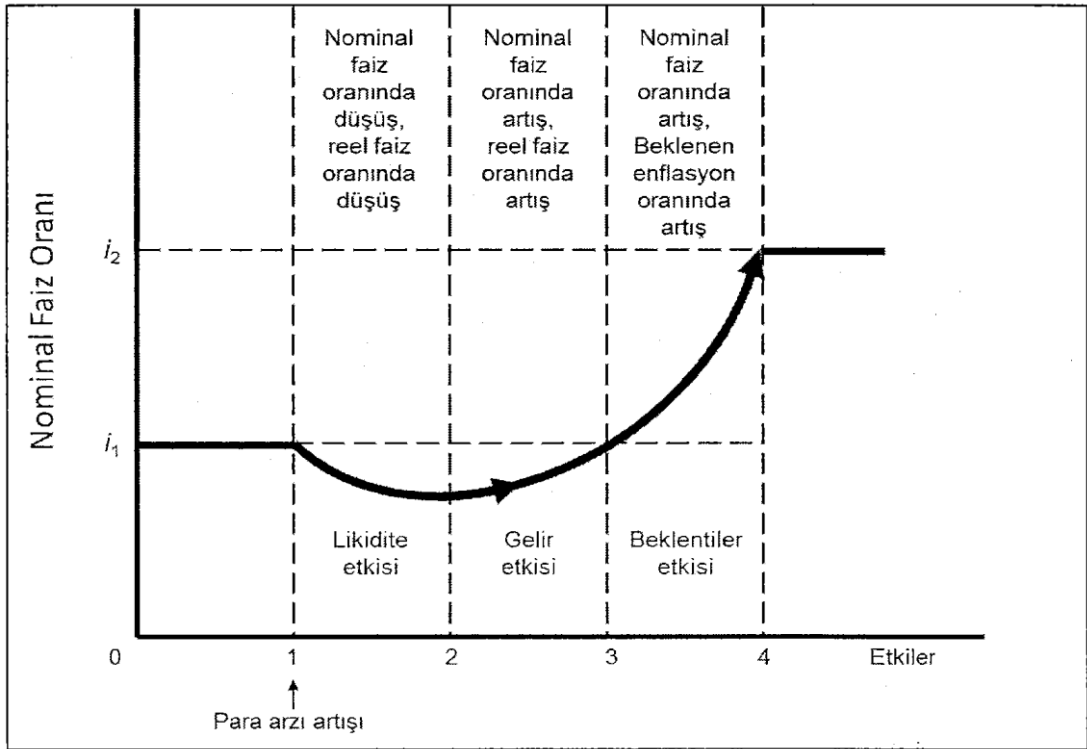
1.4.1. Faiz Kavramı

Ekonomide faiz, sermaye sahibinin üretimden aldığı pay veya sermayenin başkasına bir süre için ödünç verilmesi karşılığında ödenen bir fiyat olarak tanımlanmaktadır. Para kullanımının bedeli olarak kabul edilirse faiz, sağlam bir ödünç için ödenmesi gereken ve yıllık yüzde ile ifade edilen bir gelirdir (*Samuelson*, 1973:296).

Faiz oranlarındaki değişim makroekonomik dengeleri etkilediğinden ülkelerde uygulanan para politikalarının amacı bu etkilerin olumsuzluğunu gidermek, faiz oranlarının ekonomik gelişmeyi kolaylaştırmasını sağlamaktır. Bununla görevli merkez bankaları ülkenin içinde bulunduğu duruma göre daraltıcı veya genişletici

para politikaları ile faiz oranlarını ve dolaylı olarak da ekonomik dengeleri etkilemektedirler (Bulut, 2002:104).

Bankaların mevduatlara uygulayacaklarını belirttikleri faiz, diğer bir deyişle piyasa faiz oranı nominal faiz oranını; nominal faiz oranından enflasyonun arındırılması ile elde edilen faiz ise reel faiz oranını temsil etmektedir. Para arzı, reel enflasyon oranının ve dolayısıyla nominal faiz oranı üzerinden likidite ve gelir etkilerinin sebebi olmaktadır. Buna ek olarak, para arzı, beklenti etkisi ile beklenen enflasyon oranını ve dolayısıyla nominal faiz oranını etkilemektedir. Para arzındaki herhangi bir değişme nominal faiz oranı üzerinden likidite etkisi, gelir etkisi ve beklentiler etkisi olarak üç etkiye neden olmaktadır. Aşağıdaki grafikte, para arzında bir artış görülmesi üzerine, ilk olarak likidite etkisi ardından gelir etkisi ve son olarak beklentiler etkisi gerçekleşmektedir (Paya, 2002).

Şekil 1.10. Likidite, gelir ve beklenen enflasyonun etkileri (Arnold, 1996: 284)

1.4.2. Faiz Oranlarını Açıklamaya Yönelik Teoriler

Piyasada uygulanan faiz oranları neye göre belirlenmeli ve faiz oranı ne olmalı gibi sorulara iktisatçıların farklı görüşleri vardır. Ekonomistlerden bazıları bu faiz oranının tasarruf arz ve talebi ile belirlendiğini, bazıları ise para arz ve talebi

tarafından belirlendiğini ileri sürerler. Faiz haddini belirleyen nedir ve faiz niçin vardır sorularını faiz teorileri açıklamaktadır. Bu faiz teorilerinden en önemlileri Klasik, Neo-Klasik, Keynesyen ve Neo-Keynesyen yaklaşımlardır.

1.4.2.1. Klasik Faiz Teorisi

Klasik iktisat, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (An Inquiry Into The Nature And Causes Of The Wealth Of Nations) adlı eseri ile başlamaktadır ve klasik faiz teorisi Adam Smith tarafından geliştirilmiştir (Smith, 1909). Klasik analiz bütün piyasaların dengede olduğunu ve bundan dolayı ekonominin tam istihdamda olduğunu ve potansiyel hasılaya ulaştığını varsaymaktadır. Bu şartlar altında parasal bir genişleme, hasılayı değil, fiyatları artırmaktadır. Mali bir genişleme ile ise toplam talep eski tam istihdam seviyesine getirilene kadar özel tüketim ve yatırımı dışlamaktadır (Begg vd., 2001: 558).

Smith'e göre, bireyler, tasarruflarını, birikimlerini kendileri kullanmayıp, ancak faydalarını maksimize edecek biçimde başkalarına kullandırmasıyla gelir elde etmektedirler. Bu durumda, belirli bir miktarda sermayeye sahip olan birey, bununla üretim amaçlı mal satın alabilmekte veya faiz geliri elde etmek için ödünç verebilmektedir. Birey her iki durumdan birini tercih etmektedir. İkinci durumda ise birey sermayesini kendisi kullanmamakta başkalarına belli bir bedel karşılığında devretmektedir. A. Smith bu bedeli parasal faiz (paradan kazanılan para) olarak adlandırmıştır. Smith'e göre piyasalarda ödünç verilebilecek sermaye miktarının artması parasal faiz oranlarını düşürmektedir (Smith, 1909: 291-300).

Smith'e göre faiz, kardan ayrı bir kavramdır. Bu, borç alan kişinin ödünç verene o paranın kullanılması sayesinde eline geçen kar etme fırsatı için ödediği karşılıktır. Bu karın bir kısmı, riski göze alarak onu kullanan borçluya, bir kısmı da, kar fırsatını ona veren alacaklıya ait olmaktadır. Bu nedenle paranın faizi türev bir gelirdir (Smith, 1984: 54).

Klasik iktisatçılara göre faiz, bireyin tasarruf ve davranışlarına yön veren bir araçtır (Haron ve Ahmed, 2000: 3). Klasik iktisatçılardan N. Senior'a göre, bir ekonomide reel tasarruf arzı ile reel sermaye talebi karşılıklı birbirlerini etkileyerek faiz oranının düzeyini belirlemektedir (Akdiş, 1995: 42).

Faiz yatırım ve tasarruflar tarafından belirlenmektedir ve bugünkü tüketimden vazgeçmenin bedeli olarak görülmektedir. Tasarruf, faiz oranının bir fonksiyonu

olmaktadır. Faiz oranının yüksek olması bireylerin gelirini tasarruf etmelerine neden olmaktadır. Yani kişiler gelecekte yapacakları daha fazla tüketimi bugünkü tüketime tercih etmektedirler. Klasik teoride, faiz tasarruflardan olumlu etkilenmekte ve yatırımlardan ise olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Eğer, yatırımlar ile tasarruflar arasındaki denge, fonksiyonlardaki değişkenlerin biri tarafından bozulmuşsa, bu hiçbir yeri etkilemeden, faiz oranındaki değişmelerle yeniden kurulmaktadır (Newlyn, 1962: 101).

Klasik faiz teorisinde, tasarruflar, reel faiz oranının artan bir fonksiyonu, tüketim harcamaları da reel faiz oranının azalan bir fonksiyonu olduğundan, reel faiz oranı artarsa tüketim ve yatırım harcamaları azalmakta, tasarruflar artmakta, reel faiz oranının düşmesi durumunda ise tersi durum geçerli olmaktadır (Ardıç ve Yılmaz, 2006).

1.4.2.2. Knut Wicksell'in Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi

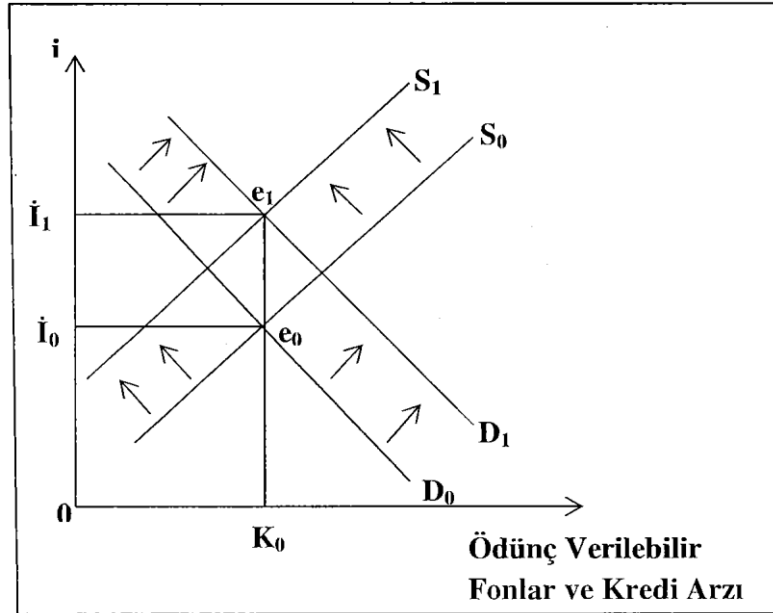
Neo-Klasik iktisadın savunucularından Knut Wicksell faiz oranlarını doğal faiz oranı ve parasal (piyasa) faiz oranı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Doğal faiz oranı, iktisadi birimlerin yatırım ve tasarruf kararlarına, işletilen reel sermayeden elde edilen kar oranına bağlı olarak belirlenmekte, parasal faiz oranı ise, kredi faiz oranı bankalar tarafından belirlenmektedir. Doğal faiz haddi, yatırım ve tasarruf gibi reel faktörlere, piyasa faiz haddi ise parasal etkenlere bağlıdır. Parasal (piyasa) faiz oranı ile doğal faiz oranı arasındaki etkileşimin sonucunda fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak bankaların belirlemiş olduğu faiz oranları (piyasa faiz oranları) doğal faiz oranından daha düşük düzeyde ise yatırımları, dolayısıyla üretimi arttırarak enflasyona neden olmaktadır. Tam tersi; yani doğal faiz oranlarının piyasa faiz oranlarına göre düşük olması durumunda ise yatırımlar azalacaktır (Wicksell, 1962: 7-15).

Doğal faiz oranı bankaların belirlediği piyasa faiz oranından yukarıda ise, kredi hacmi genişlemekte ve para arzının artmasıyla fiyatlar yükselerek enflasyona neden olmaktadır. Bankaların veya diğer borç verenlerin borç vermelerinde farklı faiz oranları uygulamaları ve bu oranın doğal faiz oranından daha yüksek veya düşük olması durumunda müteşebbis kar veya zararlarının ortaya çıkacağını belirtmektedir. Faizin de bir maliyet unsuru olduğunu ve sermaye üretkenliğinin üzerinde gerçekleşen faiz oranlarının karı olumsuz etkileyeceğini de belirtmektedir. Wicksell,

piyasa faiz haddi ile fiyatlar arasında bir ilişki kurmuş, piyasa faiz oranının doğal faiz oranından daha düşük seviyede olduğu durumda müteşebbis karlarının artacağını, bu artışın yatırımları ve buna bağlı olarak talebi etkileyerek fiyat artışlarına neden olacağını; piyasa faiz oranının yüksek olduğu durumlarda tersi bir etkileşim ile fiyatların düşmesi sağlanacağını açıklamaktadır (Wicksell, 1962: 106).

Piyasa faizi, ödünç verilen fonlara uygulanan orandır, doğal faiz ise tam rekabet koşullarında ödünç verilebilir fonlar arz ve talep eğrilerinin birbirini kesmesi gerek düzeydeki faiz oranı olmaktadır. Doğal faizin piyasa faizi üzerine çıkması enflasyonist baskı oluşturmaktadır (Ergin, 1983:260).

Ödünç verilebilir fonlar teorisine göre denge faiz oranı, ödünç verilebilir fonlar arzı ile talebinin eşitlendiği seviyededir. Ödünç verilebilir fon arzını, hanehalkları tarafından yapılan tasarruflar, firmaların finans piyasalarında değerlendirdikleri fonlar, sigorta fonları ve yabancı sermaye gibi kaynaklar oluşturmaktadır. Ödünç verilebilir fonların talebinin kaynağını ise yatırım yapmak isteyen firmalar oluşturmaktadır. Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu durumda ödünç verilebilir fonlar piyasası dengeye gelmekte ve faiz haddi eşitlenen düzeyde gerçekleşmektedir (Demirci, 2004).

Grafik 1.6. Denge Faiz Oranı (İncekara, 2011:31)

Grafik 1.6'da görüldüğü gibi, ödünç verilebilir fon arzı faiz düzeyinin artan bir fonksiyonudur. Ödünç verilebilir fon kaynaklarının fiyatı olarak algılanabilecek faiz oranının yükselmesi bir üretim faktörü olarak sermayenin üretimden aldığı payın

artması anlamına geleceğinden, diğer faktörlerin üretimden aldıkları pay sabitken, girişimcilerin payının azaldığını ifade edecektir. Girişimciler, faiz düzeyindeki artışlar karşısında ödünç verilebilir fon taleplerini azaltma eğilimi içine gireceklerdir. Ödünç verilebilir fonlar piyasasındaki fon arzı ve fon talebinin kesişmesi sonucu ($\bar{I}_0$, K_0) faiz oranı-kredi hacmi bileşiminde denge faiz oranı e_0 noktasında saptanmaktadır (İncekara, 2011:31-32).

Ödünç verilebilir fon arz ve talep eğrilerinin konumunu belirleyen en önemli etkenlerden birisi de beklenen enflasyon oranıdır. Beklenen enflasyon oranlarının yükselmesi denge faiz oranında fonların reel satın alma gücündeki azalmadan dolayı ödünç verilebilir fon arzı eğrisinin S_0 ' dan S_1 'e doğru ve borcun reel maliyetindeki azalmadan dolayı ise ödünç verilebilir fon talebi eğrisinin D_0 'dan D_1 'e doğru kaymasına neden olacaktır. Sonuç olarak piyasadaki ödünç verilebilir fon miktarı K_0 düzeyinde kalırken faiz oranı $\bar{I}_0$ düzeyinden $\bar{I}_1$ seviyesine ve fon piyasası dengesi de e_0 düzeyinden e_1 düzeyine doğru artış göstermektedir (İncekara, 2011:32).

Ödünç verilebilir fonlar arzı yani tasarruflar faize duyarlıdır, faiz oranları yükseldikçe arz edilen fon miktarında da artış olmaktadır, çünkü bireyler tasarruflarını arttırarak daha fazla gelir elde etmek istemektedirler. Ödünç verilebilir fon talebi yani hanehalkının fon talebi, firmaların yatırım fonu, faize duyarlıdır. Yatırımların faiz oranı ile ilişkisi tasarrufların aksine ters yönlüdür. Faiz oranı yükseldikçe firmaların yatırımı finanse edecek fonlarının maliyeti de yükseleceğinden firmalar bu durumda daha az yatırım yapmayı tercih edeceklerdir (Altan, 2001).

Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu faiz haddi düzeyinde ödünç verilebilir fon piyasası dengededir. Tüketim ve yatırım harcamaları reel faiz oranının azalan bir fonksiyonudur tasarruf ise reel faiz oranının artan bir fonksiyonudur. Reel faiz oranı artarsa, tüketim ve yatırım harcamaları azalmakta, reel faiz oranının düşmesi durumunda ise tersi durum geçerli olmaktadır. Wicksell, klasik görüşün aksine paranın yansız olmadığını, paranın reel kesimi de etkilediğini savunmaktadır. Bankaların izledikleri kredi politikalarıyla reel kesim etkilenmektedir. Bu düşüncesiyle klasik görüşe yeni bir anlayış katmış ve Keynes Devriminin oluşumuna ortam sağlamıştır (Parasız, 2009).

1.4.2.3. Keynes'in Likidite Tercih Teorisi

Keynesgil analiz piyasaların süpürülmediğini yani ekonominin tam istihdamda

dengede olmadığını varsaymaktadır. Tam istihdam denge seviyesine devletin müdahaleleriyle genişleyici para ve maliye politikaları ile reel hasılayı arttırarak ulaşılabilmektedir (Begg vd., 2001:558).

Keynesyen modelde faiz oranları para arzı ve para talebi tarafından belirlenmektedir. Para talebi yani likidite tercihi, gelecek hakkındaki beklentilere bağlı olarak bireylerin ne miktarda parayı elinde bulundurması anlamındadır. Ayrıca Keynes'in teorisinde para talebi işlem ve ihtiyat güdüsüne bağlı olmanın yanında bir de spekülasyon güdüsüne bağlı olmaktadır. Spekülasyon amacı ile para talebi faiz oranlarının ve bekleyişlerin bir fonksiyonu olarak değişme göstermektedir. Keynes likidite fonksiyonuna spekülasyon güdüsünü ekleyerek faizin yalnızca para arzına bağlı olmadığını aynı zamanda ekonomik bekleyişlere de bağlı olduğunu göstermiştir. Spekülasyon güdüsüyle para talebi piyasa faiz haddine oldukça duyarlıdır ve faiz oranı ile ters orantılıdır. Faiz oranı yükseldikçe elde tutulan para miktarı azalmaktadır. Merkez Bankası, para politikası yoluyla para arzını etkilemektedir. Para talebinde bir değişiklik yokken, para arzının artırılması faiz oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Para talebi belirli bir faiz düzeyine geldiğinde, para arzı artışına rağmen faiz oranının düşmemesi likidite tuzağını oluşturmaktadır. Bu durumda faiz oranı etkilenmez ve para tümüyle elde tutulur (Fisunoğlu ve Tan, 2009).

Geleceğin belirsiz olması nedeniyle, yatırımcı kötümser bir bekleyiş içine girmektedir ve bu kötümserlik likidite talebini arttırmaktadır. Keynes, likiditeyi belli bir fiyattan kolaylıkla satılabilen şeyler olarak tanımlamaktadır. Kötümser bir yatırımcı, yatırım malları almak yerine, likit varlıklarını arttırmayı tercih etmektedir. Keynes'e göre likit varlıklar para ve tahvildir. Piyasada kötümser bekleyişler bireylerin likidite tercihini arttırmakta dolayısıyla faiz oranını yükseltmektedir. Bu ise yatırım malı talebini azaltmaktadır. Bu durumda bireyler ellerinde para ve/veya tahvil biriktirmeye başlamaktadırlar. İyimser tahminler ise bu durumun tersi sonuçlar yaratmaktadır. Yatırımın marjinal etkinliği ile likidite tercihi arasında sıkı bir ilişki vardır (Savaş, 2007:92). Kötümser bekleyişler sonucunda kapitalin marjinal etkinliği (yatırım talebi) eğrisi sola doğru kayacak ve bunun etkisiyle likidite tercihi eğrisi ya sağa doğru kayacak (para talebinin artması) veya aynı likidite tercihi eğrisi üzerinde aşağıya inilecektir (tahvil talebinin artması) (Türkbal, 2005).

Keynes, Genel Teorisi'nde, faizi, belirli bir dönem için paranın likiditesinden vazgeçilmesi olarak tanımlamıştır. Likidite tercihi yani para talebi, geleceğin ne

getireceğini piyasadan daha iyi bilmekle sağlanacak kan elde etmek amacı ile yapılır (Keynes, 1961: 170-196).

1.4.2.4. Neo-Keynesyen, Hicks-Hansen Faiz Oranları Teorisi

Keynes'in Genel Teorisi'nin yayınlanmasından sonra bu teorinin temel özelliklerini belirlemek için Hicks ve Hansen tarafından açıklamalar getirilmiştir. 1937 yılında J. R. Hicks'in "Mr. Keynes and the Classics" adlı makalesinde Keynes'in görüşlerini ve Klasiklerin görüşlerini içeren bir teori geliştirmiştir. Bu teoriye göre, denge faiz oranı hem mal piyasası hem de para piyasası tarafından belirlenmektedir (Hicks, 1937: 147-59). A. H. Hansen bu teoriyi Para Teorisi ve Maliye Politikası kitabında daha detaylı bir şekilde açıklamaktadır ve TS-LM analizi olarak adlandırılmıştır. Hicks ve Hansen, Klasik Ekol ile Keynes Sisteminin bir sentezini ortaya koymuşlar ve IS-LM analizini geliştirmişlerdir (Ergin, 1983:272).

IS-LM analizi milli gelir-faiz ilişkisini göstermektedir. Maliye politikası ile ilgili kararlar IS eğrisi üzerinde etkili olmakla birlikte bu eğri mal piyasasını temsil etmektedir. Para politikası ile ilgili kararlar ise LM eğrisini etkilemekte ve bu eğri ise para piyasasını temsil etmektedir. IS eğrisinde yani mal piyasasında çeşitli faiz oranlarında tasarruf ve yatırımların eşitlendiği seviyede gelir düzeyi belirlenmektedir. LM eğrisinde yani para piyasasında ise çeşitli milli gelir düzeylerinde para arz ve talebinin eşitlendiği seviyedeki faiz oranları belirlenmektedir. Bu iki eğrinin, IS ve LM eğrilerinin kesiştiği noktada ise elde edilen milli gelir-faiz düzeyinde, mal ve para piyasasında eş anlı denge oluşmaktadır (Yıldırım vd., 2009).

“IS-LM eğrilerinin anlatmaya çalıştığı şudur: Faiz oranlarının, tasarruf arzı, yatırım fonları talebi, nakit talebi ve para arzı gibi problemin dört değişkeni tarafından belirlenmesi en uygun açıklamadır. Çünkü, faiz oranı ile gelir seviyesini, i) kapitalin marjinal etkinliği, ii) tasarruf fonksiyonu, iii) likidite tercihi, iv) para miktarı birlikte belirlemektedir. Verimlilik (marjinal etkinlik) ve tasarruf, faiz oranları üzerinde büyük bir tesire sahip olmaktadır. Tasarrufun artması tüketim meylini azaltarak gelir seviyesine etki etmekte, sermayenin marjinal etkinliği ise yatırımları ve gelir seviyesini değiştirmek suretiyle likidite meyline ve bu yoldan faiz oranlarına tesir edebilmektedir. IS-LM eğrilerinin kesişme noktaları da, para ve mal piyasalarını dengeye getiren faiz oranını bize vermektedir.” (Akdiş, 1995:53).

1.4.2.5. James Tobin'in Portföy Teorisi

Tobin, Keynes'in spekülasyon amaçlı para talebi tezini geliştirmiştir. Tobin'in analizinin temel fikri, insanlar ellerinde para ve tahvilleri birlikte tutabileceklerdir, yalnız portföylerinde neleri tutmaları gerektiğine karar verirken sadece varlıkların beklenen getirişi ile ilgilenmemekte aynı zamanda varlıkların riskliliği ile de ilgilenmektedirler. Buna göre bireyler rasyonel davranmalı ve riskten kaçınmalıdırlar yani riski daha düşük olan varlıkları ellerinde bulundurmak isterler. Tobin'e göre para talebi ile varlıkların faiz geliri arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Eğer faiz oranı yüksek ise varlıkların beklenen getirişi artmaktadır ve bireyler ellerinde daha az para bulundurmak isterler. Tobin'in analizi, insanların ellerinde hem tahvil hem de para bulundurarak portföylerini çeşitlendirerek risk miktarını en aza indirebileceklerini göstermektedir (Tobin, 1958: 65-86).

Faiz oranındaki değişiklikler yatırımcıların portföy belirlemelerinde önemli bir etkiye sahiptir ayrıca kazanç ve kayıp yapılarını etkilemektedir. Faiz oranlarındaki artış tahvil getirişini azaltarak daha fazla risk almaya neden olmakta diğer yandan ise tahvil sahibi olma yönüyle de daha fazla gelir elde etme imkanı sağlamaktadır. Faiz oranlarındaki meydana gelen değişiklikler gelir ve ikame etkisi yaratmaktadır. Tobin, faiz oranlarındaki değişikliklerin tasarruflar üzerinde oluşturduğu belirsizliği ikame etkisi ile pozitif, gelir etkisi ile negatif ilişkide bulunduğunu açıklamaktadır. Ekonomik karar birimleri risk alarak portföylerini oluşturmaktadırlar ve kararlarında para ve maliye politikalarının oluşturduğu piyasa göstergelerinin önemli bir etkisi vardır (Tobin, 1958: 79-80).

Merkez Bankası parasal tabanı arttırdığında, bireyler tahvil alımına yönelir ve piyasa faiz oranı düşer. Tobin'e göre paranın faiz getirişi sıfırdır ve para sadece alışverişlerde kullanılması için elde tutulmaktadır. Tobin'in portföy teorisinde bireyler kendileri için en optimal portföy yapısını tercih etmektedirler. Bireyler tercihlerinde enflasyon oranını, reel ve nominal faiz oranlarını göz önünde bulundurmaktadırlar (Parasız, 2000).

1.5. DIŞ TİCARET

Çalışmanın bu kısmında dış ticaret konusu incelenmiş olup, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret anlayışı, ihracat kavramı, dış ticaret politikası, dış ticaretin amacı, dış ticaret araçları, dış ticaret teorileri incelenmiştir.

1.5.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Anlayışı

Ülkelerin ticari ilişkilerinden kaynaklanan refah kazancı veya kaybının tespiti büyük önem arz etmektedir. Ekonomik ilişkilerin ölçümü ticaret hadleri ile yapılmaktadır. Bu bağlamda ticaret hadleri kavramı, dış ekonomik ilişkilerin ölçülmesine olanak sağlayan bir araçtır. Ülkeler arasındaki ticaretin ölçüsü olarak ticaret hadleri kavramı ilk olarak Ricardo tarafından ortaya atılmış olsa da, bu kavram tarihte birçok iktisatçı tarafından farklı isimler altında ifade edilmiştir. Örneğin, Marshall (1923:12) Para, Kredi ve Ticaret üzerine 1965 yılındaki çalışmasında döviz kuru olarak dış ticaret hadleri kavramını ele alırken, Pigou (1965:78) reel döviz kurunu Taussig olarak adlandırmıştır. Alfred Marshall, ticaret hadleri terimini kullanan ilk ekonomisttir (Groenewegen, 2007: 78).

Dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarının ticaretidir. Bu anlamda dış ticaret, bir ülkede mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarının satılması, diğer ülke veya bölgelerde satılması, dağıtılması veya fayda yaratılması yoluyla tüketicilere veya aracılara sunulan faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır. En dar anlamıyla dış ticaret, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin toplamıdır (Ogbokor, 2017:2294).

Dış ticaret, ödeme şekline, teslim şekline ve ülkelerin mevzuatlarına bağlı olarak bazen karmaşık ve gerçekleştirilmesi kolay olan bir ticaret türüdür. Firmaları uluslararası pazarlara mal satmaya veya uluslararası pazarlardan mal almaya yönlendiren temel faktör ticari kazançtır. Dış ticaret 4 gruba ayrılmaktadır (Alege, 2005:245).

- Normal Ticaret: Bir ülkenin dış ticaretinde kambiyo rejimi çerçevesinde serbest dövizle yapılan ve mevzuatla özel bir imtiyazı olmayan ticaret türüdür (Alege, 2005: 246).
- Affiliate Trade: İhracatçı ülkenin ithalatçı ülkeden ihracat bedeli karşılığında döviz dışında başka bir işlem veya taahhüt talep etmesi durumunda iki ülke arasında ticaret sözleşmesi şeklinde yapılan ticaret şeklidir. Örnek olarak 1984 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan doğalgaz anlaşması gösterilebilir. Türkiye Rusya'dan doğalgaz ithal etmiş olup, Rusya sattığı doğalgaz fiyatının % 35'ini Türkiye'den satın aldığı mallar ve Türk müteahhitlerine % 35'e kadar ödeme yükümlülüğü ile almıştır (Alege,

2005:245).

- Sınır Ticareti: Sınır ticareti, iki komşu ülke arasındaki anlaşmalar temelinde yürütülen özel bir dış ticaret rejimidir. Sınırın her iki tarafındaki insanların ihtiyaçlarını karşılamak için karşılıklı mal alım satımını öngörmektedir. Sınır ticaretinde nakliye maliyetlerinin düşük olması ve normal dış ticaretteki prosedürlerin uygulanamaması sınır ticaretinin avantajları arasındadır. Ağrı Türkiye ve İran sınırındaki Gürbulak sınır kapısı sınır ötesi ticarete örnektir (Öztürk, 2006: 109).
- Serbest Bölge Ticareti: Serbest bölgeler, bir ülkenin ulusal egemenlik sınırları içinde bulunduğu, gümrük sınırları dışında o ülkede geçerli olan mali, ekonomik, kambiyo ve gümrük mevzuatının kısmen veya tamamen hariç tutulduğu bölgelerdir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Dış ticaret şirketleri serbest bölgeler aracılığıyla birçok avantaj elde edebilirler. Örneğin, serbest bölgelere yapılan yurtiçi satışlar ihracat sayıldığından KDV'den istisnadır. Satışı yapan yerli ihracatçı firma, ürünün ihracı ile ilgili katlanılan masrafların KDV'yi iade ederek ödenmesini talep edebilir.

1.5.2. İhracat Kavramı

Uluslararası pazarlara girmenin en basit ve en yaygın yolu olarak kullanılan ihracat, işletmenin üretimini bir kısmının yurt dışına gönderilerek orada satılmasıdır. Yurt içinde üretilen bir ürünün yurt dışına ihracı ve karşılığında uluslararası geçerliliği olan bir para biriminin girilmesi, ihracatı oluşturmaktadır (Deraniyagala, 2003:809). Malların ihracı, belirli malların ülke dışına, yani yurtdışına, ana amacı onları dış pazarda satmakla karakterize edilen özel bir gümrük rejimidir (Davis vd. 2002:1423). Elbette sadece mallar değil, hizmetler ve sermaye gibi önemli şeyler de ihraç edilebilmektedir.

Bugün mal ihracı, çeşitli maddi malları yurtdışına ihraç etmekten veya bir ortak, daha doğrusu yabancı bir ortak, geri ödenebilir bir temelde üretim hizmetleri, tüketici sınıfı hizmetler sağlamaktan başka bir şey değildir (Üstünel, 1983: 218). Sermaye ihracı altında, fonların ülke dışındaki belirli alanlarda, örneğin inşaat ve ayrıca çeşitli tesis ve işletmelerin işletilmesinde yatırım anlamına gelir. Sermaye ihracında amaç kârdır. İhracat, uluslararası işbölümünün bir sonucu olarak da hareket edebilir, ayrıca ithalatın maddi ön koşullarından biri olarak hareket eder (Uluslararası

Ticaret Merkezi, 2011: 66). İhracattan elde edilen gelirlerin, ithalatın satın alınması için maddi kaynakların ana kaynağı olduğu bilinmektedir. Aslında, tüm ithalat ve ihracat işlemleri birbirine bağlıdır.

Mal ihracatı, bir ülkenin mevzuatında belirtilen belirli şartlara uygun olarak gerçekleştirilmelidir (Samen, 2010: 9). İlk olarak, malların ihracatı, ancak tüm ihracat gümrük vergileri ödenmiş ve gerekli tüm gümrük ödemeleri yapılmışsa gerçekleştirilmelidir. İkincisi, malların ihracatı, tüm mali ve ekonomik politikalara ve ayrıca kod ve ülkenin gümrükle ilgili çeşitli yasal düzenlemeleri tarafından sağlanan diğer gerekliliklere uyumu gerektirir (Seyidoğlu, 2002: 277). Gümrük rejiminde ihracat için serbest bırakılan eşyanın, gümrük beyannamesinin kabul edildiği tarihte bulundukları ülke dışına ihraç edilmesi gerekir (Davis vd., 2002: 1425).

İhracat malları altında, ülkenin gümrük bölgesinden ihraç edilen malları anlaşılmaktadır (Yenilmez, 2004: 3). Mal ihracı, hem yabancı türdeki mallar hem de yolcular tarafından sınırı geçtikleri anda ihraç edilen bazı şeylerin ülkenin dışına ihracatıdır. İhraç edilen mallar, gümrük idaresine sunulduğu andan itibaren, gümrük bölgesinden ihraç edildiği ana kadar gümrük suçuna konu olabilmektedir. Kanuna göre, mal ihracı, ülkenin gümrük bölgesinden malların ihracı ile ilgili olmayan ayrı çok boyutlu ticari işlemlerdir (Ecer ve Canitez, 2006: 9).

İhracat kategorisine giren mallar, bu gümrük rejiminin özellikleri dikkate alınarak, genel olarak ve aynı zamanda beyanname ve özel gümrükleme gerektirir (Koban, 2001: 193). Ayrı bir tür mal ihraç edilirse, gümrük memurları bunu farklı bir vergi ile vergilendirebilir. Buna rağmen, ihracat rejimi ile sırasıyla tüm malların ülke dışına ihracatı, dış ekonomik faaliyetin devlet düzenleme sisteminin bir parçası olan özel olarak geliştirilmiş önlem ve araçlarla düzenlenir (Ecer ve Canitez, 2006: 10). Yurtdışına mal ihracatının devlet düzenlemesinin ana araçları vergi ve tarife düzenlemesi, para birimi kontrolü ve elbette çeşitli tarife dışı araçlardır (Melemen ve Arzova, 2000: 50).

1.5.2.1. İhracat Türleri

Üretici bazen ürününü değiştirmeden (iç piyasada olduğu gibi) bazen de gideceği yere göre bazı değişiklikler yaparak ürünü ihraç etmektedir. Bu iki şekilde gerçekleşmekte olup, bunlar dolaylı ihracat ve doğrudan ihracattır (Sydow vd., 2010:15).

Dolaylı ihracat, işletmenin mallarını yurt içi aracı kurumlar aracılığıyla dış pazarlara ihraç etmesi anlamına gelir. Bu alanda yeterli personele sahip olmayan, dış pazarlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan işletmeler, dolaylı ihracat ile düşük düzeyde de olsa dış pazarlar hakkında yüzeysel bilgiler edinmeye başlamaktadır. Ancak dolaylı ihracatta üretici işletme, alıcının dış pazardaki görüş ve düşünceleri hakkında bilgi sahibi olamamaktadır (Sydow vd., 2010: 19).

Dolaylı ihracat, doğrudan ihracattan çok daha kolaydır. Çünkü herhangi bir özel uzmanlık veya yoğun nakit harcama gerektirmez. Ana ülkedeki ihracatçılar işlemleri yapmaktadır. Mevcut ihracatçılar arasında (Thompson vd, 2007: 203):

- Üreticiler için satış temsilcileri,
- Yurtdışı müşteriler için alım yapan ihracat heyetlerinin temsilcileri,
- Kendi hesabına ticaret yapan ihracat tüccarları,
- Yurtdışı malları kullanan uluslararası işletmeler (maden, inşaat ve petrol şirketleri) vardır.

Pazarlama faaliyetlerinde kontrolü kaybetme riski yüksek olmasına rağmen, firmanın ihracat bilgisi ve tecrübesi olmasa bile ihracat yapabilmesi önemli bir avantajdır. Ayrıca dolaylı ihracat sayesinde işletme politik ve piyasa riski taşımamaktadır (Kazgan, 1997: 160). Ancak dolaylı ihracatta çok sayıda aracı kişi ve kuruluşun bulunması ve çeşitli risklerden kaçınılması bu tür ihracatlarda satışlardan elde edilen kazancın düşük olmasına neden olmaktadır. Yani dolaylı ihracatta; pazarlama faaliyetleri üzerinde yeterli kontrol sağlanamaz ve riskler üstlenilmezken, kazanç oranları da düşmektedir (Smith, 2009: 457).

Doğrudan ihracat, belirli bir büyüklüğe ulaşmış firmanın, yerli aracı ihracatçı firma kullanmanın sakıncalarından kurtulmaya yöneldiği, yatırım tutarını ve bu artışın taşınması gereken riski artıran bir ihracat türüdür (Türk ve Süngü, 2004: 14). Doğrudan ihracatı elinde tutmak için yönetim, ihracat işiyle ilgilenme görevini işletme içinden birine vermelidir. En basit düzenlemeyle, birisine ve genellikle satış yöneticilerine ihracat işini geliştirme sorumluluğu verilir (Kar ve Tunçer, 2005). Yerel personel başlangıçta hesapları, kredileri ve yabancı bir ülkeye ulaşımı yönetebilir. İş hacmi artarsa ayrı bir ihracat departmanı kurulmalıdır. Daha sonraki bir aşamada işletme, ev sahibi ülkede bir satış şubesi kurmayı seçebilir (Kemer, 2005: 106). Satış şubesi kendi

adına ana işletmeden ithalat yapar ve ev sahibi ülkenin para birimine göre fatura keser. Bu tür işletmeler çok büyüyebilir. Doğrudan ihracatta ürünler herhangi bir aracı kurum veya kişi kullanılmadan doğrudan hedef pazara sunulmaktadır (Mutlu, 2008:102).

1.5.3. Dış Ticaret Politikası

Devletler dış ticarete doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde müdahale ederler. Dış ticarete müdahale, gümrük tarifeleri ve kotalar gibi dış ticaret politikası araçlarını kullanarak doğrudan müdahale ederler. Doğrudan ticaret, ülkelerin rekabet edebilirliğinde büyük önem taşımaktadır (Stackhammer, 2006: 3). Bunların dışında hükümetler herhangi bir amaçla dış ticareti etkilemeye başladığında dolaylı müdahale söz konusudur. Devletin dış ticarete müdahalesi daha çok bu faaliyetleri engelleme veya sınırlama şeklinde olmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 116). Örneğin, yurt içi enflasyonu önlemek için alınan tedbirlerin ihracat ve ithalatın etkileri.

Ülkelerin dış ticaret politikalarına ilişkin kararları ekonomik kalkınma üzerinde etkili olabilir, çünkü dış ticaret politikaları milli gelirin hacmi, bileşimi, istihdam ve fiyat düzeyi, sanayileşme yapısı ve gelir dağılımı ile yakından ilgilidir, yani aralarında karşılıklı bir etkileşim vardır. Karluk'a (2002: 157) göre, ithalat ve ihracat kalemlerine ilişkin tüm devlet faaliyetlerini içeren bir dış ekonomi politikası türüdür. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti uluslararası ticarete bağlıdır (Dixit, 2006: 195)

Dar anlamda dış ticaret politikası, gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat kısıtlamaları ve ihracat gibi müdahalelerle devletin ithalat ve ihracat kalemleri tarafından düzenlenirken, geniş anlamda emek, teknoloji ve sermaye gibi faktör hareketlerine dahil edilebilmektedir (Arda, 2002: 94).

Günümüzde dış ticaret politikalarını ihracat teşvikleri ve ithalat doğrultusunda yürütmek isteyen ülkeler, döviz kurları aracılığıyla bu amaca ulaşmaya çalışmaktadır. Berksoy'a (1982: 252) göre dış ticaret politikasını dar anlamda uluslararası ticaret kalemlerini doğrudan düzenlemeye yönelik tedbirlerin bütünü olarak tanımlamaktadır. Dış ticaret politikasının genel ekonomi politikasının eş anlamlılarından biri olduğu söylenebilir. Genel ekonomi politikası, ulusal ekonominin gelişmesi ve istikrarlı gelişimi için ekonomik ve finansal yapıları kapsar. İç ekonomi politikası bazen dış ticaret politikasını bazen de dış ticaret politikası iç politikayı

etkiler, örneğin dış ticaret politikasının temel amaçlarından biri olan ekonomide istikrarın sağlanması gibi. Ekonomide istikrar denilince akla fiyat istikrarı ve tam istihdam gelmektedir. Bu nedenle hükümetler her iki politikayı da uyumlu bir şekilde uygulamaya çalışmaktadır (Kaya, 1998: 15). Gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınma ekonomi politikasının temelini oluştururken; bu ülkeler yoğun olarak dış ticarete müdahale etmektedirler (Seyidoğlu, 2001: 14).

1.5.4. Dış Ticaretin Amacı

Genel ekonomi politikasının bir ekonomide tam istihdamı sağlamak için fiyat istikrarı ve adil gelir artışı gibi amaçları vardır (Karluk, 2002: 161). Devletin dış ticaret ilişkilerine müdahale etmesi ve dış ticareti yönlendirmesi için bazı nedenler vardır. Ödemeler dengesinin uzun süre açık kalması sakıncalıdır. Ödemeler dengesindeki dengesizlikler ülke ekonomisi üzerinde bazı olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Bayraktar, 2004: 5).

Ülke bilançosunda açık varsa bu açığın bir an önce kapatılması gerekmektedir. Dış açık veren ülkeler hem maddi hem de manevi olarak baskı altına girebilmektedir. Bu ülkeler bir yandan ithalatı azaltmakta, bir yandan da ihracatlarını maksimum seviyeye çıkararak dış açığı kapatmaya çalışmaktadırlar. Tüketim artışı sadece yerli üretimle karşılanamayacağı için yurt dışından daha fazla mal alınmakta ve dış ticaret açığı artmaktadır (Moscow, 2000: 342).

Dış ticaretin temel mantığı, karşılaştırmalı üstünlükten kaynaklanan faydalar sağlasa da, ticaretin düzeyi, ülkelerin dış ticaret dengesizliklerini topluma ağır bir yük getirmeden aşabilmelerine bağlıdır (Walther, 2002: 28). Tersı durumda ise dış ticarete açık vermemek için toplumun refah seviyesinin düşmesi ihtimali ile karşılaşmak mümkündür (Alkin, 1981:187). Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının temel amaçlarından biri ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Bu doğrultuda, genç sanayileri dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları getirirken, gelişmeleri için gerekli yatırım mallarının ithalatını da artırmaktadırlar (Karluk, 2002: 162). Çünkü uzun bir süre düşünüldüğünde bir ülkenin tüm üretim kaynaklarına sahip olması gerçekçi görünmemektedir. Ekonomide ekonomik istikrarı sağlamak için fiyat istikrarı ve tam istihdam birlikte ele alınmalıdır. Eksik istihdam edilen ülkeler, istihdamı artırmak için dış ticaret politikasından yararlanmaya çalışmaktadır (Ertek, 2008: 83).

Gümrük tarifeleri ve kotaların getirilmesiyle birlikte toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara kaydırarak ülkedeki eksik istihdamı azaltmaya çalışılmaktadır. Ancak diğer ülkenin ihracatı azalacağı için o ülkenin ödemeler dengesini olumsuz etkilenmektedir (Ağır ve Kar, 2005). Ülkedeki bazı malların arzı azalmış ve fiyatlar artmış olabilir, bu da enflasyona neden olabilmektedir. Bu durumda devlet, sözleşmeli malların ithalatını kolaylaştırarak arz sıkıntısını gidermeye çalışmaktadır. Ancak tam rekabet koşullarında faktör ve ürün piyasadan hareket edemediğinden fiyat istikrarı ile tam istihdamın birlikte gerçekleşmesi zorlaşmaktadır. İkisi arasında bir döviz kuru sağlanmalıdır. Tam istihdam ve fiyat istikrarı arasındaki ilişki Philips eğrisi ile açıklanabilir. Philips eğrisinin başlangıç noktasında, işgücü piyasasında talep genişledikçe, işverenlerin mevcut işçileri elde tutmak ve yenilerini bulmak için ücretlerini artırmak zorunda kalacağı görüşü vardır (Paya, 2002: 282).

1.5.5. Dış Ticaret Araçları

Dış ticaret politikası, en genel tanımıyla ödemeler dengesi cari hesabında yer alan ithalat ve ihracat kalemlerine ilişkin hükümetin faaliyetlerini kapsayan dış ekonomi politikasıdır (McKenzie vd., 1997:73). Devletin dış ticarete müdahale etmek için kullandığı araçlar, genel ekonomik istikrarı sağlamak için ihracatı teşvik etmek ve ithalatı azaltmaktır (Bayraktutan, 2003:175). Bu kapsamda ihracatı teşvik ederken, ihracat mallarına uygulanan vergi indirimleri, vergi iadeleri, ucuz girdi sağlamaya yönelik destekler, yani sübvansiyonlar bir dış ticaret politikası aracı olarak kullanılırken, gümrük tarifeleri, ithalat kotaları ve tarife dışı engeller bu kapsamda dış ticaret politikası aracı olarak kullanılmaktadır (Binay vd., 1998:53).

Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin temel araçlarından biri olan ihracat, özellikle gelişmekte olan ülkeler için dış dengenin sağlanmasında önemli bir faktördür (Rodriguez, 2002: 63). Gelişmekte olan ülkelerde ihracatın yetersiz olmasının nedenleri ülke ekonomisinin reel yapısından kaynaklanan yetersizlikler, uluslararası piyasalarda rekabetin olmaması, yerli paranın aşırı değerlenmesi, yabancı ülkenin ithalat talebinin azalmasıdır (Samen, 2010:84). Ülkeler bu sorunların üstesinden gelebilmek için çeşitli politikalar uygulamaktadırlar (Ateş, 1998: 81).

İhracat, ülkede serbest dolaşımdaki bir malın satışdır. Satış işlemleri genellikle ülke düzenlemeleri ile düzenlenmektedir. Satış işleminin ihracat niteliğinde

olabilmesi için mal ve hizmetlerin gümrük sahasından çıkmış olması, satışın ihracat mevzuatına uygun olması ve satış bedelinin ülkeye getirilmiş olması gerekir (Paya, 1998:285).

Dış ticaretin düzenlenmesinde kullanılan araçlar ithalatı kısıtlayıcı olarak uygulanırken, teşvik araçları genellikle ihracat için kullanılmaktadır (Samen, 2010: 84). Uygulamada az sayıda olsa da ihracat vergileri ve ihracat kotaları da ülkede üretilen malların ihracatını sınırlandırma şeklinde uygulanan ihracat kısıtlamalarını sınırlamak için kullanılmaktadır. Yurt içi istihdamı korumak ve artırmak için uygulanan ihracat politikası araçları genellikle ihracat desteği şeklinde uygulanmaktadır (Boratav, 2006: 85). Sağlanan destek, malın üretiminden satılacağı dış pazara ulaşana kadar çeşitli aşamalarda gerçekleşir. Destekler prim sistemi, vergi iadesi ve muafiyeti, girdi teşvikleri ve sübvansiyon veya ihracat teşvikleri başlığı altında devlet pazarlama yardımları şeklindedir. Ayrıca ihracat kotaları, ihracat vergileri, gönüllü ihracat kısıtlamaları olarak sıralanmaktadır (Alkin, 1990: 21).

Girdi teşvikleri ihracatı artıran bir diğer teşvik türü de girdi teşvikleridir. İhracatçıya ucuz kredi, ucuz hammadde, nakliye ücretlerinde indirim şeklinde uygulanmaktadır. Girdi teşviklerinin amacı, ihracatçının mali gücünün yetersiz olduğu alanlarda ihracatçıya yardımcı olmak ve onu ihracata yönlendirmektir. Küçük gelişmekte olan ülkelerdeki devlet pazarlama yardımı işletmeleri küçüktür ve ürünlerini dış pazarda pazarlama gücünden yoksundur. Bu nedenle dış pazarlar hakkında bilgi toplama, yabancı ülkelerde sergi açma, fuarlara katılma, ihracat personeli yetiştirme, paketleme gibi pazarlama hizmetleri devlet tarafından düşük veya ücretsiz olarak sağlanmaktadır (McKenzie vd., 1997:73).

1.5.6. Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticaret teorisi, Klasik İktisat Okulu veya Klasik Liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı çalışmasına dayanmaktadır. Uluslararası ticaret teorisine de yön veren klasik liberalizmin temel özelliklerini ifade eden bırakınız yapsınlar, bırakınız yapsınlar yani homo-economicus yani bireylerin buna göre hareket edecekleri ekonomik insan varsayımına dayanmaktadır (Smith, 1976: 182).

Yukarıda özetlenen temel varsayımlara dayanarak Smith, Ulusların Zenginliği adlı kitabında serbest dış ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını

göstermiştir. Mutlak Avantajlar Teorisi'ne göre, homojen işgücü maliyeti varsayımı altında ülkeler, hangi ürünü üretirlerse üretsinler, o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve yüksek maliyetle üretmelidirler. Smith'in Mutlak Avantajlar Teorisi, aynı ülke daha düşük maliyetle birden fazla mal üretmiş olsaydı, serbest dış ticaretin nasıl gerçekleşeceğini açıklamakta yetersizdi. Bu nedenle David Ricardo'nun (Ricardo, 1821:52) Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, hem bu açığı kapatması hem de sonraki teorilerin gelişimine katkısı açısından uluslararası ticaret teorisinin gerçek temelidir. Buna göre teori, bir ülkenin başka bir ülkeden birden fazla ürün üretiminde daha verimli olması durumunda, hangi malları nispeten daha düşük maliyetle ürettiği konusunda uzmanlaşması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası ticaretin temelini karşılaştırmalı maliyet avantajlarına bağlayan Ricardo, bu şekilde uzmanlaşmanın dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunmuştur (Baş 2001: 48).

Klasik Teori'den sonra, Neo-Klasik iktisatçılar, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin varsayımlarına dayanarak, bazı önemli kusurlarının üstesinden gelmek için açılımlar sağladılar. Bu bağlamda maliyet ve fiyat gibi kavramları yalnızca arz koşullarından ele alan ve Ricardo'nun arz teorisi niteliğindeki teorisini eleştiren Klasik iktisatçı John Stuart Mill (Mill, 1909: 74), talep koşullarını da içermiştir. Mill'in Karşılıklı Talep Yasasına göre, bir ülkenin diğerinin mülküne olan talebinin ciddiyet derecesi biliniyorsa, dış ticaret hadlerini belirlemek mümkündür. İngiliz iktisatçı Alfred Marshall, Mill'in açıklayamadığı dış ticaret terimlerinin belirlenmesinde arz ve talebin etkilerini teklif eğrileri yardımıyla açıklamıştır (Marshall, 2003: 85).

1.5.6.1. Merkantilizm

Britanya'da ortaya çıkan ve gelişen merkantilist ekonomik düşünce, Smith'in Ulusların Zenginliği'ndeki şiddetli eleştirisinden sonra, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra, Smith'in uluslararası rekabette üstünlük kazandığı 19. yüzyılın başlarından itibaren neredeyse tamamen terk edildi. Bu tarihten sonra İngiltere, dünyaya sadece sanayi malları ihraç etmeye değil, aynı zamanda ayrılıp ayrılmama doktrini de vermeye başladı. Keynes'in merkantilizm değerlendirmesine geçmeden önce, ekonomik veya ekonomik analizi ampirist bir gönüllü piyasa ilişkisine indirgemek için klasik iktisat düşüncesinin tercihini belirtmek ve ekonomik olanı sanki yokmuş gibi analiz etmek gerekir. Klasik ekonomi, rakip ülkeleri ve ülkeler arasındaki rekabeti reddeder. Ancak ülkeler rekabet ederse serbest rekabet anlamsız

hale gelir (Fairbrother, 2010: 336).

Tarihsel olarak klasik iktisattan önce gelen merkantilizm, teorik olarak zayıf bir içerikle de olsa iktisat ile siyaseti, devlet ile sınıfları iç içe kabul eder. Ekonomik ve siyasi olanla bağlantılıdır, yurtiçinde ve yurtdışında birbirini güçlü bir şekilde etkiler ve ülkenin ticaret politikası, ülkenin ekonomik-politik koşullarında kapsamlı bir şekilde değerlendirilir. Klasik ekonomide ve günümüzün hakim anlayışında tüketici tercihlerine dayalı bir uluslararası ticaret teorisi vardır. Piyasanın ampirik fenomeni olarak, ekonomiyi etkileyecek fiyat ve miktarlardan başka hiçbir şey yokmuş gibi analizler yapılmak istenmektedir (Graz, 2004: 611).

Keynes'in merkantilizme sempati duymasının kesin nedenlerine kısaca değinmek ve eleştirdiği klasik iktisadın para teorisinin ardındaki David Hume tarafından geliştirilen fiyat-tür akış mekanizmasına değinmek gerekmektedir. Klasik ekonomi serbest ticareti savunurken, dış ticaret dengesine de önem vermeyi gereksiz bulmaktadır. Çünkü iç piyasada malların denge fiyat ve miktarlarına adaptasyonuna benzer şekilde, arz ve talep mekanizmasının ülkeler arasındaki denge fiyat ve miktarlarının ayarlanmasını sağlayacağını kabul etmektedir. Bunun nedenlerinden biri Hume'un fiyat-para akış mekanizmasıdır. Klasik ekonomiyi ve sonrasını etkileyen bu görüşe göre, ülkeler arasındaki ticaret fazlası veya açığı, bileşik gemiler teorisi ile karşılaştırılır. Ülkeye fazlalık veren ve fiyatların yükselmesine neden olan değerli madenler akar. Bu da ihracatı azaltır, ithalatı artırır ve otomatik olarak sağlanan uyum dış ticaret dengesini sağlar. Bunun tersi de doğrudur. (Hume, 1970: 60). Bu argüman, Smith'ten başlayarak uzun bir süre kabul edilmiş ve merkantilistlerde olduğu gibi, tercih edilen bir dış ticaret dengesi yaratmak için politika oluşturmanın, kendisini baltalayacağı için gereksiz olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Döneminde bilimin zirvesi olarak kabul edilen Marshall, bu konuyu sorgulamamış ve J. W. Angell International'da uluslararası ticaret kitabında paranın uluslararası ticaretteki rolünü sadece pasif bir arabulucu olarak kabul etmeye devam etmiştir. Dolayısıyla Hume'un mekanizmasını ticaret ekonomisi mantığının uluslararası bir ölçeği olarak değerlendirmek mümkündür (Milberg, 2002: 247).

1.5.6.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Arz yönlü dış ticaret teorileri olarak da adlandırılan bu teorilerin analizi basitleştirmeye yönelik temel varsayımları şu şekildedir (Ruffin, 2002:727):

- İki ülke ve iki çeşitli mal vardır,
- Uluslararası ticarete para kullanılmaz,
- Tüm pazarlarda tam rekabet koşulları geçerlidir. Devlet müdahalesi yoktur.
- Üretimde kullanılan tek üretim faktörü emektir,
- Emek ülke içinde hareketli, ülkeler arasında hareketsizdir.
- Ekonomi tam istihdamdadır,
- Uluslararası ticarete nakliye giderleri sıfırdır.

Ayrıca teoriyi tamamlayan bir diğer önemli varsayım da her iki ülkenin de bu iki malı tüketmesi gerektiğidir. Klasik dış ticaret teorilerinin başlıcaları: Mutlak Avantajlar Teorisi, Karşılaştırmalı Avantajlar Teorisi ve Heckscher-Ohlin Faktör Ekipmanları Teorisidir.

1.5.6.2.1. Mutlak Avantaj Teorisi

Adam Smith, Mutlak Avantaj Teorisi ile serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını açıklamıştır. Buna göre bir ülke, diğer ülkeden daha düşük maliyetle hangi malı üretirse üretsin, o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve pahalıya üretebileceği ihraç ederek yabancı ülkeden ithal etmelidir (Zhang, 2008:147).

Adam Smith'in belirttiği maliyet kavramının sadece emek faktörünü içerdiği unutulmamalıdır. Ayrıca bahsedilen emek faktörü homojen bir yapıdadır. Diğer bir deyişle, her işçinin üretim gücü açısından aynı kapasite ve verimliliğe sahip olduğu kabul edilmektedir (Salvatore, 2011:786).

Almanya'daki malların Türkiye'ye Mutlak Üstünlük Teorisine göre B mülkiyetinde uzmanlaşması gerekir. Böylece Almanya'nın Türkiye'ye mal ihraç ettiği ve Türkiye'den de B'den mal ithal edeceği teorisine göre Adam Smith işbölümüne verdiği önemi ortaya koymuş, akıllı bir müdürün evde böyle bir şey yapamayacağını ileri sürmüştür (Zhang, 2008:149).

Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, bir ülke her iki mal açısından da diğer ülkeden üstün olduğunda, bu ülkeler arasında dış ticarete ihtiyaç yoktur. Dış ticaretin sürekliliği ile ilgili teoremin bu şekilde tıkandığı noktada David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi devreye girmektedir (Seyidoğlu, 2013:98).

1.5.6.2.2. Karşılaştırmalı Avantajlar Teorisi

David Ricardo tarafından geliştirilen bu teoriye göre bir ülke her iki malı daha düşük maliyetle üretiyorsa (her iki malda da mutlak üstünlüğe sahipse), dış ticaret ve piyasa mekanizması sayesinde her iki ülkenin de karşılıklı kazanç sağlaması mümkündür. Bir ülke, ürettiği mallarda diğer ülkelere göre daha etkin bir şekilde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Aldrich, 2004: 379).

Mutlak avantajlar, karşılaştırmalı avantajların özel bir durumu gibidir. Mutlak üstünlükler söz konusu olduğunda da karşılaştırmalı üstünlükler vardır, ancak bunun tersi doğru değildir. Yani karşılaştırmalı üstünlüğün sağlandığı tüm durumlarda mutlak üstünlük bulunmayabilmektedir (Faccarello, 2015: 123). Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin az gelişmiş ülkeler açısından tartışılabilir yönleri bulunmaktadır. Teorinin statik yaklaşımı, bu ülkelerin bugün olduğu gibi gelecekte de tarımsal ürün ihracatçısı olarak kalacağı anlamına gelmektedir. Bu gelişmekte olan ülkeler, geleceğin dinamik analizleri ve geçici koruma uygulamaları ile sanayileşme süreçlerini geliştirerek tarım ürünleri ihracatçısı ülke konumundan kurtulabilmektedir (Aldrich, 2004: 380).

Teoride maliyeti yaratan tek faktör emek faktörü olsa da gerçek hayatta sermaye, doğal kaynaklar ve işletme gibi faktörler de maliyet oluşumunda etkilidir. Emek faktörünün teoride homojen kabul edildiğinin aksine, gerçek hayatta yetenek, eğitim, bilgi, beceri ve deneyim gibi faktörler emek faktörünün homojenliğini engellemektedir (Maneschi, 1998: 85). Ricardo'ya göre işgücü ülke içinde tamamen hareketli, ülkeler arasında tamamen hareketsiz olmasına rağmen, gerçekte işgücü ülke içinde tam hareketli olmadığı gibi ülkeler arasında da hareketsiz değildir (Seyidoğlu, 2013: 74). Ayrıca ülkeler arasındaki maliyet farklılıklarının nedenleri Karşılaştırmalı Avantajlar Teorisinde açıklanmamaktadır. Teorinin bu noktasına açıklık getiren teori, Faktör Ekipmanları Teorisidir (Aldrich, 2004:382).

1.5.6.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi

Neoklasik dış ticaret teorisi ise karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ana hatlarını korumakla birlikte, işgücü maliyeti yerine işgücü ile birlikte diğer faktörleri de içeren fırsat maliyeti yaklaşımı ile verimlilik farklılıklarının dış ticareti harekete geçirmek için yeterli olduğunu iddia etmiştir. Heckscher-Ohlin teorisi, verimlilik farkını faktör ekipmanına bağlamıştır. Bu yaklaşımın temel iddiası, ticaretin ülkeler arasında faktör

gelirlerinin eşitlenmesine ve yerli tekellerin ortadan kalkmasına yönelik bir eğilime neden olmasındır. Bunun sonucu, gelir dağılımının iyileşmesidir (Baumol, 1977: 88).

Özetle Neoklasik Dış Ticaret Teorisinde, fırsat maliyeti kavramı dönüşüm eğrileri ile bir analiz aracına dönüştürülürken, Marshall'ın Mill'den yola çıkarak geliştirdiği teklif eğrileri yardımıyla ihmal edilen kayıtsızlık ve karşılaştırmalı üstünlük teorileri ihmal edilmektedir. Bu arada Mill'in teknolojik gelişmelerin dış ticarete etkisi bağlamında yaptığı tespitlerin neoklasikler tarafından geliştirilmediğini söylemek mümkün görünmektedir (Baumol, 1977: 90).

1.5.6.3.1. Faktör Ekipmanları Teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, ülkeler arasındaki dış ticaretin emek verimliliğindeki farklılıklar nedeniyle yapıldığını ortaya koymuştur. Ülkeler arasında daha teknik bir şekilde ortaya çıkan karşılaştırmalı üstünlükler, malların üretim fonksiyonlarının farklı olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır (Aslan ve Terzi, 2006: 2). Buna göre karşılıklı avantajlar, ülkeler arasındaki nispi fiyat farklılıklarına dayanmaktadır ve bu farklılık emek verimliliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak uluslararası ticaretin gerçek nedenini Ricardo modeli ve bu modeli geliştirmek için yapılan analizler ile açıklamak mümkün değildir. Bunun temel nedeni, Smith, Ricardo ve Mill gibi iktisatçıların emek verimliliğinde fark yaratan faktörlerin neler olduğu sorusuna yanıt vermemiş olmalarıdır. Ülkeler arasındaki yurtiçi fiyat farklılıklarının nedenlerini ikna edici bir şekilde aydınlatmadan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin bize yeterli bir çözüm sunduğunu söylemek mümkün olmayacaktır (Kondak ve Erdoğan, 2002: 78).

Faktör Ekipmanları Teorisi, ağırlıklı olarak 1980'lerdeki liberal duruşun uluslararası bir ticaret modeli olarak görüşlerini ifade etmektedir. Bu teori, ulusların karşılaştırmalı üstünlüğünün, göreceli zenginlikleri ve sermaye, emek, toprak, girişim ve teknoloji gibi bazı üretim girdilerinin en etkili kombinasyonları tarafından belirlendiğini savunur. Buna göre bir ülke, kullanımı bol olan malları ihraç edecektir. Bu nedenle Faktör Ekipmanları Teorisinin klasik Karşılaştırmalı Avantajlar Teorisine göre daha değişken, daha dinamik ve daha kapsamlı olduğu belirtilmektedir (Yıldız, 2014: 249).

Faktör Ekipmanları Teorisinin temeli, üretimde kullanılan faktörlerin bol olduğu malların ihracatı ve kıt faktör kullanılarak üretilen ürünlerin ithalatına

dayanmaktadır. Teoride savunulan ana fikir aslında oldukça basit ve rasyonel bir fikre dayanmaktadır. Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin sahip olursa olsun, üretimin yoğun olarak kullanılmasını gerektiren daha ucuz mallar üretir, bu nedenle bu alanlarda uzmanlaşır ve ihraç eder (Aslan, 2005: 78). Çünkü bir ülkede görece bol olan faktörün fiyatı daha ucuz olacak ve üretimde fiyatı daha düşük olan faktör tercih edilecektir. Bu nedenle Faktör Ekipmanları Modelinde yer alan faktör fiyatları ve bu fiyatların ülkeler arasındaki oranı dış ticaret için birincil öneme sahiptir. Unutulmamalıdır ki Faktör Ekipmanları Teorisi, Karşılaştırmalı Avantajlar Yaklaşımına farklı bir yorum sunar ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Faktör Ekipmanları Teorisinin dayandığı varsayımlar şunlardır (Atılgan, 2011:11);

- Sadece iki mal üretilir ve iki üretim faktörü vardır (emek, sermaye). Nakliye masrafları sıfırdır ve serbest dış ticaret prensibi geçerlidir. Tam mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ülkeler faktör donanımı açısından birbirinden farklılık göstermektedir.
- Malların faktör yoğunluğu farklıdır. Bazı mallar, üretimleri sırasında daha fazla sermaye veya daha fazla emek gerektirir. Birinci tür sermaye yoğun mallar, ikinci tür ise emek yoğun mallar olarak adlandırılır.
- Faktör yoğunlukları tersine çevrilmemiştir.
- Bir malın üretim fonksiyonu tüm ülkelerde aynıdır. Bu özellik, teknolojinin tüm ülkelerde aynı olduğu anlamına gelir.
- Skalaya göre sabit verim koşulları üretimde geçerlidir.
- Ülkelerin talep koşulları benzer ancak aynı değildir.
- Ülkeler içinde faktör hareketliliği tamdır ve uluslararası faktör hareketliliği sıfırdır.

Heckscher-Ohlin Teoreminde kritik bir değişken olan faktör ekipmanı, fiziksel ve ekonomik olmak üzere iki farklı şekilde belirlenebilir. Fiziksel yaklaşımda, faktör bolluğu veya faktör ekipmanı, üretim faktörlerinin veya faktör stokunun fiziksel miktarları tarafından belirlenir. Faktör donanımını belirlemek için ülkelerin sermaye stoku/işgücü stok oranları karşılaştırılır.

1.5.6.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Smith'in, teorinin ünlü temsilcilerinden Paul Krugman ve Elhanan Helpman gibi günümüz modern kavramlarıyla (Leontief, 1954: 5) ölçek ekonomilerine veya ölçeğe göre artan getirilere dayalı dış ticaretin varlık nedenini temel alan yaklaşımını, yakın zamanda Yeni Dış Ticaret Teorisi olarak adlandırmıştır. Ancak, Faktör Ekipmanları Teorisi'nin uluslararası ticaret akışlarında görülen son eğilimleri açıklamada eksikliklerinin daha belirgin hale gelmesi, yeni ticaret teorileri olarak bilinen ve eksik rekabet ekonomilerinin varlığına büyük önem veren modeller, ürün farklılaşma ve ölçek ekonomileri geliştirilmiştir (Leontief, 1954:6).

Krugman ve Grossman ve Helpman'ın çalışmalarıyla şekillenen yeni dış ticaret teorisi, geleneksel ticaret teorisini bir kenara atmak yerine, yaygın olarak yapıldığı gibi ticareti yalnızca görelî faktör donanımına veya karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırmanın zorunlu olmadığını vurgular. Azalan maliyetler, farklılaşan ürünlerin ürün geliştirme hızlarını ve pazar yapısını ve bunların dış ticarete yansımalarını incelemektedir (Krugman, 1979:469). Bu çalışmalarla geleneksel tam rekabet varsayımı terk edilmektedir.

Yeni teori, endüstri içi ve ülkeler arası ticaretin çoğunun farklılaştırılmış mallarla ilgili olduğunu ve bu malları üreten tekeli üreticiler tarafından gerçekleştirildiğini savunmaktadır. Mikroekonomi bağlamında tekel-oligopol kriterleri bu piyasa türlerini tam rekabetle karşılaştırıp olumsuzluklarını vurgularken, yeni dış ticaret teorisi tekelci rekabeti ticareti artırmak için zorlayıcı bir neden olarak algılamaktadır. Ticaretin yokluğunda tekel konumu kaliteyi ihmal etme ve keyfi olarak fiyatı artırma potansiyeline sahipken, ticaret sayesinde devlet müdahaleleri ile sınırlandırılrsa da rekabet yoğunlaşmakta, ürün geliştirme hızı veya teknolojik gelişme hızlanmaktadır. Yeni teorinin temel özelliklerinden biri, ölçeğe göre artan getirilere atfedilen değerde ve bunların ticari kazançlar üzerindeki etkisinde ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 81).

1.5.6.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald Keesing, sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin önemli bir bölümünü oluşturan sanayi malları ticaretinin Nitelikli İşgücü Teorisi ile açıklanabileceğini savunmuştur (Gübe, 1997: 19). Bu yaklaşıma göre, profesyonel veya kaliteli işgücü ile donatılmış ülkeler, kaliteli emek yoğun mallarda uzmanlaşıp bu malları ihraç

ederken, vasıfsız işgücünün bol olduğu ülkeler niteliksiz işgücü içeren malların üretiminde ve ihracatta uzmanlaşacaktır (Bilgili, 2004).

Faktör Ekipmanları Teorisi ile Nitelikli İşgücü Teorisi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. İşgücünün eğitilmesi ve fiziki sermayenin yaratılması tasarruf gerektirir ve bu nedenle nitelikli emek yoğun mallar ile sermaye yoğun malların genel olarak özdeş olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bazı ekonomistler bu iki mal türünü insan yapımı kaynaklar altında birleştirmeyi uygun bulmaktadır. Heckscher-Ohlin Teorisinin bu değiştirilmiş versiyonuna Neo-Faktör Ekipman Teorisi denir (Seyidoğlu, 2003: 83).

1965, 1966 ve 1968 yıllarında Keesing analitik ve ampirik çalışmalarıyla insan sermayesinin uluslararası ticareti etkileme gücünü bulmaya çalıştı. Keesing'e göre, nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınmasının iki nedeni vardır. Birincisi, vasıflı işgücünün ticareti ve endüstrinin yerini etkileyebileceğidir. İkinci neden ise ekonomik büyümeyi açıklamada önemli bir rol oynamasıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve dış ticaret iç içe olduğundan, ekonomik büyümeyi etkileyen nitelikli işgücü, ticareti de etkileyebilmektedir (Keesing, 1968: 5).

Keesing analizi yapılırken Heckscher-Ohlin Modelinin bazı varsayımlarını almıştır. Bu varsayımlar ölçek ekonomisi olmayıp, tam rekabet geçerlidir, tercihler tüm ülkelerde benzerdir ve nakliye maliyetleri sıfırdır. Ancak, Faktör Ekipmanları Teorisinden farklı olarak Keesing, doğal kaynaklar, sermaye ve vasıflı işgücü ve vasıfsız işgücü gibi faktörlerin hareketliliğinde farklılıklar olduğunu varsaymıştır. Bu durumda, Faktör Donanımı Teorisinde ülkeler arasındaki faktör hareketliliği sıfır iken, Keesing'in (1968) modeli, doğal kaynaklar dışında sermaye ile vasıflı ve vasıfsız işgücünün aktif olduğunu varsaymaktadır. Doğal kaynaklar hareketli olmasa da sermaye uluslararası düzeyde düşük maliyetle, nitelikli ve niteliksiz işgücü ise yüksek maliyetle hareket etmektedir. Bu durumda ekonomik faaliyetler, doğrudan girdi gerektiren doğal kaynakların yakınında kurulan birincil faaliyetler ve doğal kaynaklardan uzak bir yerde bulunan ikincil faaliyetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Ülkeler arasındaki sermaye hareketliliği işgücünden daha ucuz olduğundan, nitelikli ve niteliksiz işgücünün göreceli azlığı, ikincil faaliyetler açısından kuruluş yerinin belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır (Keesing, 1968:5).

Keesing (1968), mesleki niteliklerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini

incelemek için her sektördeki işgücünü sekiz meslek grubuna ayırmıştır. Daha sonra, sekiz meslek grubu çerçevesinde, on sanayi ülkesinde 1962 yılı ticareti için gerekli olan ve nihai olarak ihracat ve ithalatta kullanılan nitelikli işgücü sayısını hesaplamış, kullanılan nitelikli işgücü ihtiyacından yola çıkarak net nitelikli işgücü katsayılarını kullanmıştır.

Keesing'in çalışmasında varılan sonuçlar ilginç özellikler ortaya koymuştur. İlk özellik; ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya ve Fransa dahil olmak üzere ilk beş sanayi ülkesi, sekiz meslek grubunun tümünde net ihracatçı konumunda. İtalya, Belçika, İsviçre, İsveç ve Hollanda gibi diğer ülkeler ise bazı meslek grupları dışında net ihracatçı konumunda. İkinci özellik; Keesing'in ilk meslek grubu olarak tanımladığı bilim insanı ve mühendis istihdamı gerektiren sektörlerde yapılan ihracatın yaklaşık % 95,4'ünde ABD, Almanya ve İngiltere gibi ilk üç ülkenin önemli bir paya sahip olması. Aynı meslek grubu için ABD'nin payı ise % 48,5 olarak hesaplanmıştır (Keesing, 1968: 16). Bu çalışma sonucunda Keesing, birçok sanayileşmiş ülkenin ihracatının nitelikli emek yoğun olduğunu tespit etmiş ve bu nedenle uluslararası ticareti açıklamada nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü olarak modellere girmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitelikli İşgücü Teorisi bağlamında, işgücünün kalitesini artırmak için beşeri sermayeye yatırım yapmak, işgücünü sermaye ile donatmak, insan gücü ve eğitim planlaması gibi faktörler, ülkeleri nitelikli işgücünü zenginleştirmeye ve bu avantajlı durumu uluslararası ticarete yansıtmaya yönlendirebilir (Gürak, 2005).

1.5.6.4.2. Teknoloji Boşluğu Teorisi

Faktör Ekipmanları Teorisi, teknolojik değişimi sürekli kabul etmesi nedeniyle statik bir yapı sergilemektedir. Ancak, 1961'de Posner, teknolojik değişim gibi dinamik faktörleri ticaretin belirleyicisi olarak ele alarak Teknoloji Boşluğu Teorisini geliştirdi (Bo ve Geoffrey, 1994: 83)

Posner, bir ülkedeki mevcut mallara veya yeni mallara yeni teknolojinin girmesi ile başka bir ülkede teknolojinin benimsenmesi (taklit gecikmesi) ile yeni bir malın geliştirilmesi ve buna olan talep arasındaki zaman aralığı ile teknolojik değişim sürecini sürdürür. Posner'a göre, teknoloji açığı teorisi, devam eden buluş ve yenilik sürecinin temelde benzer faktör ekipmanı ve tercihlerine sahip ülkeler arasındaki ticareti artırdığı gerçeğine dayanmaktadır. Bu bağlamda, teknolojik yeniliğin benzer

iki ülke arasında ticaret yaratıp yaratmayacağı, talep ve taklit gecikmelerinin net etkisine bağlıdır. Talep gecikmesinin taklit gecikmesinden daha uzun olması durumunda, taklit eden ülkedeki üreticiler, iç pazardaki tüketiciler yeni malları talep etmeye başlamadan yeni teknolojiyi benimseyecek ve bu nedenle teknolojik yenilik ticarete yol açmayacaktır. Bu inovasyon oldukça basit olduğunda ve her iki ülkedeki üreticiler düzenli olarak yeni ürünler geliştirdiğinde olabilir. Tercihlerin benzerliği göz önüne alındığında, ülkelerin benzer türde mallar üretmesi ve icat etmesi veya bilgi akışının düşük olması nedeniyle tüketicilerin mal ve fiyat değişikliklerine tepki vermede yavaş olduğu yerlerde bu durumun ortaya çıkma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Ancak taklit gecikmesinin talep gecikmesinden daha uzun olması gibi bir durum daha yaygındır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, teknolojik yenilik yoluyla ticaret ortaya çıkmaktadır (Bo ve Geoffrey, 1994:83).

Teknoloji Boşluğu Teorisine göre sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir kısmı yeni ürünlerin ve üretim süreçlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Sanayileşmiş ülkelerdeki yenilikçi firmalar, söz konusu ürün ve üretim süreçleri nedeniyle dünya pazarlarında geçici tekel gücü elde etmektedir. Bu geçici tekel durumu, telif ve patent süreleri sona erene kadar sürmektedir. Bu nedenle, Boşluk Teorisi bağlamında sanayileşmiş ülkeler başlangıçta bu ürünlerin ihracatçısıdır (Yoffie, 1993: 4). Daha sonra tekel güçlerinin ortadan kalkması ve teknolojinin taklit edilmesi nedeniyle bu ürünler emek ve doğal kaynaklar açısından avantajlı olan gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilmeye başlanmıştır. Böylece rekabet avantajı gelişmekte olan ülkelere geçtikçe bu ülkeler yeni ürün ve üretim süreçlerini ihraç etmeye, sanayileşmiş ülkeler de ithalat yapmaya başlamaktadır. Teknoloji Boşluğu Teorisi, teknolojik değişimi ticaretin belirleyicisi olarak dahil ederek dış ticaret teorisine dinamik bir nitelik kazandırır da, teknoloji açığının nedenlerini ve büyüklüğünü açıklamakta yeterince başarılı olamamıştır (Yoffie, 1993:5). Daha sonra Vernon, Ürün Dönemleri Teorisini geliştirerek Teknoloji Boşluğu Teorisi'nin eksikliklerini tamamlamaya çalıştı.

1.5.6.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

1966'da Vernon, Teknoloji Eksikliği Teorisinin bir uzantısı ve genelleştirilmiş şekli olarak görülen Ürün Dönemleri Teorisini önerdi. Bu teori, bilgi yoğun ürünlere göre dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisini sunmaktadır (Salvatore, 1998: 160)

Ürün Dönemleri Teorisine göre Vernon, yeni ürünlerin geliştirilmesi sırasında birçok aşamadan geçtiğini ve ürün dönemleri boyunca karşılaştırmalı üstünlüğün değiştiğini ve yeni ürün icadının ABD gibi ülkelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (Salvatore, 1998: 165)

Teknoloji Boşluğu Teorisi, taklit sürecindeki gecikmeyi, Ürün Dönemleri Teorisi ise standardizasyon sürecini vurgular. Bu teorilere göre sanayileşmiş ülkelerin yeni ve daha ileri teknolojileri temsil eden ürünleri ihraç etmeleri ve eski veya daha az gelişmiş teknolojileri temsil eden ürünleri ithal etmeleri beklenmektedir (Salvatore, 1998:168).

Ürün dönemleri boyunca değişen dinamik karşılaştırmalı avantajlar sürecinden geçen ürünler arasında tekstil, radyo, televizyon, petrokimya ürünleri, deri ürünleri, hesap makineleri, otomobiller, ofis makineleri, yarı geçişli mikroçipler ve özellikle elektronik ürünler yer almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri televizyon alıcıları gibi elektronik ürünlerde büyük bir ihracat hacmine sahipken, ardından Avrupa ve özellikle Japonya ABD pazar payında önemli bir düşüşe yol açtı. Ardından Kore ve diğer Asya ülkeleri Japonya'yı tehdit etmeye başladı (Boratav, 2004: 65).

1.5.6.4.4. Ölçek Ekonomisi Teorisi

Faktör Ekipmanları Teorisi, her iki malın da her iki ülkede de bir ölçekte sabit getiri koşulları altında üretildiğini varsaymaktadır. Dolayısıyla söz konusu teori, iki ülke her açıdan benzer olduğunda, ölçek bazında artan getirilere dayalı ticaretin ortaya çıkışını açıklayamaz. Günümüz uygulamalarına bakıldığında, üretimin daha verimli olması ve ölçeğin daha büyük olması nedeniyle birçok endüstrinin ölçek ekonomisine sahip olması dikkat çekicidir (Kumbaracıbaşı, 1976:5).

Ölçek Ekonomisi Teorisine göre, büyük bir iç pazara sahip ülkeler, ölçek ekonomilerinden faydalanmakta ve üretimde daha düşük maliyetler elde etmektedir. Söz konusu ülkeler, ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ihraç ederken, diğer malları ithal etmektedir. Buna karşılık, iç pazarı dar olan ülkeler, ihracat pazarlarına üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Böylece ülkeler, ölçek ekonomileri yoluyla daha etkin mal üretmelerini ve her türlü malları tüketmek için birbirleriyle ticaret yapmalarını sağlayan sınırlı bir ürün yelpazesinde uzmanlaşırlar (Kepenek ve Yentürk, 2001:78).

Ölçeğe göre artan getiriler, maliyet düşüşleri olarak yansıtılan ekonomiler ile

ilişkilendirilebilir. Bu ekonomilere iç ve dış ölçek ekonomileri denir (Chacholiades, 1990: 103). Ölçek bazında getirilerin artması, üretimdeki artışların girdilerdeki artış oranından daha yüksek olduğu anlamına gelirken, ölçek ekonomileri terimi, bir firma veya endüstrideki üretim ölçeği genişletilirse, maliyetlerdeki artış oranının bu orandan daha düşük olduğu anlamına gelir. Üretimin artması ve dolayısıyla ortalama üretim maliyetleri düşmektedir. Bu bağlamda ölçek ekonomileri veya ölçeğe göre artan getiriler terimi, üretim ve maliyet gibi iki farklı yaklaşımla aynı şeyin ele alınmasına dayanmaktadır ve üretim ölçeği büyüdükçe, ölçeğe göre azalan maliyetler veya artan getiriler meydana gelmektedir (Seyidoğlu, 1992: 652).

Ölçek ekonomileri, iç ve dış ölçek ekonomileri olarak iki gruba ayrılır. İç ölçek ekonomileri, ortalama maliyetlerin, diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsız olarak, yalnızca bir firmanın kendi üretim ölçeği genişlediğinde düştüğü anlamına gelir. İç ölçek ekonomisine sahip sektörlerden biri de otomobil endüstrisidir. Bu sektör dikkate alındığında büyük ölçekli firmaların ortalama maliyetlerinin küçük firmalara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Yönetimde verimliliğin artırılması, seri üretim teknolojisinin kullanılması ve işgücünün uzmanlaşması, içsel ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. Dışsal ölçek ekonomileri ise firmanın bağlı olduğu sektördeki üretim ölçeğinin artmasıyla birlikte her firmanın ortalama maliyetlerinin düşmesi olarak tanımlanmaktadır. Dış ölçek ekonomisine sahip endüstriler, bilgisayar endüstrisini ve yarı iletken çip üretimini içerir. Sektörün gelişimi; Nitelikli iş gücü yetiştirmek ve girdi sağlamak için sürekli ve etkin kaynaklara uygun ortam yaratarak sektördeki bireysel firmalar bazında ortalama maliyetleri düşürmede etkilidir (Seyidoğlu, 1992: 87).

1.6. EKONOMİK BÜYÜME

Çalışmanın bu kısmında makroekonomik değişkenlerden ekonomik büyüme kavramı incelenmiş olup, bu kısımda ekonomik büyümenin tanımı, kaynakları ve teorileri incelenmiştir.

1.6.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme temel olarak bir ekonominin üretim hacmindeki dönemsel artış olarak tanımlanır. Bir ülkede üretim hacmindeki artışın önemli bir göstergesi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYİH) değişimlerdir (Ravallion, 2002: 381). Ekonomik büyüme, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler için de önemli bir

konudur. Ancak gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeye, diğer bir deyişle reel GSYİH'nın yıllar içindeki değişimine önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme kavramından çok ekonomik kalkınma kavramına önem vermektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin yanı sıra sadece ekonomik büyümeyi değil, toplumdaki gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesi gibi ekonomik ve sosyal alanları da içermektedir (Seyidoğlu, 2006: 829).

Ekonomik büyüme teorileri, dışsal ekonomik büyüme teorileri ve içsel ekonomik büyüme teorileri olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Neoklasik modelde teknolojik gelişmenin sadece üretim faktörleri ile açıklanamayan üretimin payı ile ölçüldüğü varsayılmaktadır. Bu bağlamda teknolojik gelişme dışsal bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu durumun nedeni, teknolojik gelişmenin GSYİH üzerinde önemli bir etkisi olmasına rağmen ekonomik faktörlerden etkilenmediği varsayımdır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, teknolojik gelişmenin ekonomide fiyat ve kâr gibi ekonomik sinyallere verilen bir tepkinin sonucu olduğuna işaret ediyor. Diğer bir deyişle teknolojik gelişme, ekonomik sistem için içsel bir süreçtir (Seyidoğlu, 2006: 844-845).

1.6.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ülkelerin ekonomik hayatlarını istikrarlı bir şekilde sürdürebilmek için uyguladıkları stratejiler son zamanlarda önemini artırmış ve bu konudaki çalışmalar hız kazanmıştır. Kısaca üretim artışı olarak tanımlanan ekonomik büyüme, hükümetlerin başarı planlarının öncelikli hedefleri arasında yer alırken, içeriğinin ve faktörlerinin dikkatli bir şekilde belirlenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bir ülkenin uzun vadede ekonomik büyümesini belirleyen temel faktörlere bakıldığında dört başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunlar, ülkenin işgücü, sermaye ve doğal kaynaklarındaki artışlar ile teknolojik gelişmelerden oluşmaktadır (Seguino, 2007: 74).

1.6.2.1. İşgücü

Ekonomik büyüme, emek miktarı ve işgücünün kalitesi ile belirlenir. Bir ülkedeki işgücü arzı, çalışma çağındaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır. Nüfusun ekonomi üzerinde hem nicelik hem de nitelik olarak dönüştürücü etkileri olurken, ekonomide geri beslemeli dönüşümler nüfus yapısını etkilemektedir (Mujahi, 2013:

45). Nüfus artışının ardından işgücündeki artış, uzun yıllar ekonomik büyümeyi teşvik etmede olumlu bir faktör olarak görülmüştür. Büyük nüfus artışı, bir yandan iç pazarın genişlemesine yol açarken, diğer yandan vasıflı işgücü miktarının artmasını sağlar. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde yaratacağı işgücü arzındaki yüksek nüfus artışının olumlu ve olumsuz etkileri her zaman sorgulanmaktadır. Emek arzına eklenen işçilerin verimli kullanılıp kullanılamayacağı, mevcut ekonomik sistemin başarısı veya başarısızlığı ile yakından ilgilidir (Seguino, 2007: 74).

Nüfus konusu emek verimliliği açısından incelendiğinde ortaya çıkan durumun ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği görülmektedir. Nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan işgücündeki artış, emeğin marjinal verimliliğini ortalama verimlilikten daha hızlı artırdığı sürece; yani azalan verimler kanun işlemeye başlayana kadar ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir (Mujahi, 2013: 45). Gelişmekte olan ülkelere genel olarak gözlenen durum, bu ülkelerde gelişmiş ülkelere göre yüksek bir nüfus artışının olması ve buna paralel olarak işgücü verimliliğinin düşük olmasıdır. Dolayısıyla nüfus, az gelişmiş ülkeler/gelişmiş ülkeler açısından farklı emek verimliliğine neden olabilir. Ancak tüm bunlara ek olarak nüfus, ekonominin aktif ve pasif iki yönlü bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bir yandan ekonomiyi yöneten ve ürünü yaratan bir unsur iken, aynı zamanda ekonominin yön verdiği ve ürünü tüketen bir unsurdur (Mujahi, 2013: 48).

1.6.2.2. Sermaye

Üretimin artmasında sermayenin önemli bir yeri vardır. Bu nedenle ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında üzerinde dikkatle durulan bir konudur. Üretim artışına büyük katkı sağlayan alet, makine, ulaşım sistemleri ve aletleri, endüstriyel ekipmanlar bir tür fiziki sermayedir. Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmı biriktirildiğinde ve gelecekteki üretimi ve geliri artırmak için yatırıma dönüştürüldüğünde meydana gelir. Mal ve hizmetlerin üretimi, sermaye ve emeğin konsolidasyonunu gerektirir. Bir ülkede çok sayıda işgücü için yetersiz düzeyde fiziksel sermaye varsa, işgücü çok üretken olmayacaktır. Bu nedenle sermaye, büyümeye önem veren ülkelerde kritik bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikimine yapılan tüm yatırımları toprağa, fiziki donanım ve insan kaynaklarına ekleyen Todaro (1989: 134), sermayenin kaynaklardaki önemine dikkat çekmiştir.

Dünyada bazı ekonomilerin geri kalmasının en büyük nedeni sermaye birikiminin olmamasıdır. Çünkü geri kalmış ülkeler gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmak için çok fazla sermaye birikimine ihtiyaç duyarlar. Ancak bu ülkelerde meydana gelen yoksulluk olgusu düşük gelire, düşük gelir düşük tasarruflara ve bu da düşük yatırıma yol açmaktadır. Ortaya çıkan bu durumda sermaye birikiminde ciddi sorunlara neden olmakta, ekonomik büyüme sürecini yeniden başlatmakta ve onun kısır döngüsüne neden olmaktadır. Geliştirme ve süreci tamamlamak için sermaye birikimi, yeni kaynakların yaratılmasına (kullanılmayan arazilerin kazanılması gibi) veya mevcut kaynakların verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunur. Sonuç olarak söylemek gerekir ki; sermaye birikimi, şimdiki ve gelecekteki tüketim arasındaki denge ile ilişkilidir (Todaro, 1989: 135).

1.6.2.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, doğada bulunan, kullanılabilen veya insan ihtiyaçlarını karşılamaya hazır varlıkların bütünüdür. Her ülkenin doğal kaynak rezervi farklıdır. Bu, doğal kaynakların dünya çapında homojen bir şekilde dağılmamasının bir sonucudur. Bu nedenle ülkelerin doğal kaynak zenginliği, ekonomilerin farklı gelişmişlik ve gelişmişlik düzeylerini etkiler. Ekonomik büyüme, üretimde artış anlamına gelir ve bir ülkede üretimin artması için zengin doğal kaynaklara sahip olmak gerekli değildir. Çünkü istisnalar dışında doğal kaynaklar ticarete konu olabilmekte ve ülkeler kendilerinde olmayan doğal kaynakları başka ülkelerden temin edebilmektedir (Seguino, 2007: 77).

Bir ekonomide doğal kaynakların bolluğu ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir ancak doğal kaynaklar tek başına büyümeyi sağlayamaz. Üretim aşamasında kullanılan girdilerin önemli bir kısmı doğal kaynaklardan elde edilmektedir. Bu durumda yenilenebilir ve yenilenemez özelliklere sahip doğal kaynaklar nedeniyle üretimin sürdürülebilirliği ve ekonomik büyüme gündeme gelmektedir. Ekonomik büyüme ve gelişme açısından avantaj sağlayan doğal kaynak rezervinin sürdürülebilirlik kriterlerine uygun kullanılması gerekmektedir (Todaro, 1989: 135).

1.6.2.4. Teknolojik Gelişme

Çoğu iktisatçıya göre, ekonomik büyümenin en önemli kaynağı teknolojik gelişmedir. Teknoloji, büyümenin ana dinamiklerinden biridir. Teknoloji, bir mal

veya hizmetin üretilmesi için gerekli olan bilgi, organizasyon ve teknikler bütünü olarak tanımlanabilir. Berber (2012: 60), teknoloji geliştirmeyi nötr, emek yoğun ve sermaye yoğun teknolojik gelişme olarak üçe ayırmıştır. Teknolojinin ana kaynak olarak belirtilmesi bu konudaki çalışmaların çoğalmasına neden olmuş ve bu konudaki görüşlerin dikkatle incelenmesine yardımcı olmuştur. Schumpeter, ekonomik teoride teknolojik gelişmeyi içselleştirme çabalarının başlangıç noktasıydı. Schumpeter'in açıklamalarıyla birlikte teknoloji, iktisat teorilerinin oluşmasında etkili bir faktör olarak yerini almıştır.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında, yüksek düzeyde teknolojik gelişme, verimlilik artışına katkı sağlamış ve ekonomik büyüme sürecinin hızla artmasına yardımcı olmuştur. Teknolojiye sahip ülkeler, uygun girdi olanakları, bunları işleyebilme yeteneği ve bu verimliliğe dayalı politikalarını oluşturma politikaları ile ön planda olmayı başarmışlardır. Teknolojik gelişme de ülkemizde bilimsel çalışmaların artması ve yaygınlaşmasında, uluslararası işlerlik ve geçerliliğin sağlanmasında önemli bir etken haline gelmiştir. Bununla birlikte daha eğitimli nüfusa sahip ülkeler teknolojilerini bilinçli kullanarak işgücü potansiyellerini artırmış, istikrarlı büyüme rakamlarının oluşmasına katkı sağlamıştır (Bassanini vd., 2001:5).

1.6.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ülkeler, büyüme hızlarını ve ülke geneline yayılacak refah düzeylerini genişletmek ve iyileştirmek için tarihsel süreç içerisinde stratejilerini ve modellerini artırmaya çalışmışlardır. Bu amaçla verimlilik ve etkinlik sağlayacak büyüme modelleri üzerinde çalışmışlar ve bu stratejiler yardımıyla büyüme rakamlarını artırmayı hedeflemişlerdir.

1.6.3.1. Dışsal Büyüme Modelleri

Klasik iktisadi düşüncede ekonomik büyüme, sermaye birikimi, makineleşme ve işbölümü temelinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, üretimin artmasını sağlayan teknolojik gelişme ile ilişkilendirilmiştir. Büyümenin kaynağı tasarruflar, dolayısıyla yatırımlar ve sermaye birikimidir. Bir ekonomide gelir arttıkça tasarruflar artar ve tasarruflar kâr amaçlı yatırımlara yönlendirilir. Tam rekabet piyasası koşullarında sermaye daha verimli kullanılabilir, böylece maliyetler azalır ve karlılık artar. Kârlılığın artmasının doğal bir sonucu olarak sermaye birikimi ve yatırımlarda artış olacak ve bunun sonucunda ekonomik büyüme gerçekleşecektir.

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra Keynes, ekonomik durgunluğu aşmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak için para ve maliye politikalarının kullanılmasına öncülük etmiştir. Daha sonra Keynes ile başlayan teorik çalışmalar Harrod ve Domar'ın katkılarıyla devam etmiştir (Bassanini vd., 2001:5).

Harrod-Domar modeli, Roy Harrod (1939: 14) ve Evsey Domar (1946: 137) tarafından yapılan iki farklı çalışmaya dayanmaktadır. Modele Harrod-Domar Modeli denir çünkü iki farklı çalışmanın benzerlikleri farklılıklardan çok daha fazladır. Model, tek faktörlü iki faktörlü piyasa ekonomisi çerçevesinde oluşturulmuştur. Ekonomide hem tüketimde hem de yatırımda kullanılabilecek tek mal üretilir. Ekonomide para olmadığı için parasal fiyatlar da yoktur. Modelde devlet ekonomik faaliyetlerde yer almamaktadır. Tüm ekonomik kararlar özel karar birimleri tarafından alınır. Kapalı bir ekonomi var. Diğer bir deyişle, ekonomide ticari ve mali bir boşluk yoktur (Domar, 1946: 139).

Ekonomiye yapılan net yatırım çıktı için talep yaratırken diğer yandan ekonominin çıktı üretme kapasitesini artırır. Örneğin yeni bir fabrikanın kurulması tuğla, demir, makine gibi unsurlara olan talebi artırmaktadır. Üretim tekniklerinin değişmediğini varsayarsak, belli bir üretime ulaşmak için belli bir miktar sermaye gerekir. K , sermaye stokunu ve Y üretim seviyesini temsil ediyorsa, ortalama sermaye çıktı oranını K / Y olarak göstermek mümkündür. Bu durumda örneğin 1 birim çıktı üretmek için 3 birimlik bir yatırım gerekiyorsa, bir sermaye 100 adetlik bir üretim için 300 adetlik stok gereklidir. Marjinal sermaye çıktı oranı ($\Delta K / \Delta Y$), üretime belirli bir ilave yapmak için ne kadar ek sermaye gerektiğini gösterir. Örneğin net yatırım 60 birim ve bu yatırımdaki artış 20 birim ise marjinal sermaye çıkış oranı üçtür. Ortalama sermaye çıktı oranının (Y / K) tersi, sermayenin ortalama verimliliğini gösterir. 1 birim üretim için 3 birim sermaye gerekiyorsa, sermayenin ortalama etkinliği 1/3'tür. $\Delta Y / \Delta K$, üretim kapasitesindeki artışın sermaye stokundaki artışa oranını gösterir ve ifade edilir. Domar'ı potansiyel bir sosyal ortalama yatırım verimliliği olarak tanımladı. (Domar, 1946: 140). Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümeyi artırmak için ya tasarruf oranı ya da sermayenin etkinliği artırılmalıdır (Domar, 1946: 142).

Neoklasik Büyüme Teorisinde azalan etkinlik yasası işlediğinden model durağan hale geldiğinde ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktör nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmelerdir. Nispeten daha tasarruflu bir ülke, daha az tasarruflu bir

ülkeye göre daha fazla sermaye yoğun olacaktır. Ancak durağan durumda tasarruf oranındaki artış ekonomik büyüme oranını etkilemez. Uzun vadede ekonomik büyümenin dış teknolojik gelişmelerle belirlenmesi, uzun vadede ülkelerin gelir düzeylerinin yakınsaması anlamına gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının uzun vadede ortadan kalkacağı görüşüne yakınsama hipotezi adı verilmektedir (Kar, 2003: 148).

Sermaye arzındaki artışla birlikte emek arzının sabit kaldığı bir durumda, her işçi ortalama olarak daha fazla sermaye ile çalışır hale gelir. Bu durum sermayenin derinleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Teknoloji sabit oldukça, fabrikalara ve ekipmana yapılan yatırımlar arttıkça, azalan getiriler yasasının bir sonucu olarak sermaye getirisi sürekli olarak daha az oranda artmaktadır. Ayrıca bu modelde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı olduğu için üretim faktörlerinin belirli bir oranda artması sonucunda toplam üretim aynı oranda artmaktadır. Modelde teknolojinin değişmediği varsayımı altında kişi başına sermaye miktarındaki artış sona erecek ve uzun vadede ekonomi istikrara kavuşacaktır. Bu aşama teoride sabit bir durum olarak tanımlanır. Teorik olarak teknolojik gelişmeler sayesinde üretimde verimlilik ve işçi başına üretim artmaktadır. Sonuç, aynı üretim girdileriyle daha yüksek bir çıktıdır. Teoride üretim faktörlerinin üretime katkısı hesaplandıktan sonra kalan pay teknolojinin üretime katkısını gösterir. Bu paya Solow kalıntısı veya Solow kalıntısı denir (Seyidoğlu, 2006: 840-844).

1.6.3.2. Endojen Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modelinin temeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, ekonomik büyümenin ekonomik sistemin içsel işleyişindeki bazı faktörlerin etkileşimi yoluyla içsel olarak gerçekleşmesi açısından Neoklasik Büyüme Teorisinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Lucas'a göre Solow modeli, ekonomik büyüme modelinden ziyade Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinin büyümesini açıklar ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini yansıtmaz (Lucas, 1998: 7).

İçsel büyüme modeli, ekonomik büyümenin piyasada faaliyet gösteren ekonomik birimler tarafından içsel olarak belirlendiğini varsayar. İçsel büyüme modelinde büyümenin motoru olarak tanımlanan faktörler temel olarak üç temel gruba ayrılmaktadır (Ehrlich, 1990: 4).

- Gary Becker, Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig gibi nüfus artışına ve beşeri sermaye birikimine hitap eden,
- Paul Romer gibi teknolojik gelişmeyi piyasa güçleri tarafından yönlendirilen girişimci kararlarla ilişkilendirmek,
- Robert Barro, Robert King ve Sergio Rebelo, Dale Jorgenson, Kun-Young Yun gibi kamunun büyüme sürecindeki rolünü incelemekte ve bu rolü büyümenin bağımsız değişkeni olarak görmektedir.

Nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini karar değişkeni olarak kabul eden birinci gruptaki içsel büyüme modeli, 1990 yılında Becker, Murphy ve Tamura'nın çalışmasına dayanmaktadır. Modelin en önemli varsayımı, içsel olarak belirlenmiş doğurganlık ile oranı, beşeri sermaye oranı arttıkça getirisi de artar. Doğurganlık oranı, bir yanda fiyatlar genel düzeyine, diğer yanda gelir düzeyine bağlı olarak değişen ekonomik bir karardır. Yeni bilgi üretimi, önceki nesiller tarafından sağlanan beşeri sermaye birikiminin doğrusal bir işlevi olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye açısından, zengin ülkelerdeki insanlara yapılan yatırımın getirisi çocuk sahibi olmaktan daha yüksektir. Beşeri sermaye açısından görece yoksul ülkelerde bunun tersi doğrudur. Lucas, beşeri sermayenin ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını savunmaktadır (Lucas, 1988: 25). Ayrıca Lucas, bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi üretkenliğini artırmasının yanı sıra diğer üretim faktörlerinin üretkenliğine de katkı sağladığını savunmaktadır (Lucas, 1988: 25).

Romer'in (1986) çalışması, teknolojik gelişmeyi pazar tarafından yönlendirilen girişimci kararlara bağlayan içsel büyüme modellerinin başlangıcı olarak öncü bir rol oynamıştır. Romer'e göre ekonomik büyüme, kârlarını maksimize etmek isteyen yatırımcıların yarattığı teknolojik gelişmelerden kaynaklanmaktadır (Romer, 1990: 71). Teknolojik yenilik, büyümenin ana kaynağıdır (Becsi ve Wang, 1997: 51). Teknolojik gelişmeler aynı zamanda marjinal verimliliği de artırmaktadır (Romer, 1986: 1002). Teknolojik yenilikler şirketin pazar payını ve karlılığını artırmasını sağlarken makro açıdan ekonomik büyümeyi de hızlandırmaktadır (Korkmaz, 2010: 3321). İçsel büyüme teorisinde sermayenin tanımı sadece fiziksel sermaye ile sınırlı değildir. Model ayrıca beşeri sermayeyi ve bilgiyi ekonomik büyümenin kaynağı olarak göstermektedir (Becsi ve Wang, 1997: 51). Romer'e göre Ar-Ge sektöründeki teknolojik gelişme, büyümenin itici gücüdür. Romer'in çalışması

bir anlamda teknolojik gelişmeyi ekonomik büyüme sürecinde içselleştiren Arrow'a (1962:155) dayanmaktadır.

Üretim ve yatırım sırasında yan ürün olarak ortaya çıkan bilgi kamu malı olarak düşünüldüğünde, bir yandan bazı yatırımlar bilgiyi geliştirenlere fayda sağlarken, yeni bilgiler de ülkedeki toplam bilgi stokunu artıracaktır. Diğer şirketlerde artan bilgi stokundan faydalanacak ve verimliliklerini artıracaktır. Bu, genel ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir. Ancak bilgi stokundaki artış genel ekonomiyi olumlu yönde etkilese de firmalar rekabet avantajlarını korumak gibi çeşitli nedenlerle bilgilerini diğer firmalarla paylaşmak istememektedir (Romer, 1986: 1002). Grossman ve Helpman, teknolojideki değişikliklerin ticaret politikası ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu savundu. Yazarlara göre teknolojik gelişme ile geliştirilen ürünler dış ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağlamak ve dünya ticaretinde artış yaratmaktadır (Grossman ve Helpman, 1989: 1262).

Neoklasik Büyüme Teorisinin aksine, İçsel Büyüme Teorisi, teknolojik gelişmenin ekonomik sistem içinde gerçekleştiğini ve dolayısıyla ekonomik kararlardan etkilendiğini belirtir. Ayrıca İçsel Büyüme Teorisi, Neoklasik Büyüme Teorisinin yakınsama tezini kabul etmemektedir. Gelişmekte olan ülkeler yeterli ekonomik performans gösteremezse, gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farkının zamanla artabileceğini vurguladı. Ayrıca optimal büyüme oranına ulaşmak için ekonomiye devlet müdahalelerinin olabileceğini savunur (Romer, 1986: 1002).

1.6.3.3. David Ricardo Büyüme Modeli

Klasik büyüme modelinin kurulmasında en büyük pay Ricardo'ya (1772 - 1823) aittir. Modele en önemli katkıyı Ricardo yaptığı için klasik büyüme modeli denilince akla gelen ilk isim Ricardo'dur. Aslında, Ricardo doğrudan büyüme ile ilgili değil, uzun vadede gelir dağılımı konusunu incelemiş ve Ricardo'nun büyüme modeli, yazarın gelir dağılımı hakkındaki fikirlerinden türetilir. Model çok az işlevsel ilişkiyle çalışır, ancak bazı önemli sonuçlara ve genellemelere dayanır. Bu model çok önemli ve cesur sonuçlara sahip olduğu için muhteşem dinamik olarak adlandırılmaktadır (Eltis, 2000: 125). Karamsar görünen Ricardo Modelinin arkasında 19. yüzyılın başlarında İngiltere'nin koşulları ve sorunları yatmaktadır (Hollander, 1995:41).

Sanayi devriminin ilk aşamalarına gelen bu dönemde tasarruf ve sermaye birikimi çok hızlı olmuş, teknik yenilikler sanayi sektöründe verimliliği artırmış ve üretimde artışa neden olmuştur. Buna karşılık, tarım sektöründe verim çok düşüktü. Ücretler, asgari geçim düzeyinde (doğal ücret) kararlaştırıldı ve ekonomide tam istihdam koşulları mevcuttu. Temel varsayımlarının ayrıntılarını bir kenara bırakırsak, Ricardo modelinin ana fikri, ekonominin gidişatının iki aşamada ele alınabileceğidir: gelişme aşaması ve durgun ekonomi aşaması. Modelin püf noktasının durgun ekonomi aşaması olduğu söylenebilir. Büyüme analizinde Ricardo, toprağın verimliliğini yani doğal kaynakları vurguladı. Ricardo modelinde üç gelir grubunun (girişimci-kapitalist, toprak sahibi, emek sahibi) elde ettiği gelirdeki değişim, ekonomik durgunluğa yol açan süreci ifade eder. Ricardo'nun uzun vadeli büyüme teorisi, kâr oranlarının kademeli olarak düşeceği ve ekonominin sonunda bir durgunluğa ulaşacağı sonucuna varıyor. Ona göre, kâr oranındaki düşüş, toprak sahiplerinin rantındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Nüfus artışı nedeniyle ücretler her zaman asgari düzeyde gerçekleşir. Ricardo Büyüme Modeli iki ilkeye dayanmaktadır. Birinci ilke, toplam üründen toprak sahiplerinin payını (kira payı) açıklamaya yardımcı olur. İkinci ilke, toplam ürünün kalan kısmının ücret ve kâr olarak nasıl dağıtılacağını belirler. Büyümeyi durduran ve ekonomiyi durgunluğa sokan mekanizma, toplumdaki üç sınıfın (emekçi, girişimci, toprak sahibi) gelir dağılımındaki paylarının değişmesidir (Eltis, 2000: 127).

1.6.3.4. Teknoloji Kabul Modeli

Teknolojinin benimsenmesini açıklamak için üretilen birçok modelden biri de Davis tarafından 1989 yılında geliştirilen Teknoloji Kabul Modelidir. Davis'in modeli bilgi sistemlerinin kullanımı ile ilgili çalışmalarda en sık kullanılan model olma özelliğine sahiptir. Teknolojinin kabul modeli, insanların bilgi sistemlerine yönelik tutum, kullanım ve davranışlarını ortaya çıkarmaya ve gelecekte bilgi sistemlerinin insan yaşamındaki rolünü açıklamaya çalışmıştır (Venkatesh, 2000: 12).

Akıl Yürütme Davranışı Teorisi, teknolojinin kabul modelinin temelidir. Davis, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda, tutumlar, niyetler ve gerçek davranışlar arasındaki ilişkileri değerlendirerek teknoloji ile insanların bu teknolojileri benimsemesi arasındaki bağlantıyı açıklamak için SDT'yi kullanmıştır (Davis, 1989: 11). Teknoloji kabul modeli e-posta, cep telefonları, bilgisayar, e-ticaret, sunum sistemleri ve veri tabanları gibi birçok konuda test edilmiştir (Lee vd., 2003).

İKİNCİ BÖLÜM

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bu bölümde makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınmış olup, bu kapsamda döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişki ile enflasyon ve ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiler incelenerek, literatürde bulunan çalışmaların özetlerine değinilmiştir.

2.1. DÖVİZ KURU, FAİZ ORANI VE ENFLASYON ORANI İLİŞKİSİ ANALİZİ

Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünden bu yana, döviz kuru sistemi tercihi üzerine yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu noktada, dalgalı döviz kuru sistemini savunan iktisatçıların en önemli argümanlarından biri, dalgalı döviz kurlarının dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik mekanizmanın daha etkin bir şekilde işlemesine olanak verdiği şeklindeki görüştür. Ancak zaman içerisinde, uluslararası ticaretin başlıca aktörleri olan ülkelerin dış ticaret dengelerinin döviz kurlarındaki değişimlere karşı duyarsız kaldığı gözlenmiştir. Söz konusu duyarsızlığın nedenine ilişkin geleneksel açıklamalar, Marshall-Lerner Koşulu'nun sağlanmadığı noktasından hareket etmiştir. Marshall-Lerner Koşulu, ithal ve ihraç mallarının arz esnekliklerinin sonsuz olduğu varsayımı altında, ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği ile ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliğinin toplamının bire eşit veya birden büyük olması durumunda; döviz kuru yükselişinin dış ticaret açığını, döviz kuru düşüşünün ise dış ticaret fazlasını giderici etkide bulunacağını ileri sürmektedir. Ancak, dış ticarete konu olan malların talebinin esnek olmadığına ilişkin yorumlar sonrasında yapılan ampirik çalışmalar göstermiştir ki, pek çok ülkede Marshall-Lerner Koşulu sağlanmaktadır. Bu durum, döviz kurları ile dış ticarete konu olan malların fiyatları arasındaki ilişkinin detaylıca analiz edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylece, döviz kurundaki beklenmedik değişikliklerin dış ticarete konu olan malların ulusal para birimi cinsinden fiyatlarına yansıma derecesini ifade eden döviz kuru geçiş etkisine ilişkin literatür oluşmuştur (Seyidoğlu, 2007:449).

Döviz kuru geçiş etkisi ve söz konusu etkinin derecesi oldukça önemli bir incelenme alanıdır. Dış ticarete konu olan malların ulusal para birimi cinsinden fiyatları, döviz kuru değişiklikleri ile eş oranlı olarak değişiyorsa tam geçiş etkisinden; eş oranlı olarak değişmiyorsa kısmi geçiş etkisinden söz edilmektedir.

Kısmi geçiş etkisi söz konusu olduğunda, talep esnekliği derecesi yeterince yüksek olsa bile, dış ticaret dengesi üzerinde beklenen etkiler gecikecektir. Diğer bir ifade ile döviz kuru geçiş etkisi zayıf ise, talep esnek olsa bile, dış ticaret akımları döviz kuru değişikliklerine duyarsız kalacaktır. Buna ek olarak, döviz kuru değişikliklerinin fiyatlara yansımaları sürecinde önemli gecikmeler var ise ve söz konusu gecikmeler, fiyatlardaki değişikliklerin talep miktarlarına yansımaları sürecindeki gecikmelerle de birleşirse, ödemeler bilançosu dengesinin elde edilmesi ciddi şekilde gecikecektir (Çağlar 2003).

Döviz kurunun geçiş etkisine ilişkin teorik literatür, arz ve talep esnekliklerini, piyasa yapısı ve ürün özelliklerini, dış ticarete konu mallar üzerindeki tarife dışı engelleri, çok uluslu şirketlerin şirket içi fiyatlandırma uygulamaları ve makroekonomik faktörleri inceleyen yaklaşımları içermektedir (Karluk, 1998).

2.1.1. Esneklikler Yaklaşımı

Döviz kurları ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk yaklaşımlar, ithalat ve ihracata konu olan malların arz ve talep esnekliklerini analiz eden çalışmalar sonucu gelişmiştir. Söz konusu yaklaşımların çıkış noktası olan esneklik fonksiyonları, QD, QS, PD, PF ve E sırasıyla ithal edilen malın talep edilen miktarı, arz edilen miktarı, ulusal para birimi cinsinden fiyatı, yabancı para birimi cinsinden fiyatı ve iki ülke para birimi arasındaki döviz kuru (P_F/P_D) olmak üzere şöyle yazılabilmektedir (Karluk, 1998):

$$QD = D\{P_D\} \quad (2.1)$$

$$Q_S = s(P_F / E) \quad (2.2)$$

Eşitlik (2.1) ve eşitlik (2.2)'de yer alan fonksiyonların fiyata göre türevleri alındığında şu eşitlikler elde edilmektedir (Abuşoğlu, 1990):

$$\partial Q_D = (\partial P_D) \frac{\partial D}{\partial P_D} \quad (2.3)$$

$$\partial Q_S = \left\{ \left(\frac{1}{E} \right) \partial P_D - \left(\frac{P_D}{E^2} \right) \partial E \right\} \frac{\partial S}{\partial P_F} \quad (2.4)$$

Denge durumunda arz edilen ve talep miktarların birbirine eşit olacakları noktasından hareket ederek yukarıdaki iki fonksiyon birbirine eşitlenir ve talep

esnekliği $\varepsilon_D = \left(\frac{\partial D}{\partial P_D} \right) \frac{P_D}{Q_D}$, arz esnekliği $\varepsilon_S = \left(\frac{\partial S}{\partial P_F} \right) P_D (EP_D)$ olarak tanımlanırsa şu eşitliğe ulaşılır (Abuşoğlu, 1990):

$$\frac{Q_D}{P_D} E_D \partial P_D = \frac{\frac{EQ_D}{P_D}}{\varepsilon_S \left\{ \left(\frac{1}{E} \right) \partial P_D - \left(\frac{P_D}{E^2} \right) \partial E \right\}} \quad (2.5)$$

Eşitlik (2.5) sadeleştirildiğinde şu eşitlik elde edilir (Abuşoğlu, 1990):

$$PT = \frac{\frac{\partial P_D}{P_D}}{\frac{\partial E}{E}} = \left(1 - \frac{\varepsilon_D}{\varepsilon_S} \right)^{-1} = \left(\frac{\varepsilon_S}{\varepsilon_S - \varepsilon_D} \right) \quad (2.6)$$

Eşitlik (2.6)'ya göre, döviz kurundaki bir değişiklik karşısında ithal edilen malın ulusal para birimi cinsinden fiyatında gerçekleşecek yüzde değişim, söz konusu malın arz ve talep esnekliklerinin bir fonksiyonudur. İthal edilen malın arz veya talep esnekliğinin artması durumunda, döviz kurunda meydana gelen bir değişikliğin malın fiyatı üzerindeki etkisi de artacak; yani döviz kuru geçiş etkisi güçlenecektir. Ancak, döviz kuru geçiş etkisinin ölçümünde sadece arz ve talep esnekliklerini kullanmanın bazı dezavantajları vardır. İlk olarak, bu yaklaşım fiyatların döviz kuru değişikliğine ne kadar sürede cevap vereceği konusunda herhangi bir fikir vermemektedir. Diğer yandan, üreticilerin arz etmek istedikleri miktarları etkileyen diğer faktörler de göz ardı edilmiştir. Bu noktadan hareketle, arz ve talep esnekliklerini etkileyen faktörleri ve söz konusu esneklikler dışında kalan unsurları inceleyen yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir (Abuşoğlu, 1990).

2.1.2. Piyasa Yapısı ve Ürün Özellikleri

Döviz kuru değişikliklerinin fiyatlar üzerine tam olarak yansımaması durumunun nedenlerini açıklamaya çalışan iktisatçılar, piyasa yapısı ve ürün özelliklerinin bu konudaki rolünü vurgulamaktadırlar. Söz konusu çalışmalar şu iki durum temelinde yükselmektedir: tam rekabet ve ürün homojenliği, eksik rekabet ve ürün farklılaştırması (Çelik, 2008).

Piyasa yapısı ve ürün özelliklerinin döviz kurunun geçiş etkisinin belirlenmesi sürecindeki rolünün analiz edilebilmesi için ilk olarak, yurt içinde üretilen ve ithal

edilen ürünlerin birbirleri yerine tam ikâme edilebilir ürünler oldukları tam rekabet piyasasının ele alınması gerekmektedir. Bu amaçla, yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallara ilişkin yurt içi talebi $D(P)$, yurt içinde üretilen mal arzı $S_D(P)$ ve ithal edilen mal arzı $S_M(P/E)$ ile gösterilirse, piyasa dengesi şöyle ifade edebilir (Seyidoğlu, 1994):

$$D(P) = S_D(P) + S_M(P/E) \quad (2.7)$$

Eşitlik (2.7)'nin türevi alınır; yurt içi talep esnekliği $\varepsilon_D = \left(\frac{\partial D}{\partial P} \right) \frac{P}{D}$, yurt içinde üretilen mallara ilişkin arz esnekliği $\varepsilon_S^D = \left(\frac{\partial S}{\partial P} \right) \frac{P}{S_D}$; ithal edilen mallara ilişkin arz esnekliği $\varepsilon_S^M = \left(\frac{\partial S}{\partial P} \right) P(E_M^S)$ ve ithalatın piyasa payı α olarak tanımlanır ve ardından, döviz kurunun geçiş etkisine ait eşitlik elde edilecek şekilde yeniden düzenlenirse şu eşitliğe ulaşılır (Seyidoğlu, 1994):

$$PT = \frac{\left(\frac{\partial P}{\partial E} \right)}{\left(\frac{\partial E}{\partial P} \right)} = \frac{\varepsilon_S^M \alpha}{\varepsilon_D + \varepsilon_S^D (1 - \alpha) + \varepsilon_S^M \alpha} \quad (2.8)$$

Eşitlik (2.8), hem arz ve talep esnekliklerinin döviz kurunun geçiş etkisinin belirlenmesi sürecindeki önemli rolünü göstermekte; hem de döviz kurunda gerçekleşen değişikliklerin ithalat miktarını nasıl etkileyeceğinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. İthal edilen mal arzım temsil eden $S_M(P/E)$ ifadesinin türevi alınır ve eşitlik (2.9) söz konusu türevde yerine konursa, ithalat miktarındaki değişmeye ilişkin şu eşitlik elde edilir (Seyidoğlu, 1994):

$$\left(\frac{\partial S_M}{\partial E} \right) = \frac{\varepsilon_D + (1 - \alpha) \varepsilon_S^D}{\alpha} \quad (2.9)$$

$$\left(\frac{\partial S_M}{\partial P} \right) = \frac{\varepsilon_D + (1 - \alpha) \varepsilon_S^D}{\alpha} \left(\frac{\varepsilon_S^M \alpha}{\varepsilon_D + \varepsilon_S^D (1 - \alpha) + \varepsilon_S^M \alpha} \right) \quad (2.10)$$

Eşitlik (2.10)'a göre, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir ekonomide, fiyatta önemli bir değişmeye neden olan ithal edilen mallara ilişkin arz esnekliği (ε_S^M) ve diğer esneklik değerleri olan yurt içinde üretilen mallara ilişkin arz esnekliği

(ε_s^D) ve yurt içi talep esnekliği (ε_D) arttıkça, ithalat miktarının döviz kuru değişikliği karşısında sergileyeceği değişim daha büyük olmaktadır (Seyidoğlu, 1994).

Eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu bir ekonomideyse, ürün farklılaştırmasının sağladığı avantajlar kullanılmakta ve fiyatlama stratejileri geliştirilebilmektedir. Eksik rekabet koşullarında, piyasa dengesi tam rekabette olduğu gibi $P=MC$ eşitliğinin sağlandığı noktada sağlanmamaktadır. Eksik rekabetin avantajlarından faydalanmak isteyen üreticiler, marjinal maliyetin üzerinde bir fiyat belirleyerek normal üstü kâr elde edebilmektedirler. Söz konusu fiyatlama yöntemine maliyet üstü fiyatlama ya da mark-up fiyatlama adı verilmektedir. Abba Lenner tarafından monopol gücünün ölçülmesi için geliştirilen Lenner Endeksi'nden yola çıkılarak tanımlanan mark-up, kısaca fiyatın marjinal maliyet üstünde kalan kısmının $(P-MC)$ fiyata oranını ifade etmekte ve $\left(\frac{P-MC}{P}\right)$ şeklinde gösterilmektedir. Buna göre, monopolcünün satış fiyatı marjinal maliyetin ne kadar üzerinde ise monopol o kadar güçlü demektir. Diğer yandan, fiyat, marjinal hasılat ve talep esnekliği arasındaki ilişkiyi ifade eden $MR = P\left(1 - \frac{1}{\varepsilon_D}\right)$ eşitliğinin marjinal maliyete eşitlenmesi ve yeniden düzenlenmesi yoluyla, monopol gücü ile talep esnekliği arasındaki ilişki de şöyle kurulmuş olmaktadır (Dinler, 2005: 311-313).

$$MC = P\left(1 - \frac{1}{\varepsilon_D}\right) = P - \frac{P}{\varepsilon_D} \quad (2.11)$$

$$\frac{P-MC}{P} = \frac{1}{\varepsilon_D} \quad (2.12)$$

Eşitlik (2.12)'ye göre, üretilen malın talebinin fiyat esnekliği ne kadar düşükse monopol o kadar güçlü olacaktır. Gücü artan monopolcü, malını daha yüksek fiyattan satabilecek ve dolayısıyla daha yüksek kâr elde edebilecektir. Mark-up fiyatlama yöntemini kullanan bir monopolcü firmanın satış fiyatını belirlemek için kullanacağı formül ise, yine eşitlik (2.12)'nin yeniden düzenlenmesi yoluyla belirlenmekte ve şu sonuca ulaşılmaktadır (Dinler, 2005: 311-313):

$$P = MC \left(\frac{1}{1 - \frac{1}{\varepsilon_D}} \right) \quad (2.13)$$

Mark-up fiyatlamasının tanımlanmasının ardından, döviz kurunun fiyatlar üzerine geçiş etkisi sürecinde mark-up miktarının rolü üzerinde durulabilir. Bu noktada ele alınması gereken ilk konu, temelleri Hooper ve Mann (1989) tarafından atılan ve döviz kuru geçiş etkisini inceleyen ampirik modellerde sıkça yer verilen mark-up fiyatlama modelidir. Söz konusu modele göre, mark-up fiyatlama yöntemini kullanan yabancı bir firma, ihraç edeceği malların kendi para birimi cinsinden fiyatını (PX), üretiminin marjinal maliyeti (Q üzerine bir mark-up miktarı (X) ekleyerek belirlemektedir. Buna göre, mark-up miktarının, % kâr marjı olmak üzere, (1+n) değerine eşit olduğu modelde, yabancı firmanın ihraç edeceği malların kendi para birimi cinsinden fiyatına ilişkin eşitlik şöyle yazılmaktadır (Dinler, 2005: 311-313):

$$PX = XC \quad (2.14)$$

Ev sahibi ülkenin para birimi cinsinden ithalat fiyatı (PM) ise, yabancı ülke para birimi cinsinden fiyatın döviz kuru (E) ile çarpılması neticesinde şöyle elde edilmektedir (Dinler, 2005: 311-313):

$$PM = EPX = E \lambda C \quad (2.15)$$

Tam rekabete yakın piyasa koşullarında faaliyet gösteren yabancı firmalar, kendi para birimleri cinsinden fiyatlarını (PX) maliyetin üzerine sabit bir mark-up miktarı ekleyerek belirlemektedirler. Bu durumda, mark-up miktarını (kâr marjlarını) sabit tutabilmek adına, döviz kurunda meydana gelen bir değişikliği doğrudan ev sahibi ülkenin para birimi cinsinden ithalat fiyatlarına (PM) yansıtmak durumunda kalmaktadırlar. Eksik rekabet koşullarında ise, mark-up miktarının sabit olma zorunluluğu ortadan kalkmakta ve yabancı firmalar, döviz kurlarında meydana gelen bir değişikliği mark-up miktarlarına (kâr marjlarına) ya da ev sahibi ülkenin para birimi cinsinden ithalat fiyatlarına yansıtma tercihi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. işte bu noktada kısmi döviz kuru geçiş etkisi ortaya çıkmaktadır. Döviz kuru değişikliklerini kâr marjlarına ya da ithalat fiyatlarına yansıtma tercihini etkileyen faktörlere baktığımızdaysa, şu iki temel faktör ile karşılaşmaktayız (Dinler, 2005: 311-313):

- **Yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallar arasındaki ikame edilebilirlik derecesi:** Yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallar arasındaki ikame edilebilirlik derecesi, ürün farklılaştırması yoluyla etkilenmektedir. Piyasaya arz edilen ürünler rakiplerinden ne kadar farklılaştırılmış olursa, tüketicinin algıları o derece etkilenmiş, talebin fiyat esnekliği düşmüş ve üretici firmanın piyasadaki gücü o derece artmış olmaktadır. Bu durumda firmanın fiyatı belirleme gücü de artmakta ve döviz kurlarında meydana gelen değişikliklere cevaben satış fiyatını istediği gibi ayarlayabilmektedir. O halde, yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallar arasında ürün farklılaştırması yoluyla artan fiyat belirleyebilme gücü, döviz kuru geçiş etkisini güçlendirmektedir.
- **Piyasa entegrasyonu:** Piyasa entegrasyonunun düşüklüğü, arbitraj imkânlarını daraltmakta ve böylece Tek Fiyat Kanunu'nun geçerliliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, üretici firmanın satış fiyatını belirleme gücü artmakta ve döviz kurlarında meydana gelen değişikliklere cevaben satış fiyatını istediği gibi ayarlayabilmektedir. O halde, piyasa entegrasyonunun azalması yoluyla artan fiyat belirleyebilme gücü, döviz kuru geçiş etkisini güçlendirmektedir.

İmalat sanayi ürünleri, önemli ölçüde farklılaştırılmış ve çoğunlukla eksik rekabet özellikleri taşıyan ve arbitrajın yüksek maliyetli olduğu bölünmüş piyasalarda satılan ürünler olarak görülmektedirler. Bu nedenle de, söz konusu ürünlerin satıldığı piyasalar, döviz kuru geçiş evresinin yoğun yaşandığı piyasalara örnek olarak gösterilmektedir. Bu durumu destekleyen pek çok ampirik çalışma mevcuttur. Söz konusu çalışmalar göstermektedir ki, mevcut veriler dahilinde, imalat sanayi ürünleri için Tek Fiyat Kanunu geçerliliğini kaybetmektedir. Diğer yandan, imalat sanayi ürünlerinde aynı sanayi içinde ticaretin yayılması ve yurt içinde üretilen veya ithal edilen bir malın piyasanın tamamını ele geçirmesi durumunun gözlenmemesi, yurt içinde üretilen ve ithal edilen imalat sanayi ürünlerinin birbirleri ile ikame edilemeyen ürünler oldukları görüşünü desteklemektedir (Çelik, 2008).

1980'lerin sonlarına doğru, özellikle imalat sanayi ürünleri üzerinde yoğunlaşan pek çok çalışma, fiyatlama stratejileri ve döviz kuru değişikliklerinin söz konusu stratejiler içerisindeki rolünü incelemiştir. İnceleme sürecinde, ikame edilebilirlik derecesi ve ürün farklılaştırması, piyasa entegrasyonu, farklı piyasa yapılan ve firmaların farklı davranış kalıpları ele alınmıştır (Seyidoğlu, 1993).

Dornbusch (1987), ürün farklılaştırması ve piyasadaki rekabet yapısı değişkenlerinin döviz kuru geçiş etkisi sürecindeki rolü üzerinde durduğu çalışmada, yerli ve yabancı firmalar tarafından homojen ve birbirleri ile tam olarak ikame edilebilen ürünlerin satıldığı, talebin lineer, marjinal maliyetlerin sabit olduğu bir endüstriyi inceleyen Cournot Modeli ile farklılaştırılmış ve birbirleri ile tam olarak ikame edilemeyen ürünlerin satıldığı bir endüstriyi inceleyen Dixit-Stiglitz Modelini ele almıştır. Her iki modelden elde edilen bulgular, döviz kuru geçiş etkisi sürecinde iki önemli faktörün altını çizmektedir. Söz konusu faktörlerden ilki piyasadaki rekabettir. Buna göre, piyasa yoğunlaşma oram ne kadar yüksek, yani rekabet ne kadar düşük ise, piyasa payı büyük olan ithalatçı firmalar döviz kuru değişikliklerinin yarattığı etkinin büyük bir kısmını kâr marjlarına yansıtacaklar ve fiyat değiştirme yoluna gitmeyeceklerdir. Böylece döviz kuru geçiş etkisi zayıflayacaktır. Çalışmaya göre döviz kuru geçiş etkisi sürecindeki diğer önemli faktör ürün farklılaştırmasıdır. Bir endüstrideki ürünler arasında ikame edilebilirlik ne kadar düşük ise, yani ürünler ne kadar farklılaştırılmış ise, döviz kuru geçiş etkisinin de o kadar güçlü olacağı ileri sürülmektedir. O halde, piyasadaki rekabet ve ürün farklılaştırması ile döviz kuru geçiş etkisi arasında pozitif korelasyon mevcuttur (İnan, 2002).

Dinamik ve dönemler arası davranışı vurgulayan yukarıdaki yaklaşımlar, fiyatlamada histerisis modellerine de temel oluşturmaktadır. Balchvin (1988), uluslararası iktisatçılar arasında yaygın olan ve geçici olarak algılanan reel döviz kuru değişimlerinin sadece geçici reel etkiler yaratabileceği ve ekonominin yapısı üzerinde etkili olamayacağı şeklindeki varsayımın geçersiz olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu iddianın çıkış noktası, uluslararası piyasalara giriş ve çıkış kararlarını etkileyen telâfi edilemeyen batık maliyetlerin varlığıdır. The Beachhead Model olarak anılan görüşe göre, giriş ve çıkışta telâfi edilemeyen batık maliyetlere sahip bir piyasada, büyük çaplı döviz kuru değişiklikleri piyasa yapısını derinden etkileyebilmekte, fiyatlama ve üretim miktarı kararlarında histerisis etkisine neden olabilmektedir. Buna göre, dağıtım ve müşteri hizmetleri ağıının kurulması ve piyasa itibarının oluşturulmasına ilişkin maliyetleri kapsadığı söylenebilen söz konusu batık maliyetlerin varlığında, dalgalı döviz kurlarının oynak yapısı firmaları bekle ve gör yaklaşımı izlemeye sevk etmekte ve döviz kuru geçiş etkisini zayıflatmaktadır. Ulusal para birimi değerlendirilen bir ülkedeki piyasaya girmek isteyen yabancı firmalar, söz konusu piyasa önemli batık maliyetler içermekte ise bu kararlarını erteleyeceklerdir.

Çünkü özellikle tüketicilerin marka bağımlılığı olduğu piyasalarda, yatırımın ardından geçen ilk dönemde elde edilecek olan gelir, piyasaya giriş maliyetim karşılayamayabilmektedir. Diğer yandan, ulusal para birimi değer kaybeden bir ülkedeki piyasada faaliyette bulunan yabancı firmalar söz konusu piyasadan çıkmak isteyeceklerdir. Ancak, özellikle döviz kuru değişiminin geçici olduğu düşünülmekte ise, gelecekte yeniden piyasaya girmenin getireceği maliyetleri de hesaba katan söz konusu firmalar, değişken maliyetleri karşılayamasalar bile piyasadan ayrılmak istemeyeceklerdir. O halde, yüksek batık maliyetler varsayımı altında, döviz kuru değişimleri belirlenmiş bir bant içerisinde kaldığı sürece piyasadaki yabancı firma sayısı değişmeyecektir (Pınar ve Erdal, 2008).

Firmaların batık maliyetler karşısındaki yaklaşımlarının ele alınmasının ardından, histerisis etkisi ile döviz kurunun geçiş etkisi arasındaki ilişki ele alınmalıdır. Söz konusu ilişki incelenirken kullanılacak temel modellerden biri Dixit (1989) tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu modele göre, döviz kurunda meydana gelen bir değişikliğin ardından gelen ilk evrede, batık maliyetleri göz önünde bulunduran firmalar piyasada kalmak veya piyasaya girişi engellemek için mücadele edeceklerinden, döviz kuru değişikliklerinin fiyatlara yansımaları gecikmekte ve döviz kurunun geçiş etkisi zayıf olmaktadır. Döviz kuru değişimleri belirlenen bandın dışına çıktığında ise, yabancı firmaların piyasaya giriş-çıkış hareketleri yoğunlaşmakta ve döviz kuru geçiş etkisi güçlenmektedir (Arat, 2003).

2.1.3. Tarife Dışı Engeller

Döviz kuru geçiş etkisinin gücünü belirleyen faktörlerden biri de tarife dışı engellerdir. Dış ticaret politikası araçları gümrük tarifeleri ve tarife dışı ticaret politikası araçları olarak iki ana gruba ayrılabilir. Genellikle ithalat üzerine konulan gümrük tarifeleri, devlet hazinesine gelir sağlamak ve yerli sanayiye dış rekabetten korumak amaçlarıyla çeşitli mallara uygulanacak gümrük vergisi oranlarını gösteren listeleri ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2007:155). Tam rekabet piyasası koşulları geçerli olduğunda, bir mala uygulanacak gümrük vergisi söz konusu malın satış fiyatını verginin miktarı kadar arttırmakta ve böylece geçiş etkisi tam olarak gerçekleşmektedir. Eksik rekabet koşullarında ise, piyasadaki monopolistik gücünü kullanan firma, vergi miktarını fiyatlara yansıtmayabilmektedir. Vergi miktarındaki artışın ithal malı fiyatları üzerindeki etkisini tahmin edebilmek için, söz konusu fiyatların döviz kurlarındaki değişikliklere verdiği tepkinin kullanılabileceğini ileri

süren Feenstra (1987), uygulama çalışmasında "simetri hipotezinin kabul edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, döviz kurlarında veya ad valorem vergilerdeki kalıcı bir değişiklik ithal malı fiyatları üzerinde aynı (simetrik) etkileri doğurmaktadır (Karluk, 2009).

Uluslararası ticarete getirilen gümrük tarifesi dışındaki engellerin önemli bir kısmı miktar kısıtlamaları başlığı altında toplanmaktadır. İthalat kotaları, ithalat yasakları, döviz kontrolü ve çoklu kur sistemini içeren miktar kısıtlamaları, tam rekabet piyasası koşulları altında bile geçiş etkisini zayıflatabilmektedir. Bu durum, Bhagwati (1988) ve Branson (1989) tarafından önemle vurgulanmış; ithalatta miktar kısıtlamalarının bulunduğu bir piyasada yaşanacak ulusal para birimi değer kaybının, genellikle fiyatlardaki bir artışa dönüşmeden önce ilk olarak ithalat primini azalttığı ve böylece etkisini kaybettiği ileri sürülmüştür. Geçiş etkisi ancak, ulusal para birimindeki değer kaybı, fiyatları miktar kısıtlamalarının bağlayıcı olmadığı noktaya yükseltebilecek kadar büyük olduğundan karşımıza çıkmaktadır (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000).

2.1.4. Çok Uluslu Şirketler ve Şirket İçi Ticaret

Bhagwati (1988) tarife dışı engellerin önemini vurgulayan çalışmasına atıfta bulunan Menon (1993), çok uluslu şirketlerin ve şirket içi fiyatlama politikasının döviz kuru geçiş etkisi analizindeki önemini vurgulamıştır. Buna göre, dalgalı döviz kuru sisteminde görülen önemli boyuttaki döviz kuru oynaklıkları, çok uluslu şirketleri şirket içi fiyatlama politikası uygulamaya teşvik etmektedir. Çok uluslu şirketin ürünlerinin satıldığı farklı ulusal piyasalar arasında fiyat farklılaştırmasına gitmesini ifade eden piyasaya göre fiyatlama uygulamasını içeren söz konusu politika, döviz kuru değişikliklerinin ulusal piyasalardaki satış fiyatları üzerine tam olarak aktarımın önlemekte ya da en azından zayıflatmaktadır. Böylece, ulusal piyasalarda fiyat istikrarının sağlanması kolaylaşmakta; ve döviz kurunda görülmesi muhtemel önemli değer kayıplarında, çok uluslu şirketlerin yan kuruluşlarının piyasa paylarını önemli ölçüde kaybetmeleri engellenmektedir (İşgüden ve Akyüz, 1990).

Yaygın olarak kullanılan şirket içi fiyatlama politikasında, çok uluslu şirketlerin merkezleri ve tüm yan kuruluşları arasında gerçekleşen işlemlerde uygulanacak olan ve piyasada belirlenen kurlardan önemli farklılıklar sergileyebilen şirket içi döviz kurları belirlenmektedir. Kâr maksimizasyonu genel amacıyla

kullanılan şirket içi döviz kurları üzerine oluşan literatür oldukça eskiye dayanmaktadır. Şirket içi döviz kurlarının kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerdeki temel kullanım amacı, çok uluslu şirket içindeki borçlu kuruluşları büyük döviz kuru dalgalanmalarının etkilerinden korumak; ve fonları, çok uluslu şirket kuruluşları arasında şirketin uluslararası likidite politikasına uygun bir şekilde dağıtmak olmuştur. Şirket içi döviz kurları, fiyatlamaya ilişkin global kararları yansıtmak ve döviz kuru hareketlerinin etkisini ortadan kaldırmak için de kullanılabilir. Söz konusu kurların yaygın olarak kullanılması, döviz kurları ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi yani döviz kurunun geçiş etkisini ciddi şekilde zayıflatmaktadır (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000).

Diğer yandan, şirket içi ticaret politikası kullanılarak yan kuruluşlardan yapılan alımların ödeme zamanı ayarlanabilmektedir. Böylece, çok uluslu şirketin yan kuruluşları, daha uygun döviz kurlarını kullanmak amacıyla cari dönem kurlarından bağımsız olarak fiyatlama yapabilmektedirler. Örneğin, ev sahibi ülkenin para birimi değer kaybettiğinde piyasa payını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir yan kuruluş yapacağı ödemeleri erteleyebilirse, piyasa payını korumak adına döviz kuru değişiminden önceki dönem fiyatından satış yapmaya devam edebilecektir. Böylece döviz kuru değişiklikleri fiyatlara yansımaz (Ertekin, 2003).

Sözleşmelerde geçerli olacak para birimini seçebilme özgürlüğü de, şirket içi fiyatlama politikasını kolaylaştırmaktadır. Sözleşmede geçerli olacak para birimini seçebilen ve ödemenin zamanını belirleyebilen çok uluslu şirket, işlemler sırasında ortaya çıkabilecek döviz kuru dalgalanmalarını etkili bir şekilde bertaraf edebilmektedir. Son olarak, piyasaya göre fiyatlama stratejisine ilişkin ampirik literatüre bir katkıda bulunan Gron ve Swenson (1996), ithalatçı firmaların farklı bölgelerde üretim yapabilme imkânı bulabilmeleri sonucu, söz konusu firmaların maliyetlerinin, ev sahibi ülkenin para birimindeki bir değişikliğe eş oranlı olarak karşılık vermeyeceğini; ve sonuçta kısmi geçiş etkisi ile karşılaşılacağını ileri sürmektedirler. Diğer yandan, ampirik çalışmalarından elde ettikleri bulgulara dayanarak, tek bölgede üretim yapıldığında dahi kısmi geçiş etkisinin var olduğunu vurgulamaktadırlar (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000).

2.1.5. Makroekonomik Yaklaşımlar

Son yıllarda, özellikle piyasa ve firma yapıları ve fiyatlama stratejilerini ele

alan mikroekonomik yaklaşımların yanında, döviz kurunun fiyatlar üzerine geçiş sürecini etkileyen makroekonomik faktörleri ele alan yaklaşımlar da literatüre dahil olmaktadır (Arat, 2003).

Mann (1986), döviz kurlarında yaşanan değişikliklerin bir kısmının kâr marjı ayarlamaları yolu ile karşılandığı ve fiyatlara yansıtılmadığı şeklindeki görüşü ele aldığı çalışmasında, döviz kuru geçiş etkisini etkileyen makroekonomik belirsizlik kavramına da yer vermiştir. Söz konusu belirsizliği yaratan makroekonomik faktörler olarak da, döviz kuru volatilitesi ve toplam talep dalgalanmaları üzerinde durmuştur. Çalışmaya göre, yüksek döviz kuru volatilitesinin yarattığı belirsizlik, ithalatçıları fiyatları değiştirme konusunda temkinli davranmaya ve bunun yerine kâr marjlarını ayarlamaya teşvik etmekte; böylece döviz kuru geçiş etkisini zayıflatmaktadır. Döviz kuru değişiklikleri neticesinde gerçekleşen toplam talep dalgalanmaları ise, eksik rekabet piyasası koşullarında ithalatçıların kâr marjlarını değiştirmekte; böylece döviz kuru geçiş etkisini zayıflatmaktadır. O halde, döviz kuru geçiş etkisi ile döviz kuru ve toplam talep volatiliteleri arasında negatif korelasyon olduğu söylenebilmektedir (Erdoğan, 2005).

Taylor (2000), pek çok ülkede 1980'lerde ve 1990'larn başında başlayan düşük enflasyon sürecinin sonuçlarını ele aldığı çalışmasında, "firmaların fiyat belirleyebilme gücündeki azalış" olarak da yorumlanabilen "döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisindeki azalış" üzerinde durmaktadır. Fiyatlara geçiş etkisinin temel nedenleri olarak döviz kuru hareketleri sonucu artan maliyetleri ve rakip firmaların fiyat artışlarını gösteren Taylor, bu noktadan hareketle, göreceli olarak düşük (yüksek) enflasyon oranlarına sahip olan ülkelerde, döviz kurunun ithal malı fiyatları üzerine geçiş etkisinin daha zayıf (güçlü) olduğunu ileri sürmektedir. Taylor'a göre, bir firmanın maliyetlerinde görülen bir artışın fiyatlar üzerindeki etkisi, maliyet artışının sürekliliği ile yalandan ilişkilidir. Maliyet artışları ise enflasyonist ekonomilerde daha sürekli bir seyir izlemektedir. Bu nedenledir ki, yüksek enflasyon oranlarına sahip olan ülkelerde, döviz kuru değişikliği neticesinde artan maliyetler ithal malı fiyatlarını da arttırmakta ve güçlü bir döviz kuru geçiş etkisi gözlenmektedir. Düşük enflasyon oranlarına sahip olan ülkelerde ise, maliyet artışlarının sürekliliği azalmakta ve döviz kuru geçiş etkisi zayıflamaktadır (Serdengeçti, 2005).

Döviz kuru geçiş etkisinin zayıf oluşunun, bağımsız bir para politikası

uygulayabilme özgürlüğü sağladığına ve enflasyon hedeflemesi politikasının uygulanışını kolaylaştırdığına da dikkati çeken çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşan toplam 71 ülke için 1979-2000 dönemine ait geniş bir veri seti kullanılmış; ve ortalama enflasyon oranı ile döviz kuru geçiş etkisinin derecesi arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğuna dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Choudhri ve Hakura, elde ettikleri bulgulara dayanarak, döviz kuru geçiş etkisinin enflasyon rejimine olan bağlılığının, para politikası kuralları oluşturulurken dikkate alınması gereken önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadırlar (Sarı, 2007).

Döviz kurunun fiyatlar üzerine geçişini inceleyen yukarıdaki çalışmalardan yola çıkan Choudhri, Faruquee ve Hakura, genel bir küçük ekonomi modeli geliştirmiş ve sanayileşmiş ülkelerde döviz kuru geçiş etkisini açıklamaya çalışan yeni açık ekonomi makroekonomi modellerine ait performansları incelemiştir. ABD dışındaki G-7 ülkelerinin 1979-2001 dönemine ait verilerinin kullanıldığı ve dağıtım maliyetlerine dayanan uluslararası fiyat farklılaştırmasını içeren farklı ücret-fiyat dinamiklerini ele alan çalışmada, döviz kuru geçiş etkisi analizinde kullanılacak en ideal modelin, ulusal ve üretici ülke para birimi fiyatlamalarına eşit ağırlık veren, fiyat katılığının yanı sıra ücret katılığını da dikkate alan ve ithal edilen inallara ilişkin dağıtım maliyetlerini de içeren bir model olması gerektiği ileri sürülmektedir (Sarı, 2007).

Döviz kurunun enflasyon üzerine geçiş etkisinin belirleyicilerini inceleyen bir diğer çalışma da Ho ve McCauley (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ho ve McCauley, ele aldıkları ülke verilerinden yola çıkarak, ekonominin dışa açıklığı ile döviz kuru geçiş etkisi arasında yüksek bir korelasyona rastlamamışlardır. Bu durumun muhtemel bir açıklaması olarak da, ekonominin dışa açıklığının, dış ticarete konu olan malların fiyat endeksindeki payına doğrudan karşılık germeyebileceğini ileri sürmektedirler. Engel Kanunu'na göre, bir ülkenin gelir seviyesi yükseldikçe, tüketim sepeti içerisinde gıda ve imalat sanayi ürünlerinin payı azalırken, hizmetlerin payı artmaktadır. Bu durumda, düşük gelir seviyesine sahip bir ülke, büyük ve göreceli olarak dışa kapalı bile olsa (Brezilya gibi), yüksek oranda dış ticarete konu olan gıda ve imalat sanayi ürünlerini içeren bir tüketim sepetine ve fiyat endeksinde sahip olabilmektedir. O halde, gelişmekte olan ülkelere gözlenen yüksek döviz kuru geçiş etkisinin alternatif bir nedeni olarak, döviz kurunun düşük gelir seviyesine sahip olan ülkelerdeki enflasyonist eğilimlerde daha etkili oluşu gösterilebilmektedir

(Karluk, 2009).

Döviz kurunun enflasyon üzerine geçiş etkisinin bir diğer belirleyicisi olarak da ülkede mevcut olan enflasyonist yapıyı ele alan Ho ve McCauley, enflasyonist yapı ile döviz kuru geçiş etkisi arasında pozitif fakat istatistiksel olarak çok anlamlı olmayan bir korelasyon tespit etmişlerdir. Diğer yandan, söz konusu pozitif korelasyonun sadece yüksek enflasyon oranları ile mücadele etmek zorunda kalan gelişmekte olan ülkelerde geçerli olduğunu; düşük ve istikrarlı enflasyon oranlarına sahip olan gelişmiş ülke ekonomilerinde ise, döviz kuru değişikliklerinin enflasyon üzerinde etkili olmadığını ileri sürmektedirler. Bu noktada, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yüksek enflasyon oranları ile eş anlı gözlenen finansal krizler ve söz konusu istikrarsız ortamın ulusal para birimine duyulan güveni azaltması neticesinde ortaya çıkan dolarizasyon da, yüksek döviz kuru geçiş etkisine neden olan faktörler arasında yer almaktadır. Görüldüğü üzere, döviz kuru geçiş etkisi özellikle düşük gelir seviyesine ve yüksek enflasyonist eğilimlere sahip gelişmekte olan ülke ekonomileri için çok önemli bir kavramdır. Söz konusu önem, enflasyon oranının para politikasının nihai hedefi olması ile birlikte, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için daha da artmaktadır (Çelik, 2008).

2.2. ENFLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Makroekonomik problemlerin ilki enflasyon ile büyüme arasındaki etkileşimi anlamaktır. Enflasyonun büyüme üstünde tesirinin varlığı uzun zamanlardan bu yana ekonomi edebiyatında tartışma konusudur. Bu münakaşaların içeriği dünya ekonomisinin içerisinde olduğu zamana bağlı olarak değişim göstermiştir. Hem gelişmiş ülkelerde ve hem de gelişme gösteren ülkelerde Keynesçi politikalar İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun olarak gündemde olmuş, toplam talebi yükselten politikalar neticesi üretim yükselişinin yanı sıra enflasyonda da yükselmeler görülmüştür. Bu zamanda enflasyon problem görülmemiş, hatta enflasyonun ekonomik büyümeye pozitif tesir ettiğine dair tezler ortaya atılmıştır. Fakat 1970’lerde pek çok ulusta yüksek enflasyon nicelikleri sürerken büyüme niceliklerinin aşağı çekilmesi beraberinde, enflasyonun büyümeyi olumlu açıdan tesir ettiği biçimindeki tezler tartışılmıştır. 1980’lerde bilhassa Latin Amerika ülkelerinde görülen yüksek veya hiperenflasyonlar, bu ekonomilerde dengesizliği yükeltmiştir ve ulusların gelişimine negatif tesir etmiştir. Bu gelişmeler, enflasyonun büyümeye pozitif açıdan tesir ettiği yönündeki tezlerin meydana gelmesine ve güçlenmesine

sebeptir (TCMB, 1999: 2).

Enflasyonun ekonomi üstündeki tesiri hem mühim hem de münakaşalı ve kompleks bir mevzudur. Mühim olmasının nedeni, sistemli bir şekilde enflasyonun reel tesirleri var olması nedeniyle devletin para politikası yoluyla iktisadi performansı tesir edebilmesidir. Enflasyonun iktisadi büyümeyi nasıl ya da hangi açıdan tesir edeceğine dair çok az teori vardır. Bu da mevzuyu kompleks ve münakaşalı yapmaktadır. Ampirik literatürün önemli kısmı, enflasyonun büyüme üstündeki olumsuz tesirinin araştırmasını yaparken, iktisat kuramı içerisinde birtakım yaklaşımlar da, enflasyonun büyüme üstünde etkisi olmadığını veya büyümeyi olumlu açıdan tesir ettiğini öngörmektedir (Çiftçi, 2015: 101).

II. Dünya Savaşından 1970 senesine kadar, enflasyon mühim bir sorun olarak varsayılmamış, hatta dönem içerisinde enflasyonun iktisadi büyümeye olumlu açıdan yararı olacağı tezi yaygın kabul edilen bir iddiadır. 1970'lerin ortalarına kadar büyümeyle enflasyon arasında bağlantıya yönelik ampirik delillerin olmayışı da bu iddiayı güçlü kılmıştır. Fakat 1970'lerde birçok ulusta görülen artan enflasyon zamanları ve 1980'li senelerde artan enflasyonun bilhassa Latin Amerika ülkelerindeki dengesizliği yükselterek, bu ekonomilerin gelişmesine negatif biçimde tesir etmesi sonucunda görülen büyüme çöküşleri, büyüme ve enflasyona bağlı fikirlerin değişime göstermesine yol açmıştır (Çetintaş, 2003: 142).

2.3. ENFLASYON VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİ

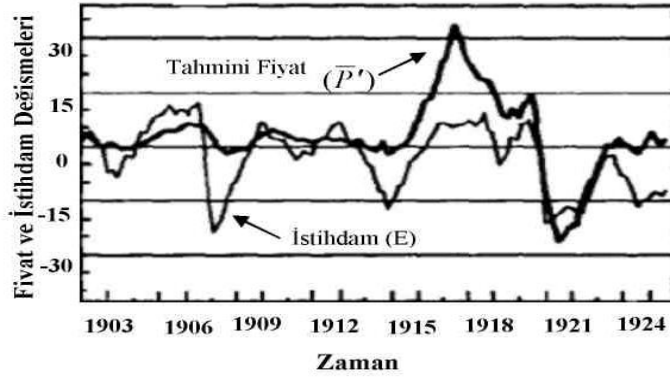
Fiyatlar genel seviyesindeki artış anlamına gelen enflasyon ile işsizlik, birçok ülkenin ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Sadece günümüzün problemi olmayan bu iki sorun, çok uzun zamandır ülke ekonomilerinin problemi halindedir ve kökeni 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İktisat literatüründe 1700'lü yıllardan itibaren adı geçen bu sorunlara birçok iktisatçı değinmiştir (Gürak, 2006:327).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde İskoçyalı iktisatçı John Law, günümüzde temel alınan aksine azalan işsizlikle azalan enflasyonun bir arada bulunabileceğini belirtmiştir. Bir diğer İskoç iktisatçı David Hume, 1752 yılında günümüz işsizlik-enflasyon ilişkisine benzer ilişkileri o dönemde ortaya atmıştır. Hume, beklenmeyen parasal kaynaklı fiyat değişmelerinin istihdam üzerindeki etkilerini açıklarken rasyonel olmayan bekleyişleri temel almıştır. Buradan hareketle, fiyatlar genel seviyesinde artış yaşanırken ekonomideki işsizlik oranının düşük oranlara

çekilebileceğini, düşüş yaşanırken ise işsizlik oranının yükseleceğini belirtmiştir (Bozdağhoğlu, 2007:2-3).

Henry Thornton, 1802 yılında para miktarı ve fiyatlar seviyesindeki artışların sürekli olduğu dönemlerde reel faaliyetleri harekete geçirerek işsizlik-enflasyon değiş-tokuşu ortaya çıkaracağını savunmuştur. Thornton'a göre değiş-tokuşun arkasında yatan gerçek neden parasal ücretlerin sürekli fiyatların gerisinde kalmasıdır. 1820'li yıllarda bu katkılar, iki İngiliz iktisatçı Thomas Attwood ve John Stuart Mill'in görüşleri ile devam etmiştir. Bu görüşler, literatürde Attwood-Mill tartışması olarak yer almıştır. Bu iktisatçılardan T. Attwood, yüksek işsizlik oranının nedenini düşük fiyat oranlarına, yüksek fiyat oranlarının nedenini ise düşük işsizlik oranına bağlamaktadır. Ona göre fiyatlar ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli ve sürekli bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir (Tansel, 2002:5).

J. S. Mili ise Attwood' un tersine, işsizlik enflasyon oranı ilişkisinin geçici olduğunu belirtmektedir. Bu ilişki beklenmedik fiyat değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Üreticiler fiyat yükselmelerini reel bazda değil, nominal bazda algıladıkları zaman ekonomik konjonktür olağan seyrine yeniden dönecektir. Yalnız bu süreçte enflasyonun olumsuz etkileri yaşanmaya devam edecektir. Yirminci yüzyılın ilk çalışması Irving Fisher tarafından 1926 yılında hazırlanan "A Statistical Relationship Between Unemployment and Price Changes" isimli makale olmuştur. Bu makalenin literatürdeki önemi ise işsizlik-fiyat değişimleri ilişkisi konusunda yapılan ilk istatistiksel çalışma olmasıdır. Fisher, 1915-1925 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak ABD için yapmış olduğu incelemede, fiyat değişmelerinden istihdama doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir. Bu nedensellik ilişkisinin sebebi ise, maliyetlerin fiyatlardaki değişmelere gecikmeli olarak uyum sağlamasıdır. Çünkü maliyetler fiyat değişmelerinin gerisinde kalırsa, karlar yükselecek, reel ekonomik aktivite genişleyecek ve işsizlik azalacaktır (Büyükakın, 2008:135). Şekil 2.1'de, Fisher'ın bu çalışmasının temelini oluşturan gecikmeli fiyat değişimleri ile istihdam arasındaki eşanlı hareketleri görmek mümkündür. Fisher, dikey ekseninde yüzde olarak fiyat ve istihdam değişmelerine, yatay ekseninde ise yıllara yer vererek söz konusu zaman dilimleri arasındaki fiyat ve istihdam değişimlerini incelemiştir (Yıldırım ve Karaman, 2001:113).

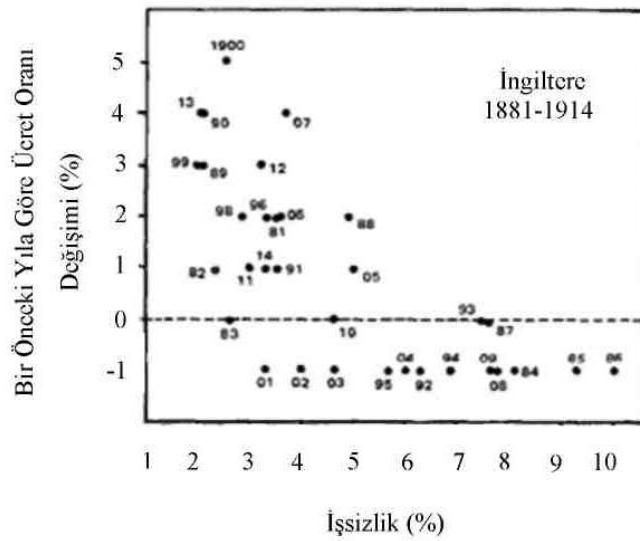

Şekil 2.1. Irwing Fisher Grafiği (Yıldırım ve Karaman, 2001:113)

Günümüzde işsizlik enflasyon ilişkisini yansıtan temel çalışma olarak kabul gören Phillips'in yaptığı ve kendi adıyla anılan Phillips Eğrisi'ne ilerleyen kısımlarda değineceğiz. Literatürde ilk kez Phillips' in yaptığı bu çalışmaya öncülük eden çalışma, Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen'e aittir. Tinbergen'in, 1936 yılında yazmış olduğu "An Economic Policy for 1936" adlı makalesinde, Fisher'in çalışmasında yer almayan formel ekonometrik denklemleri de kullanarak konuyu ekonometrik alanda ele alan ilk iktisatçı olduğunu söyleyebiliriz. Tinbergen, farklı ekonomiler için yaptığı ekonometrik çalışmalarında ücret oranı denklemlerini tahmin ederek Phillips Eğrisi'nin temellerini atmanın yanı sıra, ücret hareketlerinin belirlenmesinde rol oynayan faktörler konusunda da diğer iktisatçılara yol göstermiştir. Ayrıca Tinbergen, 1951 yılında yayınlanan "Business Cycles in the United Kingdom 1870-1914" isimli çalışmasında da konuya tekrar değinmektedir (Büyükkın, 2008:135).

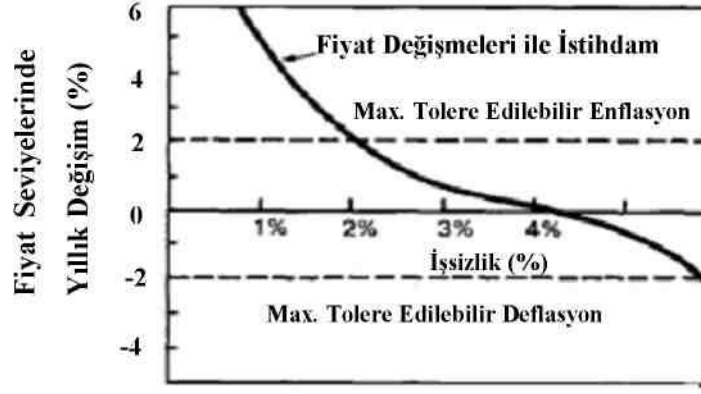
1955 yılında Lawrence Klein ve Arthur Goldberger yayımladıkları "An Econometric Model of the United States, 1929-1952" adlı çalışmalarında ekonometrik olarak işsizlik-enflasyon ilişkisini tahmin etmişlerdir. Bu çalışmaya göre parasal ücret oranları işgücü piyasasındaki arz ya da talep fazlasına bir reaksiyon olarak belirlenmekte olup, yüksek işsizlik oranı arz fazlasını, düşük işsizlik oranı ise talep fazlasını göstermektedir. Bu çalışma neredeyse Phillips Eğrisi'nin teorik kısmını oluşturan Lipsey'in çalışmasıyla aynıdır. Birbirinden farkı Klein ve Goldberger'in yüzdelik değişim oranından çok, ücret enflasyonu değişkenini temel olarak, işsizliği de doğrusal olarak kabul etmesidir. Bu döneme kadar yapılan çalışmalarda işsizlikle fiyatlar arasındaki teorik, istatistiksel, ekonometrik ilişkiler ortaya konmuştur. A. J. Brown 1955 yılında yayımladığı "The Great Inflation 1939-1951" isimli çalışmasında işsizlik ve fiyat artış oranları arasındaki ilişkiyi istatistiksel bir serpmeye diyagramda

göstermiştir. Brown bu çalışmasında, 1880-1914 ve 1920-1951 dönemi İngiltere ve 1921-1948 dönemi ABD verilerini kullanarak işsizlik ile ücret enflasyonu arasındaki ters yönlü ve doğrusal olmayan ilişkiyi gösteren serpme diyagramı çizmiştir (Büyükakın, 2008:135). Şekil 2.2, Brown'un 1881-1914 dönemine ilişkin İngiltere için yaptığı çalışmada elde ettiği serpme diyagramı göstermektedir. Bu diyagramda dikey eksen bir önceki yıla göre ücret oranlarındaki yüzde değişime, yatay eksen ise işsizlik yüzdesine yer verilmiştir (Önder, 2007:251).

Şekil 2.2. A.J. Brown'un Serpme Diyagramı (Önder, 2007:251)

1957 yılında ise Paul Sultan, "Labor Economics" adlı kitabında fiyatlar seviyesindeki yıllık yüzde değişim ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi gösteren, sol yukarıdan sağ aşağıya eğimli olarak çizilen ve kendi adıyla anılan Sultan Eğrisi'ni çizip, açıklamıştır. Şekil 2.3'te görülen grafikte Sultan, dikey eksen fiyat düzeyindeki yıllık yüzde değişimlere, yatay eksen ise işsizlik oranına yer vermiştir. Bu grafikte işsizlik oranlarını düşürdükçe enflasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağına dikkat çeken Sultan, fiyat endekslerinin yıllık olarak %2 oranından fazla artmaması ya da azalmaması durumunda tahmini bir istikrar bölgesi oluşturulabileceğini savunmuştur (Türkbül, 2005:386).

Şekil 2.3. Paul Sultan'ın Grafiği (Türkbil, 2005:386)

İşsizlik-enflasyon değiş-tokuşu ile karşı karşıya kalan ülkeler, bunlardan kurtulmak için değişik politikalar uygulamaktadırlar. Fakat bu sorunlardan aynı anda kurtulmak, ikisi arasında bulunan negatif ilişki sebebiyle neredeyse imkânsızdır (Uysal ve Erdoğan, 2003:35-36). Çünkü düşük oranlı enflasyon yüksek işsizlik oranına, düşük oranlı işsizlik ise yüksek enflasyon oranına neden olmaktadır. Çelişki halinde olan bu iki ekonomik sorunun önemini 1970 yılında ekonomi dalında Nobel Ödülü kazanan Amerikalı ünlü iktisatçı Paul Anthony Samuelson'un şu ifadesinden de çıkarmak mümkündür: "Bence çözümlenmemiş tek temel ekonomik sorun, tam istihdamla fiyat istikrarı arasındaki sert pazarlıkta yatmaktadır. Hayati önem taşıyan bu soruna bir çözüm ögesi getirebilecek iktisatçı, Nobel Ödülünden daha fazlasına hak kazanacaktır" (Unay, 2001:371).

2.4. LİTERATÜR TARAMASI

Frankel (1979) çalışmasında Temmuz 1974 ve Şubat 1978 yılları arasında Amerikan dolarına karşı Alman markını aylık verilerle tahmin etmiştir. Çalışmada geliştirilen model sermaye piyasalarında hızlı uyarlanmayı ve beklentilerin rolünü vurgulayan döviz kurunun varlık yaklaşımı versiyonudur. Esnek döviz kuru üzerine yapılan çalışmalar varlık ve parasal yaklaşımlar üzerinden geliştirilir. Varlık yaklaşımına ilişkin iki farklı görüş vardır. Chicago teorisi esnek fiyat varsayımını savunur. Bu varsayım sonucu nominal faiz oranı farklılıkları döviz kuru ile doğru orantılıdır. İkinci yaklaşım ise yapışkan fiyat varsayımı yapan keynesyen teoridir. Bu teori de aksine faiz oranı farklılıkları ile döviz kuru ters orantılıdır. Bu iki farklı yaklaşımı içeren model ekonometrik olarak 1974-1978 döneminde mark/dolar kuru için tahmin edildiğinde bulgular bu iki alternatif modeli de desteklemektedir.

Pearce (1983) çalışmasında 1971:Q1-1982:Q1 periyodunda çeyrek veriler kullanarak Kanada doları ile Amerikan doları için satın alma gücü paritesi, parasalcı model ve portföy dengesi modeli gibi alternatif döviz kuru teorilerini regresyon analizi kullanarak tahmin etmiştir. Tahmin sonucunda teorilerin hiçbiri tam olarak desteklenmemiştir.

Meese ve Rogoff (1983), esnek fiyatlı parasal model, yapışkan fiyatlı parasal model ve cari işlemleri içeren yapışkan fiyat modelleri (Hooper-Morton)'nin tahmin güçlerini basit rassal model, tek değişkenli zaman serisi modelleri ve VAR modeli ile tahmin etmişlerdir. Modeller 1973 Mart (esnek kur uygulamalarının başlangıç tarihi) ile 1981 Haziran yılları arasında aylık veriler üzerinden tahmin edilmiştir. Tahminler bir, üç, altı ve on iki aylık periyotlara ayrılarak yapılmıştır ve \$/mark, \$/yen, \$/pound ve ticaret ağırlıklı dolar döviz kurları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda parasal modeller bütün periyotlar boyunca rassal yürüşten daha iyi performans göstermede başarısız olmuştur. Rassal yürüyüş modeli, 1970'lerde aylık periyotlar boyunca tahmin edilen diğer modeller kadar iyi-olumlu performans göstermiştir. Yapısal modeller ise zayıf performans göstermiştir.

Hakkio (1982), satın alma gücü paritesi (SGP) modelini birkaç ülke için 1920'ler ve 1970'ler boyunca tahmin etmiştir. 1970'lerde Fransa, Kanada, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, İsviçre ve ABD için çeyrek veriler kullanıldığında Fransa ve Kanada için SGP modelinin geçerli olmadığı negatif sonuçlar elde edilmiş ancak Almanya ve Fransa arasında daha pozitif bulgular elde edilmiştir. SGP modeli aylık veriler kullanıldığında da bulgular yine zayıf kalmıştır. 1920'ler için aylık veriler kullanıldığında SGP modelinin İtalya, İsviçre ve Japonya haricinde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Frankel (1984), çalışmasında mark, pound, frank, yen ve Kanada dolarını Amerikan dolarına karşı 1974-1981 döneminde test etmiştir. Cochrane-Orcutt tekniği kullanılarak beş para birimi için yapılan tahmin sonucunda sadece Fransa için parasal modelin öngördüğü yönde katsayılar için beklenen işaretler elde edilmiştir. Portföy dengesi modeli de tahmin edildiğinde sonuçlar parasal model sonuçları gibi zayıf elde edilmiştir. Özellikle Alman markı için ve dolar için varlık katsayıları hatalı işaretlere sahiptir.

Enders (1988), SGP ilişkisini sabit ve esnek kur sistemi altında tahmin etmek

için ARIMA ve koentegrasyon testini çalışmıştır. ARIMA testinde aylık veriler kullanılarak ABD'nin üç büyük ticaret ortağı (Almanya, Kanada, Japonya) için reel döviz kuru oluşturulmuştur. Zaman serileri Ocak 1960-Nisan 1971 sabit kur dönemi ve ocak 1973-Kasım 1986 esnek kur sistemi dönemi olarak iki periyot şeklinde ayrılmıştır. Model tahmini sonucunda BW sonrası dönemde (1973-1986) reel döviz kurunun 1960-1971 döneminden daha değişken olduğu görülmüş ve her iki dönem için SGP hipotezinin geçerli olduğu iddiası desteklenmemiştir. Koentegrasyon testi sonucu ise BW periyodu boyunca ABD ve Japonya fiyat düzeyleri için destekleyici fakat ABD ve Kanada fiyat düzeyleri için 1973'ten sonra zayıf eşbütünleşme sonucuna ulaşılmıştır.

Satın alma gücü paritesinin kısa dönem geçerliliği hakkında tartışmalar olmakla birlikte genel olarak uzun dönem geçerliliği hakkında yaygın bir görüş vardır. Büyük sanayileşmiş ekonomiler arasında yapılan uygulamalı çalışmalarda da uzun dönem SGP için destekleyici bulgular elde edilmiştir.

Flood ve Taylor (1996) çalışmalarında sanayileşmiş ülkelerin normal zamanlarda (hiperenflasyon gibi patolojik bir deneyim geçirmediikleri), geleneksel makro modellerin nominal döviz kuru dalgalanmalarındaki büyük oranlı değişimleri açıklamada yetersiz kaldığı görülmüştür. Döviz kurunun kısa dönemli hareketlerinin makroekonomik faktörlere dayalı döviz kuru modelleri tarafından açıklanması başarısız olmuştur. Döviz kuru tahmini için makro temelli modeller koentegrasyon ve hata düzeltme modelleri kullanılarak iyileştirilmiştir. Esnek kur sistemi altında nominal döviz kurları önemli makro ekonomik belirleyicilerden daha fazla değişkenlik göstermiştir. Çalışma sonucunda sanayileşmiş ülkelerde döviz kuru temel belirleyicilerinin zamanla çok yavaş değiştiği gözlenirken döviz kuru zaman serilerinin nispeten büyük oynaklıklar gösterdiği görülmüştür.

19.yy'ın sonlarına doğru 100 yıllık verilerle (1892-1996) yirmi ülkeyi kapsayan çalışma yapan Taylor (2002), varyans analizi çalışmasıyla uzun dönem SGP için bulgular elde etmiştir. Veriler yıllık döviz kurlarından oluşmakta ve U.S dolar başına yerli para ve fiyatlar (GDP deflatör) ölçülmektedir. Çalışmada yer alan ilgili ülkeler kümesi ise Arjantin, Avustralya, Belçika, Brezilya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Meksika, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve ABD'dir. SGP hipotezi testinde birçok ülke için reel döviz kurunun uzun dönemde sabit-istikrarlı olduğu görülmüştür. Tek değişkenli

reel döviz kuru serilerine ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi uygulandığında bulgular destekleyici sonuçlar vermiş ve birim kök reddedilmemiştir.

Yıldırım (2003), SGP ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmış ve SGP'nin uzun dönem geçerliliği ve reel döviz kuru zaman serisi ile test edilmiştir. 1990-2000 döneminde Türkiye ve ABD için aylık veriler kullanılarak yapılan zaman serisi analizi sonucunda SGP'nin kısa ve uzun dönem geçerliliğine ulaşılamamış ve reel döviz kuru serilerinin birim kök içerdiği yani SGP'nin reddedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'de bu dönemde uygulanan kur politikalarının ekonomik faaliyetler üzerinde başarısız-etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türk lirası ile ABD doları arasında uzun dönemli ilişki varlığının incelendiği Pazarlıoğlu ve Güloğlu (2007) çalışmasında veri seti olarak 1987-2005 yılları arasında çeyrek yıllık veriler kullanılmıştır. Monetarist model çerçevesinde nominal döviz kurunun nispi para arzı, gelir, faiz oranı ve fiyat değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme yöntemi ile sınanmıştır. Bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi elde edilmiş ve ilgili değişkenlerle nominal döviz kurunun birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre döviz kurunun uzun dönemde daha çok gelir tarafından etkilendiği sonucuna ulaşılmış, faiz ve fiyatların döviz kuruna etkisinin ise nispeten küçük kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dülger ve Cin (2002), 1986-1999 dönemi Türkiye ekonomisi için döviz kurunun belirlenmesi parasal model eşbütünleşme yöntemi çerçevesinde incelenmiştir. Nominal döviz kuru modeli TL/\$ kuru ile nispi para arzı, faiz oranı, fiyat ve gelir düzeyi arasında uzun dönem ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurulan model altında garantisiz faiz haddi paritesi hipotezi desteklenmezken, satın alma gücü paritesi hipotezi desteklenmektedir.

Taşkın (1995), Türkiye'de 1980 sonrasında parasalcı yaklaşım modeli çerçevesinde döviz kuru determinasyonunu incelemiştir. Çalışmada iki farklı metod uygulanmıştır. Birincisi, döviz kuru denkleminin indirgenmiş formda tahmini diğeri ise döviz kuru ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için çoklu-koentegrasyon analizidir. 1988-1993 dönemini kapsayan TL/\$ kuru ve TL/Alman markı (DM) kurları için tahmin yapılmıştır. Tahmin sonucunda Türkiye'deki döviz kurları için parasalcı model sonuçları pozitif bulunmamıştır. Nispi para arzı ve gelir değişkenleri parametleri modelde beklenenin aksine işaretlere sahip olup, istatistiksel

olarak anlamlı değillerdir. Yine Türk ekonomisi için satın alma gücü paritesi varsayımının kısa dönem için geçerli olmadığı fakat uzun dönemde geçerli olduğuna ulaşılmıştır. Parasalcı modelin TL/DM döviz kuruna uygulanması daha olumlu sonuçlar vermiş, nominal ve reel faiz hadleri değişkenleri katsayıları anlamlı bulunmuştur. Fakat diğer değişkenler katsayısı için modelinin öngördüğünün aksine işaretler tahmin edilmiştir. Parasalcı yaklaşım değişkenleri arasında Johansen çoklu-koentegrasyon yöntemi uygulandığında nispi para arzı, reel gelir, faiz hadleri katsayılarının modelin öngördüğünün aksine işaretlere sahip olduğu görölmüştür. Çoklu-koentegrasyon analizi sonuçlarına göre parasalcı model değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu yani değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin varlığı görölmüştür.

Seyrek (2003), Türk lirası ile ABD doları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada 1972-2001 yıllık veriler kullanılmıştır. Bulgular sonucunda Türk lirası ve ABD doları arasındaki kur için SGP hipotezinin geçerli olmadığı görölmüştür. Ayrıca parasal ve finansal değişkenler kullanılarak yapılan döviz kuru determinasyonu sonucunda Türk para arzı katsayısı anlamlı çıkarken ABD para arzı-faiz oranı farkları anlamsız sonuçlar vermiştir. Analiz sonucunda SGP hipotezi uzun dönemde desteklenirken Türk lirası ve ABD doları arasındaki döviz kuru için SGP teorisi uzun dönem ve kısa dönem için geçerli olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Satın alma gücü paritesi hakkında yapılan bir diğer çalışma da Jacobsen vd. (2008) tarafından yapılan ve BW sonrası dönem için aylık veriler kullanılarak 1974-1999 periyot aralığında büyük ekonomik güce sahip Avrupa ülkeleri olan Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere ülkelerini içeren çalışmadır. Çalışma sonuçları itibarıyla görölmektedir ki analize dahil edilen Avrupa ülkeleri arasında SGP ilişkisi geçerli değildir. Fakat nominal döviz kuru ve fiyatlar arasında co-entegrasyon varlığını elde etmişlerdir.

Korap (2008), Türkiye ekonomisi için TL/\$ arasındaki döviz kuru belirleme mekanizması 1987Q1-2006Q4 döneminde üçer aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Koentegrasyon testi sonucunda parasalcı modelde beklendiği gibi nispi para arzı ile nominal döviz kuru arasında pozitif ilişki varken, nispi reel gelir ile nominal döviz kuru arasında negatif ilişki vardır. Bununla birlikte enflasyon farkları yerel paranın değer kaybetmesine yol açarken faiz farkları değer kazanmasına yol açmaktadır. Bulgular sonucunda Johansen eşbütünleşme yaklaşımı ile TL/\$ nominal

d v z kuru makroekonomik temel belirleyiciler ile e b t nle iktir ve nominal d v z kuru denge noktasından kısa dönemli sapmalar, uzun dönemli denge noktası üzerinde kalıcı etkiler oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980-2020 MAKROEKONOMİK VERİLERİN İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin 1980-2020 makroekonomik verileri incelenmiştir.

3.1. ENFLASYON ORANI GELİŞMESİ

Enflasyon kavramı iktisat biliminin doğuşundan itibaren, iktisatçıların ve bütün toplumun ilgisini çekmiş olup, günlük yaşamın sürdürülebilirliği açısından önemli bir gösterge olmuştur (Hazlitt, 1965). Fransızca şişme kökeninden gelen enflasyon kavramı, Latince üfleme anlamına da gelmektedir. Frisch (1989:1)'e göre enflasyon kavramı genel olarak ürün ve malların fiyatlarında yaşanan değişimlerin, tersine döndürülmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır.

1970 yılından itibaren Türkiye'de yıkıcı bir şekilde enflasyonun etkisi hissedilmeye başlanmış olup, özellikle 1973 yılından itibaren yaşanan petrol savaşları ile petrolün varil fiyatlarının yaklaşık 5 katına çıkması ile enflasyon baskısı tavan yapmış duruma gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası ve dünyada yaşanan siyasi gelişmeler ile 1980'lere gelindiğinde Türkiye'de enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmıştır. Daha sonraki süreçte enflasyonun baskıcı durumunu değiştirmek için 43. Türkiye Hükümeti'nde Turgut Özal tarafından 1980 kararları olarak adlandırılan 24 Ocak 1980 kararları alınmış olup, kısaca bu kararlara göre KİT ürünlerine zamlar yapılmış, tarım sektörüne verilen sübvansiyonlar azaltılmış ve faizler yükseltilmiştir (DPT, 1990: 4; Oktay, 1998: 217). 1970-1980 arası dönemde enflasyonun hissedilmesinin ana nedenleri olarak dünya sisteminin yeniden şekillenmeye çalışılması, enerji arzında sıkıntı yaşanması, Kıbrıs Barış Harekatı sonrası yaşanan ambargolar ve kapasitenin eksik kullanılması sıralanabilir (Aydoğan, 2004: 93). 1980'lere gelindiğinde enflasyon yanlısı uygulanan ekonomik politikaları, para arzının fazlalaşması ve iç ve dış borç miktarlarının sürekli artması ile baskıcı tutumunu sürdürmüştür (Kumrucu, 2000: 160-180). 43. Hükümet enflasyonu baskılayabilmek adına 1980 Kararları adı altında IMF ile stand-by anlaşması imzalayarak kısa ve uzun vadeli planlar yapmış olup, ilk öncelik kısa vadeli planlara verilmiştir (Şahin, 1994: 197; DPT, 1990: 109). Hükümetin bu uygulamalarından sonra Tablo 3.1'de de görüldüğü gibi enflasyon 1980 yılında % 115,6 iken, 1981 yılında 33,9'a, 1982

yılında da % 21,9'a gerilemiştir (TUİK, 2022; TCMB, 2022).

1981-1983 arası dönem Türkiye ekonomisi açısından bir toparlanma dönemini temsil etmiş olsa da, enflasyon 1984 yılında % 49,68, % 1985 yılında % 44,19, 1986 yılında % 30,67, % 1987 yılında % 55,05, % 1988 yılında % 75,21, % 1989 yılında % 64,28, % 1990 yılında da % 60,41 olarak ölçülmüştür. 1980-1990 döneminde Türkiye'de enflasyonun yüksek seviyede dalgalı seyretmesinin nedeni halkın alım gücünün düşmesi ve yüksek işsizlik yaşanması olarak sıralanabilir (Karakayalı, 2003; Oktay, 1998: 217; Tunay, 2001: 172; Akgüç, 1991: 254-255; TUİK, 2022; TCMB, 2022).

1990 ve sonrası döneme bakıldığında ekonominin büyüme hızının yavaşladığı, siyasi istikrarsızlığın arttığı, ülkenin riskli görülmesinden dolayı yabancı sermayenin ülkeyi terk ettiği, Türk Lirası'na olan güvenin zayıfladığı ve dövize olan talebin arttığı görülmektedir. Ekonomik ve siyasi olarak sıkıntılı dönemler geçirilen bu dönemde artan döviz ihtiyacını Merkez Bankası karşılayamaz hale geldiğinden, döviz açığı giderek büyümüştür (Şahin, 1995: 212; Tokgöz, 2001: 250; Aydoğan, 2004: 95). 1991 yılında % 71,14, 1992 yılında % 65,97, % 1993 yılında % 71,08 olan enflasyon oranları 1994 yılına gelindiğinde artan para arzı, yanlış uygulanan vergi politikaları, Merkez Bankası'nın borçlanması, kamu harcamalarının hazineye karşılanması ve kamu açıklarının artması ile % 125,49 ile 1980-2020 dönemi arasında rekor kırmıştır (TUİK, 2022; TCMB, 2022).

1994 yılında yaşanan % 125,49 enflasyon oranı ile Türkiye için yeni bir dönem başlamış olup, artık alınan borçlar yeni borçlar ile kapanmaya başlanmış, yükselen faiz oranları özel sektör kredi ihtiyaçları karşılanamaz olmuş ve Merkez Bankası gecelik faiz oranları aşırı yükseltmesine rağmen dövize olan talebi durduramamıştır (Aydoğan, 2004: 95). 27 Mart 1994 seçimlerinde Refah Parti'sinin beklenmedik bir şekilde başarı kazanması (Livaneli, 2019) ile piyasalarda bir panik havası yaşanmış olup, bu panik bütün sektörleri de kapsayacak şekilde krize dönüşmüştür (Tuncay, 2001: 187). Bu sıkıntılı dönemde dönemin Başbakanı tarafından 5 Nisan 1994 kararları açıklanmış olup, IMF ile tekrar stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1994 Kararlarına göre Türk Lirası % 38 oranında devalüe edilmiş, Merkez Bankası'nın kur belirleme sistemi değiştirilmiş, işçi mesai ücretleri % 50 oranında düşürülmüş, yeni kamu personeli alımı durdurulmuş, emeklilik için gerekli olan prim gün sayısı kadınlar için 7200'e, erkekler için 9000'e çıkartılmış, SGK

katsayı sistemi değiştirilmiş, bazı sektörlerden alınan vergi oranlarında indirimle gidilmiş, bazı KİT'ler özelleştirme kapsamına alınmıştır (THY, Erdemir, Petrol Ofisi, TUPRAŞ, Ditaş, Havaş) (Ergül, 1995, 99-106). Uygulanan istikrar programı ile 1994 yılının 3. ve 4. Çeyreğinde bir ekonomik canlanma başlanmış olup (Tokgöz, 2001: 252), 1995 yılında enflasyon % 76,05'e gerilemiştir (TUIK, 2022; TCMB, 2022). Tablo 3.1'e göre Türkiye'de enflasyon 1996 yılında % 79,76, 1997 yılında % 99,09, 1998 yılında % 69,73 ve 1999 yılında % 68,79 olarak ölçülmüştür (TUIK, 2022; TCMB, 2022). 1990-2000 döneminde enflasyon genel olarak 1994 Kararlarının akabinde bir düşüş yaşamış olsa da, etkisini ve güncelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş olup, bunun nedeni ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık, koalisyon hükümetleri, kamu borç yükünün fazla olması, yüksek faizli ve kısa vadeli borçlanmadır (Aydoğan, 2004: 96). 1997 yılında IMF ile yeniden yapılmaya çalışılan stand-by anlaşması, IMF'nin istemiş olduğu reformlar üzerinden gerçekleşmemiş, 17 Ağustos 1999 depreminin yıkıcı etkisi kamu kaynakları ile kapatılması sonucu 9 Aralık 1999'de IMF ile tekrardan yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (Kumcu, 2000: 377-378).

1999 yılında imzalanan IMF stand-by anlaşması sonucu Enflasyonu Düşürme Programı 1 Ocak 2000'de uygulanmaya konulmuş olup, bu program ile 2000 yılında enflasyon % 25'e, % 2001 yılında % 12'ye, % 2002 yılında % 7'ye düşürülecek, faiz oranları indirilecek, ekonomik büyüme sağlanacak, kaynaklar daha verimli ve etkin kullanılacaktır. Bu programın temel amacı kamu mli sisteminin sağlıklı bir şekilde kullanılmasını sağlamak olup, bunun içinde sıkı bir maliye politikası, enflasyon hedeflemesi uygulaması ve enflasyonu düşürme amaçlı kur ve para politikası uygulanması yöntemi seçilmiştir. (Yıldırım, 2003: 4; Tokgöz, 2001: 270). Program Türkiye'nin uygun konjektürde olmamasından ve siyasi isteksizlikten dolayı istenilen beklentiyi verememiştir (Yeldan, 2000; İTO, 2001). 2000 yılının ilk 10 ayında program belirli bir ölçüde işlemiş görölse de, IMF'ye vaat edilen reformların gecikmeli olarak yürürlüğe girmesi sonucu, son iki ayda ekonomi bozulmaya başlamış ve Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Bu süreçte bankacılık sektörü likidite sıkıntısı yaşamaya başlamış, döviz talebi karşılanamaz olmuştur. Bu durum karşısında Merkez Bankası tekrar IMF'ye yönelmiş olup, krizin çözülebilmesi için istenilen destek alınamamıştır. 27-28 Kasım'da piyasalarda aşırı miktarda yaşanan likidite krizi ile gecelik faizler % 200'e çıkmış, İMKB'de hızlı satışların yaşanması ile endeks en

dip seviyeyi görmüştür. 2000 Krizi derinleşerek Aralık ayına kadar devam etmiş, bunun akabinde BDDK tarafından Demirbank fona devredilirken, Park Yatırım Bank'ın bankacılık izni iptal edilmiştir (Tokgöz, 2001: 275-276). 2000 Krizini atlatabilmek için dönemin hükümeti IMF'ye 62 maddeden oluşan 3. Ek Niyet Mektubu'nu göndermiş olup, bu mektuba göre 2001 yılında Türk Telekom'un özelleştirileceği, THY'nin % 51 oranında özelleştirileceği, elektrik piyasası kanunu çıkartılacağı, TEAŞ'ın ayrıştırılacağı, TEAŞ'ın yapılandırılmasına dair kanun çıkartılacağı, SGK reformunun tamamlanacağı, bütçe için fon oluşturulmayacağı, bazı şeker fabrikalarının özelleştirileceği, şeker kanunu çıkartılacağı, TEKEL'in yeniden yapılandırılacağı, BDDK'nın elinde bulunan bankaları satacağı, mevduat karşılıklarını % 4'e indirileceği vaat edilmiştir (Aydoğan, 2004: 101-102).

2001 yılında bankacılık krizi ile birlikte yaşanan kredi sıkışıklığı yanında makro dengelerdeki aşırı oynaklık ekonomik aktivitelerin % 9.5 ile ikinci dünya savaşından bu yana en yüksek oranda küçülmesine yol açmıştır. Ekonomik aktivitelerde yaşanan hızlı küçülme ile birlikte enflasyon ile büyüme arasında pozitif al-ver ilişkisi olduğu illüzyonuna geri dönülerek, enflasyonla mücadele kapsamında uygulanan sıkı maliye ve para politikası sorgulanmaya başlanmıştır. 2002 yılında sürdürülebilir büyüme sürecine geçmek için başlıca şartın düşük ve oynaklığı az olan enflasyon olduğu gerçekliği üzerine oturtulmuş programdan vazgeçilmeden uygulanması ve yapısal reformların hayata geçirilmesi, enflasyon bekleyişlerini düşürerek enflasyonla mücadeledeki kazanımda belirleyici olmuştur. Enflasyon oranlarında yakalanan düşüşün etkisiyle makro dengelerde sağlanan iyileşme sonucu piyasalardaki belirsizliğin azalması yüksek ihracat performansı ile birleşerek 2002'nin ilk dokuz aylık döneminde ekonomik aktivitelerin % 6.2 oranında büyümesine yol açmıştır.

2002 yılında, özerkliğe kavuşan Merkez Bankası örtük enflasyon hedeflemesi doğrultusunda, kısa vadeli faiz oranlarını para politikasının başlıca politika aracı olarak kullanmıştır. Enflasyondaki mevcut eğilim, bekleyişlerdeki gelişmeler ve genel makroekonomik dengelerin enflasyonun gelecekteki eğilimi üzerine olası etkilerini göz önünde bulundurarak kısa vadeli faiz oranlarını belirleyen Merkez Bankası, 2002 yılı boyunca 6 kere gecelik faiz oranı indirimine gitmiştir. Kurlarda yakalanan kısmi denge, Merkez Bankası'nın kontrollü para politikası, uygulanan programa sadık bir şekilde yürütülen sıkı kamu politikası ve en önemlisi bir önceki yıl yaşanan krizin

gelirlerde neden olduğu reel gerilemenin etkisiyle kısılan yurtiçi talebin etkisiyle enflasyon oranlarında önemli düşüşler elde edilmiştir. 2002 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ihracattaki canlanmaya paralel olarak üretimde gözlenen yüksek oranlı artış, tüketim ve yatırım harcamalarının sınırlı kaldığı bir ortamda fiyat artışlarının düşük seviyede seyretmesinde önemli rol oynamıştır. Bunlara ilave olarak, gıda grubu fiyat artışlarının son 15 yılın en düşük düzeyinde gerçekleşmesi de enflasyonun hedefin altında kalmasına katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler ışığında 2002 yıl sonu TEFE ve TÜ- FE artışları sırasıyla % 30.8 ve % 29.7 ile son yirmi yılın en düşük seviyesine gerilerken, yıl sonu hükümet hedeflerinin de altında kalmıştır (TÜSİAD, 2002).

Irak savaşının başını çektiği belirsizlikler ve piyasalardaki güven eksikliği, enflasyonun, yılın ilk beş aylık döneminde yılsonu hedefiyle uyumlu patikanın üzerinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Ancak, Nisan ayıyla girilen olumlu konjonktür fiyat artışlarına da yansımış, izleyen aylarda enflasyon hızlı bir düşüş sergileyerek yıllık fiyat artışları %20 hedefine doğru yaklaştırmaya başlamıştır. Özellikle yaz aylarında mevsimsel koşullar aylık fiyat artışlarını olumlu etkilerken, parasal ve mali disiplinin sağladığı güven ortamı ve enflasyon beklentilerindeki iyileşme dezenflasyon süreci için uygun zemini hazırlamıştır. Temin edilen güven ortamı ve beklentilerdeki iyileşmenin yanı sıra, dışsal sayılabilecek unsurlar, 2003 yılında enflasyondaki düşüşü destekleyici rol oynamıştır. Başta, TL'nin güçlenmesi olmak üzere maliyet koşullarındaki iyileşme, gıda ve tarım grubu fiyatlarının olumlu seyri, kamu kesimi fiyatlandırma politikaları ve olumlu iç talep koşulları, enflasyondaki düşme eğilimini destekleyen unsurlar arasında yer almıştır (TÜSİAD, 2003).

2001 yılında başlayan düşüş eğilimini sürdüren enflasyon, 2004 yılında Türkiye'nin 1980 yılında piyasa ekonomisine geçişinden bu yana en düşük seviye olan tek haneli seviyeye gerilemiştir. 12 aylık toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) % 13,8'e, tüketici fiyatları ise % 13,8'e geriledi. TÜFE artışı 2004 yılı yüzde 12 hedefinin altında gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama fiyat artışları TEFE'de % 11,1 ve TÜFE'de % 10,6 oldu. Hükümetin olumlu yaklaşımı ve sıkı maliye politikası ile Merkez Bankası'nın fiyat istikrarını hedefleyen para politikalarına bağlı kalması, ekonomik birimlerin beklenti ve davranışlarını olumlu yönde etkilemiştir (TBB, 2004).

2004 yılında yükselen petrol fiyatları ve ABD faiz oranlarındaki yükseliş kısa vadede beklentileri olumsuz etkilememiştir. İthalat, TL'nin başlıca yabancı para birimleri karşısında reel olarak değer kazanmasına bağlı olarak olumlu hale gelmiş,

nominal faiz oranlarındaki hızlı düşüşe rağmen reel faizlerdeki düşüş sınırlı kalmıştır (TBB, 2004).

Türkiye ekonomisinde 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi rejimini uygulanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulandığı bu dönemde öncelikle merkez bankasının teknik altyapısı güçlendirilmiş ve enflasyon dinamikleri ile aktarım mekanizmasına ilişkin projeler üretilmiştir. Ayrıca bu süreçte iletişim politikaları, şeffaflık ve kurumsal yapının zaman içinde geliştirilmesi amaçlanmıştır (Kara ve Orak, 2008: 37-43). Bu sürecin bir sonucu olarak 2003 yılında 18,4 düzeyinde olan enflasyon oranları 2004 yılında %9,4, 2005 yılında ise %7,7 seviyesine kadar geriletilmiştir. Enflasyon oranlarında yaşanan gerilemede bütçe açıklarının azaltılması, zamanla kamu borç stokunun azalması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin önemli ölçüde özelleştirilmesi, bütçe içerisinde tarımsal destekleme kalemlerinin çıkarılması gibi mali düzenlemeler bu sürece katkı sağlamıştır. Bunlara ek olarak ilgili dönemde hükümetin 2005 yılında Avrupa Birliği üyeliği için adaylığının resmen kabul edilmesine kadarki süreçte Avrupa Birliğinden yana politikalar takip etmesi de ekonominin istikrara kavuşmasını desteklemektedir (Pamuk, 2014: 287). Ayrıca Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yapılan kurumsal düzenlemeler, Merkez Bankasının sıkı para politika uygulamaları, ücret artışlarının üretimdeki verimlilik artışından daha düşük düzeyde gerçekleşmesinin ve kamuoyunun iktisat politikalarına olan güveninin artması enflasyonun düşürülmesinde önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Erdem vd., 2009: 365; Parasız, 2003: 620).

Merkez Bankası 2005 yılı sonuna kadar para politikasını örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde yürütmüştür. Bu doğrultuda enflasyon hedefleri yıl sonlarında TÜFE cinsinden oluşturulmuş ve 1 yıl sonrası için açıklanmıştır. Bu duruma bağlı olarak IMF ile yapılan program doğrultusunda merkez bankası bilançosundaki çeşitli büyüklüklere kısıt koyma yoluyla, parasal büyüklüklere ilişkin hedefler belirlemekte ve bunları ilave nominal çıpa olarak kullanmaktadır. Bu parasal büyüklükler ile enflasyon hedeflemesi arasında bir uyumsuzluk olması durumunda ise parasal hedefler güncellenmektedir. Bunun sonucunda diğer nominal hedeflerin yol açacağı sorunların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Kara ve Orak, 2008: 43).

Ayrıca enflasyonla mücadelede kararlılığı göstermek adına enflasyonist baskıyı gidermek, Türk lirasına olan güvenin sağlanması ve ulusal paradan kaçışı

önleyerek para talebini istikrarlı hale getirmek için 2005 yılında para reformu gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda TL'den altı sıfır atılarak yeni Türk lirasına (YTL) geçilmiştir. Böylece ulusal ve uluslararası parasal değerlemede ve kayıtlarda sadeleştirmeye olanak sağlanmaktadır. Buna bağlı olarak hesap hataları ve diğer sorunlar giderilebilmekle birlikte bol sıfırlı rakamlardan kaynaklanan maliyetlerde ortadan kaldırılmaktadır (Alagöz, 2005: 46). 2006 yılından itibaren örtük enflasyon hedeflemesi rejimi ile elde edilen olumlu sonuçlar ve açık enflasyon hedeflemesi rejimi için gerekli ön koşullarda sağlanan iyileşmeler doğrultusunda açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Açık enflasyon hedeflemesi stratejisi çerçevesinde önceden açıklanan enflasyon hedefleri Merkez bankası ve hükümet tarafından yıllık TÜFE üzerinden ve nokta hedef olarak belirlenmektedir. Ancak TÜFE oranlarının petrol fiyatları, küresel risk algısındaki değişimler, uluslararası likidite koşulları, dolaylı vergi ve kamu fiyat ayarlamaları gibi unsurlardan etkilenmesi belirlenen hedeflerde sapmalara yol açmaktadır. Bu yüzden belirlenen nokta hedef etrafında her iki yönde simetrik olacak şekilde belirsizlik aralığı tanımlanmış ve yıl sonu hedefleri ile tutarlı olacak şekilde üçer aylık enflasyon patikası belirlenmiştir (Eroğlu, 2007: 15-16; TCMB, 2006: 1).

Bu doğrultuda Merkez bankası enflasyon hedeflerine ulaşılmasında uygulanacak para politikasını ve para politikası araçlarını belirleme konusunda bağımsız davranmaktadır. Buna bağlı olarak Merkez bankası temel politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaktadır. Ayrıca karar alma mekanizması olarak daha önce tavsiye verme konumunda olan Para Politikası Kurulu belirlenmiştir (Acet, 2005: 192; Erdem vd., 2009: 362; TCMB, 2019).

Tüm gelişmeler ışığında 2005 yılından itibaren enflasyon oranları belirlenen hedeflerin aksine yükselme eğilimi sergilemiştir. Bu yükselme eğilimi 2008 yılındaki küresel krize kadar istikrarsız bir seyir izlemesine rağmen devam etmiştir. Bu süreçte enflasyon oranlarının aşağı doğru düşürülememesi dolayısıyla fiyat istikrarında beklenen sonuçların alınamamasında 2006 yılı Mayıs-Haziran döneminde küresel likidite koşullarının gelişmekte olan ülkeler aleyhine değişmesi neticesinde mali varlıklarda talebin gerilemesinin, sermayenin gelişmekte olan ülkelere çıkmasının ve Yeni Türk Lirası'nın % 30 civarında değer kaybetmesinin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'de tüketici harcama sepetinde gıdanın ağırlığının yüksek olmasının, temel hammadde, emtia ve gıda fiyatlarının büyük

oranda artması enflasyonun düşürülmesini engelleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir (Eroğlu, 2007: 24; Kara ve Orak, 2008: 55).

ABD’de 2007 yılının ikinci yarısında başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinden itibaren zaman içerisinde tüm dünya ekonomilerini etkileyen küresel krizi Türkiye ekonomisi diğer krizlere kıyasla daha az kırılgan bir yapı ile karşılamıştır. Bu duruma bağlı olarak enflasyon oranları ithal edilen enerji fiyatlarındaki artışa rağmen düşük seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca 2001 krizi sonrasında daha sağlam bir yapıya kavuşan bankacılık sektörü, küresel kriz yıllarında krizin olumsuz etkilerini yumuşatan etkenler arasında değerlendirilmektedir (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 211).

Buna rağmen küresel krizin etkisiyle 2008 yılında enflasyon oranları çift haneli rakamlara yükselerek enflasyon hedefinden uzaklaşmıştır. Ancak kriz sonrası 2009 ve 2010 yıllarında ihtiyati tasarruf eğiliminin etkisiyle harcamalarda yaşanan gerileme, belirlenen hedeflere oldukça yakın bir performans sergilenmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Bu duruma bağlı olarak 2010 yılında enflasyon oranları %6,4 düzeyine kadar düşürülmüştür. Enflasyon oranlarında yaşanan bu gerilemede emtia ve petrol fiyatlarında yaşanan gerileme önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Engin ve Göllüce, 2016: 37; TCMB, 2009: 1). 2010 yılından sonraki dönemde enflasyon oranları istikrarsız bir görünüm sergilemeye devam etmektedir. Bu doğrultuda 2011 yılında enflasyon oranları bir önceki yıla göre oldukça yüksek bir seviyeye çıkarak %10,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Enflasyon oranlarının artma eğilimi göstermesinde, iktisadi faaliyetleri canlandırmak için uygulanan vergi indirimlerinin sona ermesi, Türk lirasının değer kaybetmesi, gıda fiyatlarının oldukça yüksek düzeyde artması, iç ve dış talepte yaşanan iyileşmelerin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca enflasyon oranlarındaki bu yükselişte petrol ve altın fiyatları gibi para politikasının kontrol edemediği arz şokları da etkili olmuştur (Karagöl, 2013: 36; TCMB, 2010: 2; TCMB, 2011: 37).

2012 yılında ise enflasyon oranları %6,2 seviyesine gerileyerek enflasyon hedefine yakın bir performans sergilemiştir. Bu yıldan itibaren yükselme eğilimi içerisine giren enflasyon oranları 2015 yılında %8,8 seviyesine kadar yükselmiştir. Dolayısıyla enflasyon oranları, enflasyon hedefleri göz önüne alındığında her yıl belirlenen hedeften biraz daha uzaklaşan bir görünüm sergilemiştir. Bu dönemde özellikle gıda fiyatlarının yükselmesi, gelecek dönemle ilgili yapılan fiyat

ayarlamaları ve enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar enflasyon oranlarının seyrini belirleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca küresel piyasalarda yaşanan oynaklık ve yurt içi belirsizliklerden kaynaklanan TL'nin değer kaybetmesi ve döviz kuru hareketlerinin gecikmeli etkisinin maliyetler üzerindeki oluşturduğu baskıda enflasyon oranlarını etkileyen diğer faktörler olarak değerlendirilmektedir (TCMB, 2014: 23; TCMB, 2015: 21; TCMB, 2016: 21).

Enflasyon oranları 2016 yılında bir miktar düzelme ile %8,5 seviyesinde gerilemesine rağmen 2017 yılında %11,9 düzeyine çıkmıştır. 2018 yılında da yükselme eğilimi devam ettiren enflasyon oranları %20,3 seviyesine kadar yükselmiştir. Enflasyon oranlarının bu seyrinde Türk lirasının döviz sepeti karşısındaki değer kaybı, vergi ayarlamaları, gıda fiyatlarının yükselmesi ve emtia fiyatlarında görülen dalgalanmaların önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca döviz kuru ve ithalat fiyatlarından kaynaklanan maliyet yönlü baskılar, enflasyon beklentilerindeki bozulmalar, iktisadi faaliyetlerin zayıflaması, iç talepte yaşanan zayıflama, belirli mallara dayanıklı tüketim mallarına yönelik geçici vergi indirimleri enflasyon oranlarının belirlenmesinde etkili faktörler olarak değerlendirilmektedir (Eğilmez, 2016d; TCMB, 2017: 25; TCMB, 2018: 25).

Bu gelişmelere bağlı olarak enflasyon oranlarında görülen dalgalanmaların nedenlerinden biri de iktisadi dengeleri bozucu bir takım politik istikrarsızlıklar gösterilmektedir. Politik istikrarsızlıkların kaynakları ülke içerisinde yaşanan olaylar, tartışmalar ve politikalardan kaynaklanabilmektedir. Buna ek olarak 2008 yılı itibarıyla IMF programının sona ermesi sonrasında yerine bir iktisat programı konulamaması ve iktisat politikası yerine hazırlanan mali kural politikasına uyulamamış olması da bu istikrarsızlığa katkı sağlamaktadır. Ayrıca ABD Merkez Bankası Fed'in faiz arttırma politikası ve ülkeye yönelik ekonomik yaptırımlar gibi dış ülkelerden kaynaklanan gelişmelerde enflasyon oranlarını etkilemektedir (Eğilmez, 2017b; Gürkaynak ve Böke, 2013: 66; Şanlısoy ve Çetin, 2016: 70-71).

Uygulanmakta olan enflasyon hedeflemesi rejimi altında enflasyon 2005, 2009 ve 2010 yıllarında hedefin altında kalırken, 2012 yılında belirsizlik aralığı sınırında, diğer yıllarda ise belirsizlik aralığının üzerinde kalmıştır. 2018 yılı sonunda % 20,30 olan enflasyon son 15 yılın en yüksek seviyesine ulaşmış, özellikle döviz kuru gelişmelerinin yarattığı maliyet yönlü baskılar bu yükselişte belirleyici olmuştur. 2019 yılında, Türk lirasının istikrar kazanması ve döviz kuru oynaklığının azalması

enflasyondaki düşüşü desteklemiş, tüketici enflasyonu % 11,84 düzeyine gerilemiştir. 2020 yılında döviz kuru, birikimli maliyet etkileri, uluslararası emtia fiyatlarındaki yukarı yönlü eğilim, enflasyon beklentilerindeki yükseliş ve gıda fiyatlarındaki gelişmeler neticesinde enflasyon yüksek bir seyir izlemiştir. Yıl sonunda talep ve maliyet yönlü unsurların etkisiyle bir önceki yıla göre 2,76 puan yükselerek % 14,60 düzeyine çıkmıştır. Böylece % 5 olan enflasyon hedefinin 9,60 puan, belirsizlik aralığının 7,60 puan üzerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında enflasyonun belirsizlik aralığının üzerinde gerçekleşmesiyle TCMB'nin Hükümete hesap verme sorumluluğu doğmuştur. TCMB 1 Şubat 2021 tarihinde Hükümete yazdığı açık mektupta; enflasyonun hedeften sapmasının nedenlerini ve hedefe ulaşmak için alınan ve alınması gereken önlemleri açıklamıştır (TOBB, 2021).

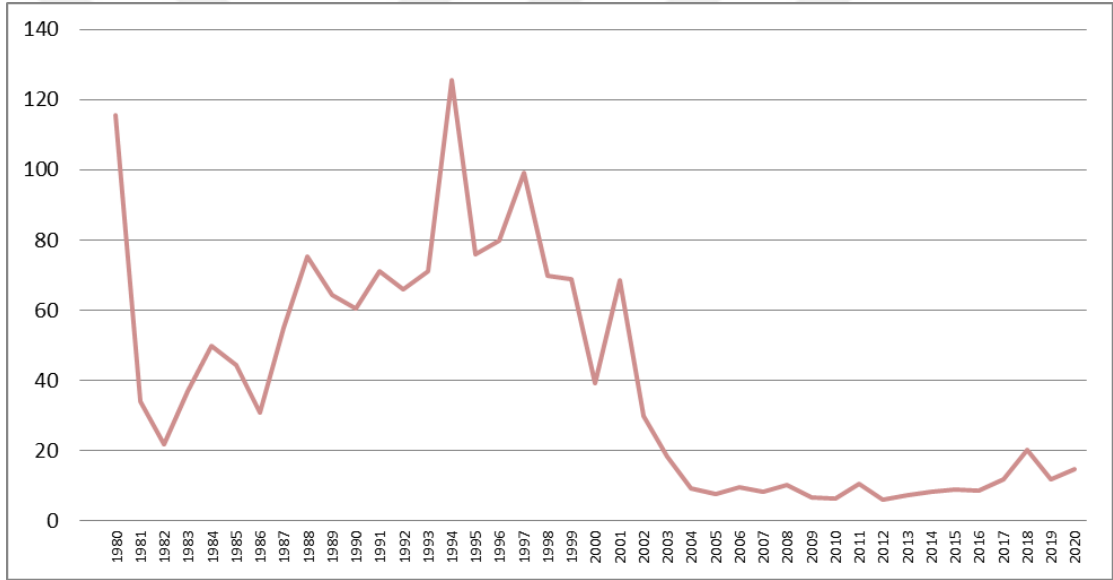
Çalışmanın bu bölümünde 1980-2020 dönemlerinde Türkiye'nin enflasyon verileri incelenmiştir.

Tablo 3.1. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye enflasyon verileri

Yıl	Enflasyon Oranı (%)	Değişim
1980	115,6	48,10
1981	33,9	-341,00
1982	21,9	-154,79
1983	37,06	59,09
1984	49,68	12,62
1985	44,19	-5,49
1986	30,67	-13,52
1987	55,05	24,38
1988	75,21	20,16
1989	64,28	-10,93
1990	60,41	-3,87
1991	71,14	10,73
1992	65,97	-5,17
1993	71,08	5,11
1994	125,49	54,41
1995	76,05	-49,44
1996	79,76	3,71
1997	99,09	19,33
1998	69,73	-29,36
1999	68,79	-0,94
2000	39,03	-29,76
2001	68,53	29,50
2002	29,75	-38,78
2003	18,36	-11,39
2004	9,32	-9,04
2005	7,72	-1,60

2006	9,65	1,93
2007	8,39	-1,26
2008	10,06	1,67
2009	6,53	-3,53
2010	6,40	-0,13
2011	10,45	4,05
2012	6,16	-4,29
2013	7,40	1,24
2014	8,17	0,77
2015	8,81	0,64
2016	8,53	-0,28
2017	11,92	3,39
2018	20,30	8,38
2019	11,84	-8,46
2020	14,60	2,76

Kaynak: TÜİK, TCMB, ekonomiatlasi.com, 2022

Grafik 3.1. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de enflasyonun seyri

Grafik 3.1’de 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de enflasyonun seyri gösterilmiştir. Grafiğe göre Türkiye’de 1980’e girerken yüksek seyrinde olan enflasyonun 1982-1994 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemekte olduğu, yaşanan 1994 krizi ile enflasyonun en yüksek seviyeye gelmiş olduğu görülmektedir. İzleyen yıllarda uygulanan politikalar ile enflasyonun 1995-1997 yılları arasında düşüş seyri izlediği, daha sonra 1998 Asya krizi ile tekrar yükseldiği görülmektedir. Yaşanılan 2000-2001 krizlerinden sonra uygulanan politikalar sonucunda enflasyonun 2002-2020 yıllarında sabit bir çizgi çizdiği görülmektedir.

1973 yılı sonlarında petrol fiyatlarındaki artışlar diğer azgelişmiş ülkeler

üzerinde olduğu gibi, Türkiye üzerinde de olumsuz etkiler yapmıştır. Buna karşın 1977 yılı sonuna dek dış alımları kısıtlayıcı etkin önlemler alınmamıştır. 1977 yılında dış alım talepleri hızla artarken, döviz kazançlarının kesintiye uğraması sonucu döviz kazançlarının azalması ve dış kredi olanaklarının kesintiye uğraması sonucu döviz transferleri zamanında yapılamadığından, girdiler ve yatırım malları açısından dışa önemli ölçüde bağlı bulunan ekonomide üretim faaliyetlerini darboğaza sokmuştur. 1980 yılına gelindiğinde Türkiye’de TÜFE % 115,6, TÜFE % 94,7 seviyelerinde görülmekteydi. Devam eden yıllarda azalma seyrine girmiş olsalar da 1984 ve 1985 yıllarına artış eğilimi göstermiş ve dalgalı bir seyir izlemişlerdir.

Mevsimsellikten arındırılmış aylık ortalama TEFİ ve TÜFE artış hızı, 1988-1999 yılları arasında -1994 yılı hariç tutulmuştur- sırasıyla % 4.2 ile % 4.9 olurken, 2000 yılında uygulanan istikrar programı ile bu oranlar sırasıyla % 2.4 ile % 2.8’e gerilemiştir. 2002 yılında ise bu oranlar sırasıyla % 2.3 ve % 2.2’ye gerilemiştir. 2001 yılından gelen baskı ile Ocak ayında gözlenen yüksek artış dışında bu eğilim tüm 2002 yılında ekseriyetle TEFİ ve TÜFE aylık artış oranlarına yansımıştır. Yılın ilk dört ayında ikinci el referans bono faiz oranlarında 18 puan gerileme olurken dolar kurundaki gerileme % 9.2 oranında gerçekleşmiş ve Nisan ayında mevsimsellikten arındırılmış TEFİ aylık artışı % 0.6’ya kadar gerilemiştir. Beklentilerdeki düzelmelerin tüketimi hareketlendirmesi ile birlikte Nisan ayında TÜFE artışı ise TEFİ’nin üzerinde kalmıştır. Mayıs ayında Başbakan Ecevit’in hastalanmasının ardından tırmanan siyasi belirsizlikle birlikte piyasalarda yaşanan çalkantının yarattığı maliyet baskısı ile TEFİ aylık artış oranları % 3’lere yükselmiştir. Temmuz sonunda alınan erken seçim kararı ardından, seçim erteleme çalışmalarının yarattığı geçici dalgalanmalara rağmen, mevsimsel etkilerin de desteğiyle TEFİ ve TÜFE aylık artış hızlarında gerileme olmuştur. Kasım ayında ise erken seçim sonuçlarının piyasalar tarafından olumlu karşılanmasıyla oluşan iyimser atmosfer ile ikinci el referans bono faizlerinde ve kurda görülen gerileme sonucu mevsimsel düzeltilmiş TEFİ aylık artış oranı %2’ye inmiştir. Aynı dönemde TÜFE artış oranı tüketimdeki kıpırdanma sonucu %2.5 ile Nisan ayından sonra ikinci defa TEFİ’nin üzerinde kalmıştır (TÜSİAD, 2002).

Türkiye, enflasyonla mücadeleye odaklı geniş kapsamlı bir ekonomik programı, enflasyon beklentilerindeki katılığa rağmen sürdürebilmiştir. Program çerçevesinde, enflasyona ilişkin önemli kazanımlar elde edilmiş, 2002 ve 2003

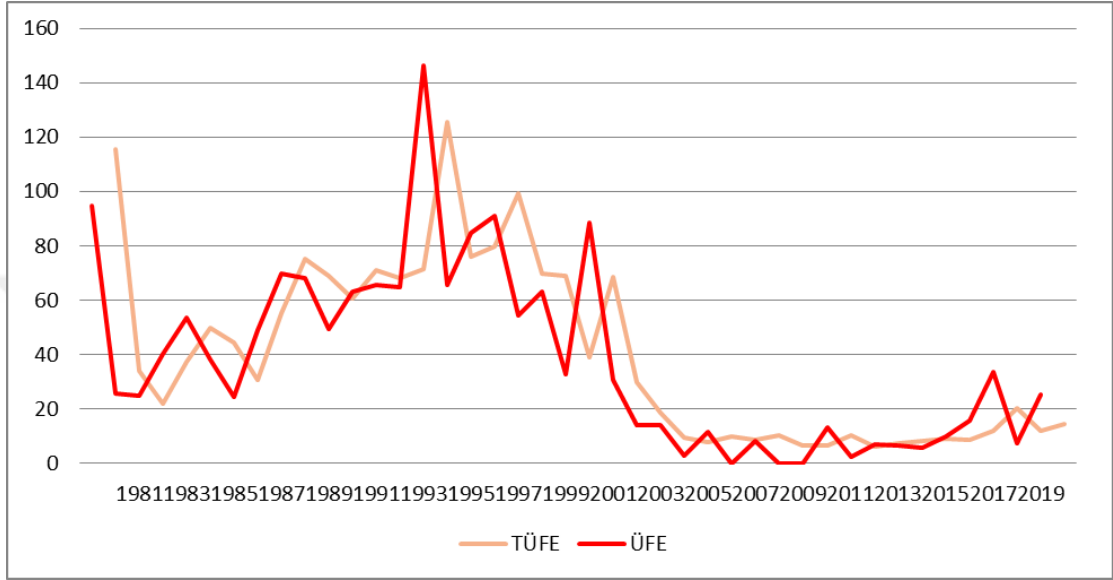
yıllarında enflasyon oranları tarihsel başarılarla hedeflerin altında gerçekleşmiştir. 2003 sonu itibariyle TEFE ve TÜFE’de yıllık enflasyon oranları sırasıyla %13.9 ve %18.4 ile son 28 yılın altında gerçekleşmiş, ortalama enflasyon ise sırasıyla %25.6 ve %25.3’e gerilemiştir (TÜSİAD, 2003). Türkiye’de 2002 yılından itibaren azalmaya başlayan TÜFE ve ÜFE 2004-2020 yılları arasında % 6,4 ve 2008 krizinin etkisi ile % 20,3 aralığında düşük bir seyir izlemiştir.

Tablo 3.2. 1980-2020 dönemlerinde TÜFE ve ÜFE verileri

Yıllar	TÜFE	Değişim	ÜFE	Değişim
1980	115,6	50,87	94,7	14,04
1981	33,9	-241,00	25,6	-269,92
1982	21,9	-54,79	24,8	-3,23
1983	37,1	40,97	40,1	38,15
1984	49,7	25,35	53,5	25,05
1985	44,2	-12,44	38,2	-40,05
1986	30,7	-43,97	24,5	-55,92
1987	55,1	44,28	48,9	49,90
1988	75,2	26,73	69,7	29,84
1989	68,8	-9,30	68,0	-2,50
1990	60,6	-13,53	49,3	-37,93
1991	71,1	14,77	63,2	21,99
1992	67,9	-4,71	65,7	3,81
1993	71,4	4,90	64,8	-1,39
1994	125,5	43,11	146,5	55,77
1995	76,0	-65,13	65,6	-123,32
1996	79,8	4,76	84,9	22,73
1997	99,1	19,48	91,0	6,70
1998	69,7	-42,18	54,3	-67,59
1999	68,8	-1,31	62,9	13,67
2000	39,0	-76,41	32,7	-92,35
2001	68,5	43,07	88,6	63,09
2002	29,7	-130,64	30,8	-187,66
2003	18,4	-61,41	13,9	-121,58
2004	9,3	-97,85	13,8	-0,72
2005	7,72	-20,47	2,66	-418,80
2006	9,65	20,00	11,58	77,03
2007	8,39	-15,02	5,94	-94,95
2008	10,06	16,60	8,11	26,76
2009	6,53	-54,06	5,93	-36,76
2010	6,4	-2,03	8,87	33,15
2011	10,45	38,76	13,33	33,46
2012	6,16	-69,64	2,45	-444,08
2013	7,4	16,76	6,97	64,85
2014	8,17	9,42	6,36	-9,59
2015	8,81	7,26	5,71	-11,38

2016	8,53	-3,28	9,94	42,56
2017	11,92	28,44	15,47	35,75
2018	20,3	41,28	33,64	54,01
2019	11,84	-71,45	7,36	-357,07
2020	14,6	18,90	25,15	70,74

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>, 2022

Grafik 3.2. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de TüFE ve ÜFE’nin seyri (Tablo 3.2’ye göre oluşturulmuştur)

Grafik 3.2’de 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de TüFE ve ÜFE’nin seyri sunulmuştur. Grafiğe göre TüFE ve ÜFE’nin 1980-2020 yılları arasında birbirine paralel bir seyir izlediği, her iki verinin de enflasyonla benzer bir çizgide gittiği görülmektedir.

3.2. TÜRKİYE’DE FAİZ ORAN GELİŞMESİ

1980’li yılların başından itibaren fiyat artışlarını önleyebilmek için talebin kısılmasına yönelik alınan tedbirler sonucunda önemli sonuçlar elde edilmesine rağmen; diğer taraftan ekonominin arz yönü, bu gelişmelere tam olarak uyum sağlayamamıştır. Normal koşullarda üretimi kalitatif ve kantitatif olarak iyileştirebilmek için gerek kamu gerekse özel kesimde çıktı düzeyinin artırılması, mevcut işletmelerin yüksek teknoloji ve tam kapasite ile çalıştırılması, yeni işletmelerin de bu sürece dahil edilmesi gerekir. Söz konusu gelişmelerin ortaya çıkarılabilmesi ise yatırımların artırılmasına bağlıdır. Yurtiçi tasarrufların yatırımlar için gerekli finansmanı sağlayacak büyüklükte olmaması, yabancı birikimlerin ülkeye

getirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Çakıcı, 1992: 329). Bu bağlamda yabancı sermayenin önemi, 1980’li yılların ikinci yarısında oldukça belirgin hale gelmiş, orta ve uzun vadeli ekonomik hedeflerin hayata geçirilebilmesi için, 1989 yılında “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” alınarak finansal serbestleşme sağlanmıştır (Sarı, 2007: 10). Böylece sermaye hareketleri önündeki yasal sınırlamalar ortadan kaldırılarak ekonomideki liberalleşme sürecinin ikinci aşaması da tamamlanmıştır. Finansal liberalizasyon ile birlikte yurt dışı kaynak girişinin hız kazanması faiz oranları üzerindeki baskıyı hafifletmiştir (TÜSİAD, 1995: 14). Ancak Yeldan (2000), dışa açık bir ekonomik yapıya kavuşan Türkiye’de, faiz oranlarının Merkez Bankası kontrolünden çıkarak kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açıldığını ifade etmiştir (Yeldan, 2000: 244). Diğer taraftan yabancı sermaye girişinin artış göstermesi ve faiz oranlarının da yaklaşık %84 seviyelerinden %59 seviyelerine gerilemesi, 1990 yılında %9 düzeyinde bir ekonomik büyüme ile sonuçlanmıştır. 1991 yılında yaşanan Körfez Krizi bu gelişmenin bir kırılmaya uğramasına neden olsa da 1992 ve 1993 yıllarında tekrar yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır.

Mali politikalar çerçevesinde; faiz dışı fazla hedeflerine göre bütçenin şekillendirilmesi, bazı vergilerde oran artışına gidilerek ek vergisel yükümlülükler getirilmesi, kamu harcamalarındaki israfın önlenmesi, özelleştirme faaliyetlerine hız kazandırılması, tarımsal desteklemelerin kaynak dağılımını bozmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve emeklilik yapısının reforme edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca maaş ve ücretlerin enflasyon hedefleri ile uyumlu bir şekilde artırılması istenmiştir. Diğer taraftan kurlarda meydana gelen aşırı dalgalanmaların neden olduğu makroekonomik sorunları engelleyebilmek için belirli bir süre sabit kur sisteminin uygulanarak kademeli olarak esnek kur rejimine geçilmesi planlanmıştır. Programın yurtiçinde ve yurt dışında yarattığı güven ortamı, yüksek miktarda döviz girişini beraberinde getirmiş ve faiz oranlarında da beklentilerin daha üzerinde bir düşüş yaşanmıştır (Yentürk, 2003: 64). Bu durum ihtiyaç ve konut kredileri üzerinden tüketim harcamalarında belirgin bir artışa neden olarak tüketime dayalı büyüme iklimi yaratmıştır. Nitekim 1999 yılında %3,4 oranında küçülen Türkiye ekonomisi, 2000 yılında %6,8 oranında bir büyüme performansı sergilemiştir. Ancak tüketim talebinde meydana gelen söz konusu gelişmeler cari işlemler açığını hedeflenen seviyelerin oldukça üzerine taşımıştır. Program, 2000 yılı genelinde toplam 2,8 milyar dolarlık bir cari açık öngörmekte iken; Ocak-Kasım döneminde açığın düzeyi 9,3 milyar

seviyelerine ulaşmıştır. Tüketim alanındaki gelişmelere ilave olarak petrol fiyatlarındaki artışın da ortaya çıkan bu sonuç üzerinde belli ölçüde payı bulunmaktadır (Ongun, 2002: 70). Diğer taraftan özellikle gelir artırıcı vergisel düzenlemeler ile kamu kesimi harcamalarını kısıtlayıcı politikalar, fiyatlar genel düzeyindeki değişimlerin görece düşük düzeylerde gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Enflasyon oranı ile ilgili 2000 yılında belirgin bir düşüş sağlanmakla birlikte, hedeflenen düzeye gelinebilmiştir. Bunun temel nedenleri arasında; ekonomik büyümeye bağlı olarak talepte meydana gelişme, maliye politikaları kapsamında kamusal ürün fiyatlarındaki artış, kuraklık nedeniyle tarımsal üretim arzında yaşanan daralma, yükselen petrol fiyatları ve düşen faizlerin uyardığı kredi talebi yer almaktadır (TÜSİAD, 2001: 91-92).

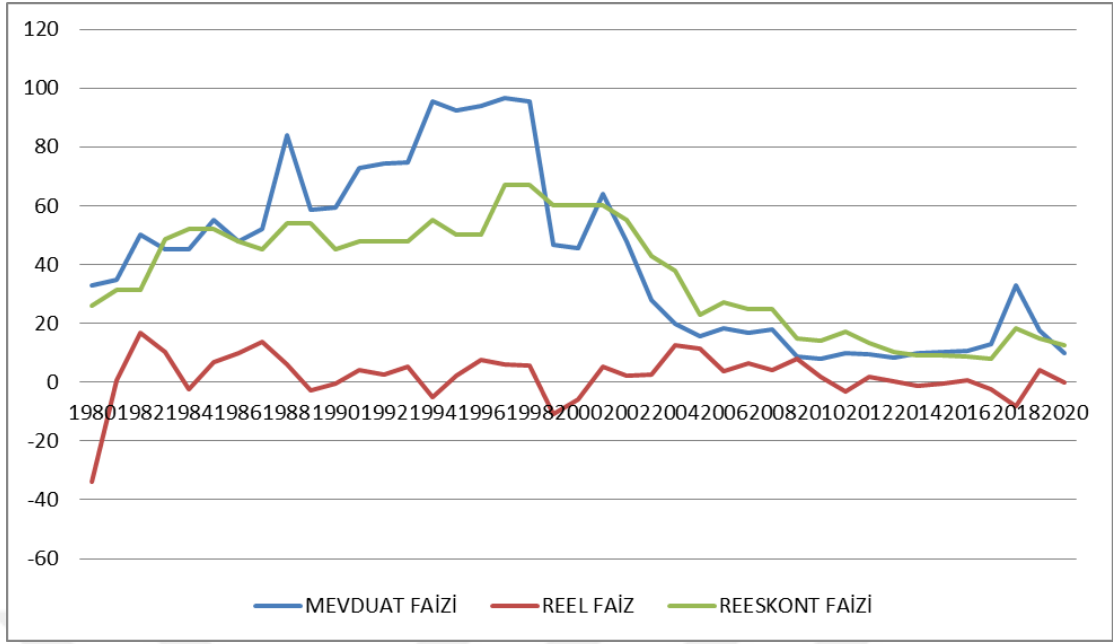
2001 Krizi'nden sonra yapısal sorunları çözüme kavuşturmak üzere para ve maliye politikaları çerçevesinde alınan tedbirlerin büyük ölçüde gerçekleştirilmesi sonucu başta enflasyon olmak üzere temel makro büyüklüklerde genel olarak meydana gelen iyileşme, Türkiye ekonomisinin içerde ve dışarıda kredibilitesinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca yönetsel istikrarın sağlanması da belirsizliklerin azalmasına katkıda bulunarak risk priminin düşmesini beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda küresel likidite bolluğu sermaye girişlerine hız kazandırmış ve ekonomide düşük faiz için elverişli bir iklim oluşmuştur. Nitekim 2001 yılında %63,9 olan tasarruf mevduatı faiz oranı, 2010 yılında %7,9 seviyelerine kadar gerilemiştir.

2010 yılından sonra dünya ekonomisindeki toparlanma eğilimleri istenilen boyutlarda gerçekleşmemesine rağmen; iç ve dış faktörlerin etkisiyle Türkiye'de ekonomik faaliyetler belirgin ölçüde tekrar canlılık göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede 2010 yılında reel GSYİH %9,2 oranında artarken; 2011 yılında artış oranı %8,8 büyüklüğünde gerçekleşmiştir. Ancak gelirde meydana gelen önemli seviyelerdeki yükselme trendi, ithalat talebini uyararak cari açığın milli gelir içerisindeki payını 2011 yılında %9,7 düzeylerine taşımıştır. Dış denge açısından ortaya çıkan durumu iyileştirebilmek üzere başlatılan ekonomiyi soğutma girişimleri ise 2012 yılında büyüme hızını %2,1'e çekerken; sıkı para politikası uygulamalarından ötürü enflasyon da %6,2 gibi tarihin en düşük seviyelerinden birine gerilemiştir.

Tablo 3.3. 1980-2020 dönemlerinde bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranları, reel faiz oranları ve reeskont faiz oranları

Yıllar	Mevduat Faiz	Reel Faiz	Reeskont Faiz Oranları
1980	33,0	-33,96	26,0
1981	35,0	0,75	31,5
1982	50,0	16,82	31,5
1983	45,0	10,35	48,5
1984	45,0	-2,29	52,0
1985	55,0	6,90	52,0
1986	48,0	9,96	48,0
1987	52,0	13,75	45,0
1988	83,9	5,87	54,0
1989	58,8	-2,76	54,0
1990	59,4	-0,56	45,0
1991	72,7	4,10	48,0
1992	74,2	2,41	48,0
1993	74,8	5,24	48,0
1994	95,6	-5,21	55,0
1995	92,3	2,30	50,0
1996	93,8	7,41	50,0
1997	96,6	5,87	67,0
1998	95,5	5,47	67,0
1999	46,7	-11,04	60,0
2000	45,6	-6,00	60,0
2001	63,9	5,25	60,0
2002	48,0	2,20	55,0
2003	28,1	2,63	43,0
2004	19,9	12,43	38,0
2005	15,5	11,26	23,0
2006	18,3	3,70	27,0
2007	16,9	6,40	25,0
2008	18,1	4,20	25,0
2009	8,8	7,80	15,0
2010	7,9	1,70	14,0
2011	10,0	-3,00	17,0
2012	9,6	1,90	13,5
2013	8,2	0,10	10,3
2014	9,8	-1,30	9,0
2015	10,2	-0,50	9,0
2016	10,7	0,60	8,8
2017	12,8	-2,50	7,8
2018	33,00	-8,00	18,50
2019	17,70	4,00	15,00
2020	9,95	-0,29	12,50

Kaynak: TCMB, 2022

Grafik 3.3. 1980-2020 dönemlerinde bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranları, reel faiz oranları ve reeskont faiz oranlarının seyri (Tablo 3.3’e göre oluşturulmuştur)

Grafik 3.3’de 1980-2020 dönemlerinde bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranları, reel faiz oranları ve reeskont faiz oranları gösterilmiştir. Grafığe göre reel faiz yaşanan enflasyondan dolayı negatif yönlü seyretmesine rağmen, TL cinsinden mevduatlara uygulanan faiz 1980-1998 periyodunda sürekli bir artış göstermesine rağmen, 2018 yılına kadar düşmüştür.

3.3. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK ORANI GELİŞMESİ

1980 yılının ilk dokuz ayında İŞKUR’a¹ başvuranların sayısında % 33 oranında bir gerileme olmuş olup, grev ve lokavtlar yaygın bir şekilde görülmüştür. 1980 yılında toplam 220 grev ve 21 lokavt yaşanmış olup, işsizlik oranı bir önceki yıla göre toplam nüfus içerisinde % 7,23 azalarak % 8,3’e gerilemiştir (TÜSİAD, 1981; TUIK, 2022; TCMB, 2022).

1980 yılında %8,6 düzeyinde olan işsizlik oranları 1982 yılında %7,5 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranlarının bu seyri göstermesinde öncelikle dönemin ilk yıllarında 24 Ocak kararlarına bağlı olarak yürütülen ekonomi politikası ve bu ekonomi politikasının uygulanmasında askeri rejimin uygulamalarının önemli etkileri olmuştur. Askeri rejiminin işgücünü sendikal hareketler ve toplu sözleşmelerde baskı

¹ 1980 yılındaki haliyle İş ve İşçi Bulma Kurumu (TÜSİAD, 1981)

altına alması işsizlik oranlarının düşmesine yol açmıştır (Özkaplan, 2008: 166; Yenal, 2013: 134). Ancak bu dönemde ortaya çıkan reel faizlerdeki ani yükselme ve talep daralması neticesinde inşaat sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeler işsizliğin 1983 yılında %8,2 düzeyine çıkmasına yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak 1983 yılında reel ücretlerdeki azalmaya rağmen işsizlik oranlarının yükselmesi dikkate değer bir durum olarak değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 164).

1984 yılı işsizlik oranı 1983 yılına göre küçük oranda azalarak %8,1 seviyesinde gerçekleşmekte ve işsizlik oranlarının düşme eğilimine girdiği yıl olarak belirtilmektedir. Bu düşme eğilimini takiben 1985 yılında işsizlik oranı 7,6 seviyesine kadar geriletilmiştir. İşsizlik oranlarında görülen bu gerilemede hükümetin 1984'ten itibaren büyüme ve istihdamı desteklemeye yönelik uygulamaları neticesinde ekonominin canlanması ve kapasite kullanım oranlarının genişlemesinin önemli katkıları olmuştur (Şahin, 1995: 207).

1985 yılından itibaren işsizlik oranları tekrardan artma eğilimine girerek 1989 yılında %9,1 seviyesine kadar çıkmıştır. Bu oran ilgili dönemin en yüksek işsizlik oranıdır. İşsizlik oranlarında görülen bu yükselişe rağmen dönemin son yıllarında bir miktar toparlanma yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1990 yılında işsizlik oranları %8,5 seviyesinde gerçekleşirken bu oran 1991 yılında %8,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarındaki bu dalgalanmada uygulanan ekonomi politikalarının, 1987 referandumu neticesinde sendikal hareketlerin önündeki engellerin kaldırılmasının ve 1989 yılında başta kamu sektörü olmak üzere işgücünde ücret ve maaşların yükselmesinin önemli etkileri olmuştur (Parasız, 2003: 384; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 70).

İşgücü piyasasının diğer önemli göstergesi olan istihdam oranları açısından bu dönem değerlendirildiğinde 1980 yılında istihdam oranının %55,7 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu oran ilgili dönemde 1990 yılına kadar düşme eğilimi göstererek 1990 yılında %49,80 seviyesine kadar gerilemiştir. 1980-1991 döneminin sonu olan 1991 yılında ise bu oran bir miktar toplanma ile %50,04 seviyesine yükselmiştir.

Genel olarak 1980-1991 dönemi işsizlik ve istihdam oranları üzerinden değerlendirildiğinde işsizlik oranlarının bu dönemde istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediğini görülmektedir. 1980 yılında %8,6 olan işsizlik oranları dönem içerisinde 1985 yılında %7,6 düzeyine düşürülmesine rağmen 1991 yılında %8,7 düzeyine kadar

tekrar yükselme göstermiştir. Bu dönemde işsizlik oranlarının ortalaması %8,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarını etkileyen unsurlar olarak özellikle 24 Ocak kararları sonrasında uygulanan ekonomi politikası ve bu ekonomi politikasının uygulanması ile hükümetlerin büyüme ve istihdama yönelik destekleme politikaları belirleyici olmuştur (Özkaplan, 2008: 173; Parasız, 2003: 384; Yenal, 2013: 137).

İş gücü piyasasının önemli göstergelerinden biri olan istihdam oranları açısından 1980-1991 dönemi için incelendiğinde 1980 yılında %55,7 düzeyinde olan istihdam oranlarının dönem boyunca genellikle azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bunun sonucunda 1990 yılında istihdam oranları %49,80 seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak 1991 yılında bir miktar toparlanarak %50,04 seviyesine yükselmiştir. İstihdam oranlarında yaşanan bu düşme eğilimi 24 Ocak kararları neticesinde değişen ekonomi politikasına bağlı olarak sanayileşme politikası ve teknoloji gibi birçok değişkenden etkilenmektedir. Ayrıca kırsal kesimden kente doğru gerçekleşen göç ve artan işgücüne rağmen iş olanaklarının yeterince genişletilememesi de istihdam oranlarını belirleyen faktörler arasında değerlendirilmektedir (Biçerli, 2013: 148).

Ekonomi politikalarında gerçekleşen en kapsamlı ve radikal değişimlerin yaşandığı 1980 yılından 1991 yılına kadar ki süreçte dalgalı bir seyir izleyen işsizlik oranları 1991 yılının sonunda %8,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak 1992 yılından itibaren işsizlik oranlarını düşürmek ve istihdam oranlarını arttırmak için işgücü piyasasına yönelik olarak birçok proje uygulamaya koyulmuştur. Bu projelerden ilki istihdama yönelik olarak 1992 yılında hükümet tarafından işsizlik sorununu kısa dönemde “Özel İstihdam Projeleri” kapsamında düşürme amacıyla yapılmıştır. Buna bağlı olarak uygulanacak politikalar çerçevesinde sendikal hakların kurumsallaştırılması ve işçi ve işverenler için sosyal güvenceleri geliştirici adımların atılacağı belirtilmiştir (Erdem vd., 2009: 238).

Ayrıca 1990-1994 dönemini kapsayan “İstihdam ve Eğitim Projesi” Dünya Bankası ve Türk hükümeti tarafından 1993 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Proje kapsamında işgücü piyasasına yönelik bilgi ve veri sisteminin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, mesleki enformasyon merkezlerinin kurulması, meslek standartlarının belirlenmesi ve sertifikasyon sisteminin oluşturulması gibi temel hedefler belirlenmiştir. Ayrıca proje kapsamında işsizlere meslek kazandırılması yoluyla işe yerleştirilmeleri, kurum personellerinin eğitimden geçirilmesi, kadın

istihdamının arttırılması gibi konular da temel hedefler çerçevesinde değerlendirilmektedir (DPT, 1989: 302-303).

Bunlara ek olarak Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Projesi kapsamında uygulamaya konulan “Güneydoğu Onarım Projesi” ile işgücü piyasasına ilişkin aktif politikaların uygulanması ön görülmüştür. Buna bağlı olarak yüksek işsizliğin bulunduğu yörelerde işgücünün yerel ihtiyaçları karşılayacak şekilde yararlı işlerde çalıştırılması, işgücünün eğitimi ve girişimcilik desteği gibi çeşitli politikalar hedef olarak belirlenmiştir (Biçerli, 2013: 52; DPT, 1996: 54). Bu bilgilerden yola çıkarak işsizlik verileri değerlendirildiğinde 1992 yılında işsizlik oranı %9 seviyesinde gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda bu oran 1993 yılında %9,4 seviyesine yükselmiş olmasına rağmen 1994 yılındaki ekonomik krizine rağmen %9,1 seviyesine düşürülmüştür. 1995 ve 1996 yıllarında ise düşme eğilimi devam ederek sırasıyla önce %8,1 seviyesine daha sonra %7,1 seviyesine kadar geriletilmiştir.

İşsizlik oranlarının 1993 yılından itibaren düşme eğilimi sergilemesi özellikle ekonominin küçülme yaşadığı 1994 krizine rağmen azalma göstermesi açıklaması zor bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu durum bazı alanlarda dikkate değer bir büyüme olmamasına rağmen işsizlik oranlarında yaşanan düşüşü göz önünde bulundurarak istatistiklerin sağlıklı olmadığı şeklinde değerlendirmelere sebep olmaktadır. Ancak işsizlik oranlarında yaşanan bu düşmede 1994 yılında yaşanan küçülme neticesinde reel ücret ve maaşlarda yaşanan önemli derecedeki gerilemenin etkisinin olduğu şeklinde değerlendirilmelerde mevcuttur (Özkaplan, 2008: 184).

Bu dönemde düşme eğiliminin sürdüren işsizlik oranları 1996 yılında %7,1 düzeyine kadar düşürülmüştür. Bu oran 1990’lı yılların en düşük işsizlik seviyesidir. 1996 yılından itibaren işsizlik oranları yükselme eğilimine girmiş ve 1999 yılında %8,2 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesinde 1998 yılında inşaat sektöründe yaşanan daralma ile 1999 yılındaki ekonomideki daralma neticesinde imalat sanayinin dalgalı bir şekilde büyümesinin önemli bir etkisi olmuştur. Buna ek olarak işgücü niteliğindeki gelişmelere bağlı olarak işgücü verimliliğinde yaşanan artışların ve mali sektördeki yaşanan daralmalarda işsizlik oranlarının artma eğilimini desteklemektedir (Parasız, 2003: 516-517). 1999 yılında Türkiye istihdam politikalarını Avrupa Birliğine sunulan “Ulusal Program” çerçevesinde şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak İşsizlik sigortasının yürürlüğe girmesi, İş-Kur ve İş Güvencesi yasaları gibi iş piyasasını ile ilgili reform ve

düzenlemeler de uygulamaya koyulmuştur (Karagöl, 2013: 53). Bunun sonucunda 2000 yılında işsizlik oranları bir önceki yıla oranla 1,2 puan gerileyerek %7 seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak 2001 yılında %8,9 seviyesine yükselen işsizlik oranı 2002 yılında %10,8 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarında yaşanan bu yükselme Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden birinin yaşanması, artan nüfusa bağlı olarak işgücü artış hızı ve başarılı bir istihdam potansiyelinin oluşturulamaması gibi etkenlerle birlikte değerlendirilmektedir (Pamuk, 2014: 294).

Eylül 2002 itibarıyla, çalışabilir yaştaki nüfus 46.8 milyon kişiye, işgücü ise 24.1 milyon kişiye ulaşmıştır. İşgücündeki artışa karşın toplam istihdamın azalması işsizlik oranını %9.9 seviyelerine çıkarmıştır. İşsizlik oranlarına kentsel ve kırsal ayrımı yapılarak bakıldığında kentsel nüfustaki işsizlik oranındaki artış daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Toplam işsizler içerisinde eğitilmiş gençlerin oranı ise üçüncü çeyrek itibarıyla % 30 seviyesini geçmiş durumdadır. Bir önceki yılın aynı dönemiyle karşılaştırıldığında toplam istihdamda 180,000'in üzerinde bir azalış göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni ise başta tarım kesimi olmak üzere sanayi ve hizmetler kesimlerindeki büyüme eğilimlerinin istihdama yansıtılamamasıdır. Bir önceki yıla kıyasla tarım kesimi istihdamı %8.8 azalırken, sanayi kesimi istihdamı, kapasite kullanımında yıllık bazda %9 civarındaki artışa karşın, sadece %4.8 oranında artış göstermiştir. Ayrıca, imalat sanayi çalışanlar endeksi üçüncü çeyrek itibarıyla bir önceki yılın aynı dönemine göre %3.4 artarken, dokuz aylık ortalamalarda %1.0 azalmıştır. Reel sektörün istihdam yaratmadaki başarısızlığı aynı zamanda, yurtiçi talepte hala istenilen düzeye ulaşamamasının ardındaki önemli nedenlerden biri olarak değerlendirilebilir (TÜSİAD, 2002).

2004 yılında reel ücretler artmış ancak, ekonomideki hızlı büyümeye rağmen istihdam artışı sınırlı kalmıştır. İmalat sanayii kısmi verimliliğindeki artış eğilimi yılın ikinci yarısından itibaren oldukça yavaşlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın tahminlerine göre hem kamu çalışanlarının reel işçilik maliyetleri hem de reel ücret maliyetleri ve çalışanların asgari ücretleri reel olarak artmıştır. 2003 yılında % 11,9 olan işgücü verimliliği artışı 2004 yılında % 2,2'ye gerilemiştir. 2004 yılında 7.913 işyerinden toplam 325.189 işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. 2003 yılında 7.806 işyerinden toplam 329.240 işçi toplu iş sözleşmesi kapsamına alınmıştır. 2003 yılında 23 grevde toplam 144.772 iş günü kaybı yaşanırken; 2004 yılında 30 grevde iş günü kaybı sayısı 93.161'e düşmüştür. 2003 yılında 2 lokavt uygulamasında

110.415 iş günü kaybına karşılık 2004 yılında 1 lokavt uygulamasında toplam 20.826 iş günü kaybı yaşanmıştır. 2004 yılında işsizlik oranında önemli bir değişiklik olmamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre toplam işgücü arzı 24,3 milyon kişi, toplam istihdam ise 21,8 milyon kişi olmuştur. İşsiz sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 5 bin artarak 2,5 milyon kişiye ulaşmış, buna göre, 2003 yılında % 10,5 olan işsizlik oranı 2004 yılı sonunda % 10,3 olmuştur. Kentsel işsizlik oranı 2004 yılında 0,2 puan azalarak % 13,6 olmuştur. Eksik istihdam da dahil edildiğinde işsizlik oranı % 14,4 olmuştur. Toplam istihdamın dışında % 43'ü hizmetlerde, % 34'ü tarımda ve % 18'i sanayi sektörlerinde istihdam edilmiştir (TBB, 2004).

Türkiye’de 1990 ile 2009 yılları arasında tarımsal istihdam yüzdesi 24 puan azalırken, sanayi sektörünün istihdam yüzdesi 4.6 puan yükselmiştir. Kaynaklardaki bu çarpıcı geçiş ciddi üretkenlik artışlarına yol açmıştır. Çalışan başına düşen GSYH 1995 ile 2011 arasında yüzde 3,6 oranında artmıştır ve bu iyileşmenin üçte ikisi sektörler arasındaki işgücü geçişlerinden kaynaklanmıştır. 2009 yılının başlangıcından bu yana Türkiye 4 milyondan fazla yeni iş yaratmıştır; bu yıllık neredeyse yüzde 5’lik bir istihdam artışı anlamına gelmektedir. 1995 ile 2011 arasındaki daha uzun bir döneme bakıldığında da yine yüzde 1,4 gibi saygı duyulabilecek bir istihdam artış oranı yakalanmıştır; ancak çalışma çağındaki nüfus artışı ile baş edebilmek için bu pek yeterli değildir. Daha fazla Türk kadını işgücü piyasasına çektiğinden dolayı kriz sonrası dinamizm daha fazla takdire değerdir. Türkiye’nin canlı işgücü piyasası hanehalkı gelirindeki iyileşmelerin ana sürükleyici etkeni olmuştur (Worldbank.org).

2007 yılından itibaren zamanla tüm ekonomileri etkileyen küresel ekonomik kriz işsizlik oranlarının yükselme eğilimi sergilemesine yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak 2008 yılında %11 seviyesindeki işsizlik oranı 2009 yılında %14 düzeyine kadar çıkmıştır. İşsizlik oranlarının yükselmesinde Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerde talep daralmasının yaşanması neticesinde ihracat yapan sektörlerin olumsuz etkilenmesi ve ekonomide yaşanan daralmanın önemli bir etkisi olmuştur (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 254). 2009 yılında ekonominin canlanması, üretim ve istihdamın arttırılmasına yönelik alınan tedbirler, kapasite kullanım endeksi ve sanayi üretim endeksinde artışlar neticesinde işsizlik oranları önce 2010 yılında %11,9 seviyesine gerilemiştir. Daha sonra 2011 yılında %9,8 düzeyinde gerçekleşen işsizlik oranları krizden önceki düzeye gerilemiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 36).

İşsizlik oranlarındaki gerileme eğilimi neticesinde ise 2012 yılında işsizlik

oranları %9,2 seviyesine kadar düşürülmüştür. İşsizlik oranlarında yaşanan bu gerilemede büyük oranda küresel kriz sonrası ekonominin toparlanma sürecine girmesi ile ekonominin yüksek oranda büyümesinin, istihdam teşviklerinin ve ihracatın artış eğilimi göstermesinin önemli etkileri olmuştur. Ancak bu dönemde işsizlik oranlarında yaşanan gerilemeye rağmen bu oranların %10 bandı etrafında dalgalanmasında ülke nüfusun dinamik yapısının, emek piyasasına dair yapısal sorunların çözilememesinin ve işgücüne yüksek sayıda yeni katılımların önemli katkısı olmaktadır (Ay ve Karaçor, 2006: 83; Karagöl, 2013: 53-54; Yıldırım, 2017:59). İşsizlik oranları 2013 yılından itibaren yükselme eğilimi göstermiştir. 2014 yılında ise TÜİK hane halkı işgücü araştırmalarında Avrupa Birliğine uyum sürecine tam uyum sağlanmasına yönelik yeni bir düzenlemeye geçmiştir. Bu bağlamda Avrupa İstatistik Ofisinin önerileri dikkate alınarak temel işgücü istatistiklerinde revize yapılmıştır. Bu kapsamda 2014 yılı ve sonrası için yeni seri elde edilmiştir (TÜİK, 2014a).

Yapılan revize sonrasında 2014 yılı işsizlik oranları %9,9 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılından sonra da işsizlik oranları yükselme eğilimini sürdürerek 2015 yılında %10,3 seviyesine, 2016 yılında ise %10,9 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarının seyri 2017 yılında bir önceki yıla aynı düzeyde kalmasına rağmen 2018 yılında %11 seviyesine yükselmiştir. İşsizlik oranlarında son dönemde yaşanan yükselmede büyüme oranlarının dalgalı bir seyir izlemesinin, sanayi kesiminde yaşanan gerilemenin, yatırımların azalmasının ve nüfus artışına bağlı olarak artan işgücünün önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca genç nüfusa yönelik iş olanaklarının oluşturulamaması, asgari ücret artışının yarattığı işten çıkarmalar, Suriyeli göçmenlerin kayıt dışı çalıştırılması, bölgesel siyasi sorunlar ve uluslararası gelişmelerden kaynaklanan problemler önemli ölçüde etkili olmuştur (Eğilmez, 2017c; Kasapoğlu ve Murat, 2018: 260).

Küresel ve iç piyasada bir önceki yıldan aktarılan yavaşlama ve koronavirüs (Covid-19) salgının etkisi ile birlikte azalan talep, tasarrufların ve yatırımların düşük kalması ve istihdam yaratan sektörlerdeki küçülme işgücü piyasalarını olumsuz etkilemiştir. 2020 yılı Mart ayının ikinci yarısında koronavirüs salgınının ülkemizde de etkili olmaya başlamasıyla kademeli olarak uygulamaya koyulan sosyal hareketliliği kısıtlayıcı tedbirler, kısmi karantina uygulamaları, bazı ekonomik faaliyetlerin geçici olarak durdurulması ve işletmelerin daha düşük kapasite ile

çalışmaya yönelmeleri istihdam üzerinde baskı oluşturmuştur.

İstihdam göstergelerinin olumsuz performansında; tarım ve hizmetler sektörü istihdamındaki küçülmenin yanı sıra imalat sanayii ve inşaat alt sektörlerindeki istihdam daralmalarına bağlı olarak sanayi sektörü istihdamındaki küçülme önemli rol oynamıştır. Koronavirüs salgınının çalışma hayatındaki olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla esnek ve uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, kısa çalışma ödeneği uygulamasından yararlanma şartları kolaylaştırılmış, belli bir süreyle iş sözleşmelerinin feshi kısıtlanmış, çalışanların ücretsiz izne çıkarılmasına imkan verilmiş ve nakdi ücret desteğinden yararlanmaları sağlanmıştır.

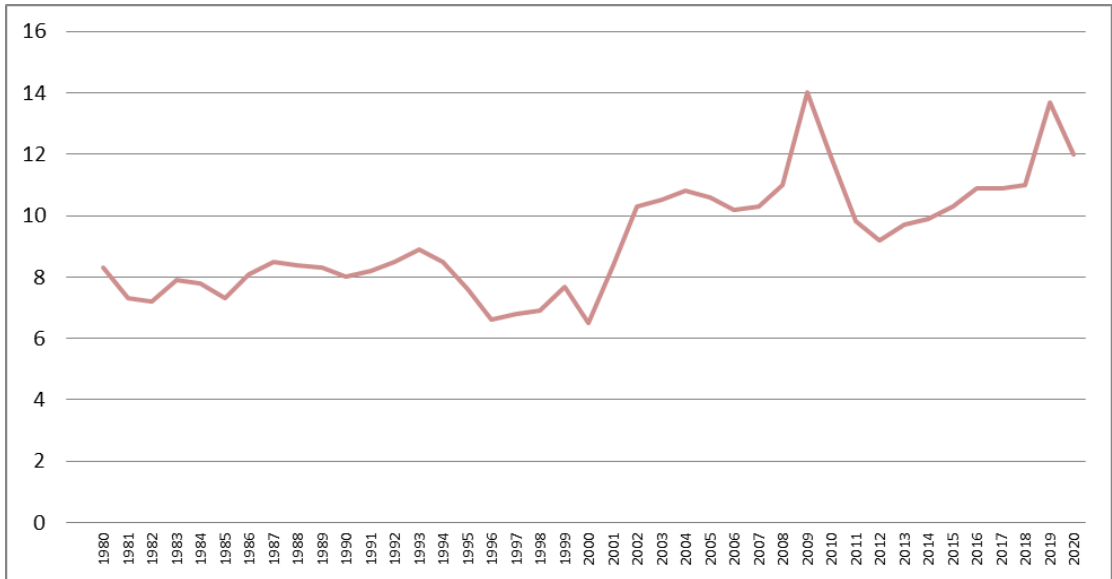
2020 yılında işsizlik sigortası kapsamında 5.139.609 kişiye 6.201.456 bin TL, kısa çalışma ödeneği kapsamında 16.651.440 kişiye 25.565.354 bin TL ve nakdi ücret desteği kapsamında 7.543.100 kişiye 7.225.663 bin TL ödeme yapılmıştır. Uygulanan bu tedbirler ve salgın nedeniyle işgücüne katılımın azalmasına bağlı olarak işsizlik oranı 0,5 puan azalarak % 13,2'ye gerilemiştir. İşsizlik oranı erkeklerde 0,1 puan azalışla % 12,3'e, kadınlarda 1,5 puan azalışla % 15,0'a gerilemiştir. Böylece işsizlik oranı 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Program hedefi % 11,8'in 1,4 puan üzerinde, 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Program ve Yeni Ekonomi Programı 2021-2023 (Orta Vadeli Programı) gerçekleşme tahmini olan % 13,8'in 0,6 puan gerisinde gerçekleşmiştir (TOBB, 2021).

Tablo 3.4. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye işsizlik verileri

Yıl	İşsizlik Oranı (%)	Değişim	Nüfus (1.000 kişi)
1980	8,3	-7,23	45,272
1981	7,3	-13,70	46,314
1982	7,2	-1,39	47,382
1983	7,9	8,86	48,461
1984	7,8	-1,28	49,532
1985	7,3	-6,85	50,582
1986	8,1	9,88	51,606
1987	8,5	4,71	52,607
1988	8,4	-1,19	53,588
1989	8,3	-1,20	54,554
1990	8,0	-3,75	55,511
1991	8,2	2,44	56,457
1992	8,5	3,53	57,394
1993	8,9	4,49	58,328
1994	8,5	-4,71	59,259

1995	7,6	-11,84	60,184
1996	6,6	-15,15	61,106
1997	6,8	2,94	62,023
1998	6,9	1,45	62,912
1999	7,7	10,39	63,818
2000	6,5	-18,46	64,730
2001	8,4	22,62	65,603
2002	10,3	18,45	66,402
2003	10,5	1,90	67,187
2004	10,8	2,78	68,010
2005	10,6	-1,89	68,861
2006	10,2	-3,92	69,730
2007	10,3	0,97	70,586
2008	11,0	6,36	71,517
2009	14,0	21,43	72,561
2010	11,9	-17,65	73,723
2011	9,8	-21,43	74,724
2012	9,2	-6,52	75,627
2013	9,7	5,15	76,668
2014	9,9	2,02	77,696
2015	10,3	3,88	78,741
2016	10,9	5,50	79,815
2017	10,9	0,00	80,811
2018	11,0	0,91	82,004
2019	13,7	19,71	83,155
2020	12,0	-14,17	83,614

Kaynak: 1980-1987 arası Kafkas (2014: 70); 1988-2020 arası TUİK, IMF Database, 2022

Grafik 3.4. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de işsizliğin seyri (Tablo 3.4’e göre oluşturulmuştur)

Grafik 3.4’de 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de işsizliğin seyri verilmiştir. grafiğe göre Türkiye’de işsizlik 1980-2001 yılları arasında paralel bir seyir izlerken, yaşanan 2001 krizinin etkisi ile yükselmeye başlamış olup, 2008 krizi ile en yüksek noktaya ulaşarak % 14’e çıkmıştır.

3.4. TÜRKİYE’NİN EKONOMİK BÜYÜME GELİŞMESİ

Türkiye planlı kalkınma dönemlerinde her yıl göreceli olarak biraz kalkınma elde etmiş olsa da 1980 yılında bu durum yakalanamamış olup (-0,8), 1981 yılında tekrar büyüme ivmesi yakalanmıştır (% 4,4). Tarım sektöründe 1979 yılında yaşanan % 2,8’lik büyümeye karşılık, 1980 yılında % 1,7 ve 1981 yılında % 0,4’lük bir gelişme yaşandığı görülmekte olup, sanayi sektöründe 1979 yılında yaşanan % 5,6 ve 1980 yılında yaşanan % 5,5’lik gerilemeye karşın, sektör 1981 yılında % 7,2’lik bir artış yaşamıştır (TÜSİAD, 1982).

1982 yılında büyüme oranı %3,6 ile bir önceki yıla göre bir miktar gerilese de 1983 ve 1984 yıllarındaki büyüme hızı artış göstererek 1984 yılında %6,7 seviyesine kadar yükselmiştir. Bu dönemdeki artışta ekonominin mevcut kapasitesinin kullanım oranının yükselmesinin olumlu etkisi vardır. Büyüme oranları 1985 yılında bir miktar gerileyerek %4,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren büyüme oranları tekrardan yükselme eğilimine girerek yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır. 1986 yılında %7 olan büyüme hızı 1987 yılında ise 9,5 seviyesinde kadar yükseltilmiştir. Bu büyüme oranlarının yakalanmasında Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelerden yararlanmasi, ihracat ve ithalat düzeyini yükseltmesi ve dış kredilerin kullanılmasının önemli etkileri olmuştur (Şahin, 1995: 207).

1987 yılında yaşanan yüksek büyüme oranına rağmen bu yıldan itibaren büyüme oranları ciddi şekilde düşmüş ve istikrarsız bir görünüm sergilemiştir. 1988 yılında %2,1 oranında gerçekleşen büyüme hızı, 1989 yılında %0,3 düzeyine gerilemiştir. 1988 ve 1989 yıllarında büyüme hızı ile ilgili sektörlerin gelişmelerini incelendiğinde tarım sektörünün 1988 yılındaki ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olduğunu; 1989 yılında ise durma noktasına gelen büyüme oranının en önemli kaynağı olarak sanayi sektörünün öne çıktığı görülmektedir. Hizmetler sektörünün katkısı ise bu yıllarda oldukça sınırlı kalmıştır.

1990 yılında %9,3 seviyesine kadar çıkan büyüme hızının 1991 yılında %0,9 seviyesinde gerilediği görülmektedir. Bu yıllarda büyüme hızının istikrarsız görünüm

sergilemesinde ülkenin 1988 ve 1989 yılında stagflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmasının, dış piyasalardaki konjonktürel belirsizlik ortamının, 1991 Körfez Savaşı'nın ve izlenen ekonomi politikalarının önemli etkileri görülmektedir (Erdem vd., 2009: 207; Şahin, 1995: 212).

1980-1991 dönemini GSYİH büyüme oranları açısından değerlendirdiğimizde, büyüme oranlarının istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. İlgili dönemin ortalama büyüme oranı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarının istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlemesinde 24 Ocak kararları neticesinde yürütülen liberalleşme programı ve ihracata yönelik sanayileşme politikasının önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan üretim artışı büyük ölçüde âtıl kapasitelerin kullanımı, dünya ekonomilerine bağlı olarak ortaya çıkan ihracat-ithalat artışı ve dış kredilerin kullanımından kaynaklanmaktadır (Ay ve Karaçor, 2006: 70).

1991 yılındaki %0,9 seviyesindeki büyüme hızından sonra 1992 yılında bu oran yükselerek %6 seviyesine çıkmıştır. 1992 yılındaki büyüme hızının yakalanmasında sanayi ve hizmetler sektörlerinin %6,2 ve 6,3 oranında büyüme hızının yanında tarım sektörü de %4,3 seviyesinde büyüme hızı ile katkı sağlamıştır. 1993 yılında büyüme hızı %8 seviyesine çıkmıştır. Büyüme oranındaki bu artışta önceki yılda olduğu gibi sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme hızlarındaki artışı olumlu etki sağlarken tarım sektörünün %0,8 oranında küçülme ile büyüme oranını sınırlandırmıştır. Ayrıca 1993 yılında yüksek büyüme oranlarının gerçekleşmesinde kamu harcamaları ve kamu harcamalarının GSMH içindeki payının yükselmesinin ve iç piyasaya yönelik olarak bankacılık sektörünün sağladığı reel artışların önemli bir etkisi olmuştur (Erdem vd., 2009: 234). 1993 yılında yüksek bir büyüme oranı yakalanmasına rağmen yüksek enflasyon, dış ticaret açığı, hızlı ve kısa vadeli borçlanma gibi sorunların varlığı büyüme hızının sürdürülebilirliğini engelleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir (Ay ve Karaçor, 2006: 71; Yıldırım, 2017: 52).

Türkiye ekonomisi 1994 yılında altyapı yatırımları neticesinde artan kamu açıkları ve yüksek iç faiz oranlarına bağlı olarak ülkeye sıcak para girişinin hızlanması dolayısıyla TL'nin aşırı değer kazanması sonucunda ekonomik kriz yaşamıştır. Bu dönemde yaşanan krize rağmen ücret ve maaşlara yüksek oranda yapılan zamlar ve ihracat teşviklerinin azalması ülke ekonomisinin rekabet gücünün azalmasına yol açmıştır. Ayrıca kamu kesiminin açıklarını uluslararası piyasalardan borçlanarak finanse etmesi, zaman içinde dış borç stokunun artmasına ve mevcut

rezervleri aşan borçlanma neticesinde ülkede risk ortamı oluşmasına da neden olmuştur. Tüm bunların sonucu olarak iç ve dış dengede yaşanan bozulmalar ile seçim ekonomisine yönelik politikalar krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır (DPT, 1996: 5; Erdem vd., 2009: 237)

Tüm bunların bir sonucu olarak 1994 yılında Türkiye ekonomisinde %5,5 düzeyinde küçülme yaşamıştır. Sadece bir yıl önce %8 oranında yaşanan büyüme göz önüne alındığında ekonominin ciddi şekilde olumsuz etkilendiği görülmektedir. Ayrıca 5 Nisan kararlarına kadar geçen dönemde önlem alınmasında yaşanan gecikmeler ve 5 Nisan kararları neticesinde yaşanan daralma ile ekonominin depresyonun eşiğine gelmesi yaşanan küçülmede önemli rol oynamaktadır (Şahin, 1995: 230).

1994 yılındaki krizi sektörler bazında incelendiğinde başta hizmet sektörü olmak üzere diğer sektörlerin de küçüldüğü görülmektedir. Tarım sektöründeki küçülmede tarım alanında yaşanan kuraklığın, sanayi alanında küçülmede ise ithal malların fiyatlarındaki değişiminin ve kredi faizlerinin yüksek düzeylere çıkmasının önemli etkileri olmuştur (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 136). 1994 krizinden sonra hızla toparlanma sürecine girilmesinin neticesinde 1995 yılında büyüme hızı %7,2 seviyesinde gerçekleşmektedir. 1995 yılındaki bu ekonomik canlanmanın nedeni olarak 1994 krizi sonrasında tüketim ve özel sabit sermaye yatırımlarının artması olarak değerlendirilmektedir (Parasız, 2003: 513).

1996 yılında gerçekleşen %7 oranındaki büyüme hızında ise son çeyrekte kamu harcamalarında yaşanan artış, Gümrük Birliğinin etkisi ile ithalat imkanlarında yaşanan artış ve iç borç faiz ödemelerinin etkisiyle iç talebin artmasının önemli oranda katkısı olmuştur. 1997 yılında büyüme hızı tarım sektöründe yaşanan küçülmeye rağmen %7,5 seviyesine kadar yükselmiştir. Buna bağlı olarak 1997 yılındaki ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde özel tüketim ve yatırım harcamalarının katkısıyla iç talepteki hızlı büyüme belirleyici faktör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Gümrük Birliği ile ithal girdilerin maliyetlerindeki düşme, özellikle özel sektörden kaynaklanan imalat sanayisinin katma değerindeki artışlar da büyüme artışında önemli rol oynamaktadır (Pamuk, 2014: 280; TCMB, 1997: 16-17; TCMB, 1998: 19).

1998 yılında büyüme oranı %3,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu büyüme

oranı sektörler bazında incelendiğinde en yüksek katkının %9,6 oranında büyüyen tarım sektöründen geldiği görülmektedir. 1998 yılında sanayi sektörü %1,8 seviyesinde büyürken hizmetler sektörü ise %3,6 seviyesinde büyüme ile üretimi desteklemiştir. Türkiye ekonomisinde 1999 yılında yaşanan küçülme ile dünya ekonomilerinde daralmaya neden olan Asya krizi aynı zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinin yavaşlamanın öncelikli nedeni enflasyonla mücadeleyi hedef olarak belirleyen programın yol açtığı iç talepte yaşanan daralma olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde hükümetin uyguladığı para ve maliye politikalarının çerçevesinde özel tüketim ve sabit sermaye yatırım harcamalarında ortaya çıkan azalmaların sonucu olarak yurt içi talep artışında gerileme meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Uzak doğu ve Rusya’da yaşanan krizler neticesinde ihracatta yaşanan olumsuz gelişmeler iç talebin daha da daralarak ekonominin yavaşlamasına neden olmuştur (DPT, 1999: 169; Erdem vd., 2009: 292; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 126-129).

1999 yılındaki küçülmeye rağmen 2000 yılında %6,6 oranında büyüme gerçekleştirilmiştir. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörü bu büyüme oranına paralel şekilde sırasıyla %6,4, 6,8 ve 6,4 oranında büyüme sergilemişlerdir. Türkiye ekonomisi 2000 yılındaki büyüme oranlarını yakalamasından hemen sonra 2001 yılında yaşadığı derin ekonomik krize bağlı olarak %6 oranında küçülmüştür. 2001 krizi neticesinde yaşanan yüksek oranlı bu küçülmeyi sektörler bazında incelendiğinde en yüksek oranda küçülmenin tarım sektöründe (%8,9) daha sonra sanayi sektörü (%8,4) ve hizmetler sektörü (%4,9) yaşandığı görülmektedir.

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönemde uygulanan programa göre farklı bir program ortaya koymuştur. Bu bağlamda IMF desteği ile uygulanacak politikalar çerçevesinde makro ekonomik dengelerin kurulması ve piyasaları fiyat mekanizmasının işleyişine bırakan politikalar uygulanmamıştır. Bu politikalar yerine piyasaların kendi işleyişi içinde çalışması neticesinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaması için denetlenmesini kabul eden yapısal reformlar uygulamaya koyulmuştur. Bu doğrultuda tekil piyasaların işleyişini düzenlenmiş ve denetlenme görevini özerk kurumlara devredilmiştir. Bu iktisadi politikalar doğrultusunda ekonomi hızla toparlanma süreci içerisine girmiştir (Pamuk, 2019: 9; Yıldırım, 2017:56).

2002 yılı Mart ayında sanayi üretiminde yaşanan yüksek oranlı artış 2002

büyüme performansının kuvvetli olacağının ilk sinyallerini vermiştir. Nitekim ilerleyen aylarda da, öncelikle kriz döneminde kullandıkları stoklarını maliyetler açısından uygun bir dönemde yenilemeye başlayan sanayi kesimi, dış konjonktürdeki olumlu gelişmeleri de arkasına alarak ihracat performansını artırmaya devam etmiştir. İç piyasalardaki canlanma ise reel ücretler ve istihdam üzerindeki baskının devam etmesi sonucu daha kademeli gerçekleşmekle birlikte, büyümeye önemli katkıda bulunmuştur. İlk dokuz aylık performansa bakıldığında, ortalama GSMH ve GSYİH artışları sırasıyla % 6.2 ve % 6.5 olmuştur. Sektörler itibariyle artışlara bakıldığında, sanayi ve ticaret kesimlerinin öne çıktığı ve onları tarım ve ulaştırma sektörlerinin takip ettiği görülmektedir. Zayıf baz yılının da etkisiyle bu sektörlerde artışlar sırasıyla % 8.8, % 8.4, % 5.0 ve % 4.8 olmuştur (TÜSİAD, 2002).

2002 yılında başlayan büyüme performansındaki toparlanma 2004 yılında daha da hızlanarak ekonominin tahminlerden daha hızlı büyümesine neden olmuştur. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 2004 yılında sabit fiyatlarla GSMH % 9,9, GSYİH % 8,9 oranında artmıştır. 2004 yılında GSMH cari fiyatlarla % 20,3 oranında artarak 428.932 trilyon TL'ye ulaşmıştır. GSMH deflatörü % 22,5'ten yüzde 9,4'e gerilemiştir. GSMH dolar bazında % 25,2 artarak 300 milyar dolara ulaşmış, işi başına gelir dolar bazında % 18,5, cari fiyatlarla % 23,3 oranında artarak 4.172 ABD dolarına ulaşmıştır. Tarım dışında ekonominin tüm ana sektörlerinde hızlı bir büyüme yaşanmış, arım sektörü % 2, sanayi sektörü ve hizmet sektörü sırasıyla % 9,4 ve % 11,7 oranında büyümüştür. Hizmet sektöründe, özellikle ticaret, iş ve personel hizmetleri alt sektörlerinde büyüme oranı görece yüksek olmuştur. İnşaat sektöründe yavaş bir toparlanma başlamış, mali kurumlar, devlet hizmetleri ve konut sahipliğindeki büyüme oldukça ılımlı bir seyir izlemiştir. Cari fiyatlarla tarım sektörünün GSYİH içindeki payı cari fiyatlarla 1 puan azalarak % 12'ye; hizmet sektörünün payı ise 1 puan artarak % 58'e yükselmiştir. Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı ise % 30'da aynı kalmıştır (TBB, 2004).

GSYH artış hızı 2005 yılından sonra düşme eğilimi göstererek 2006 yılında %7,1; 2007 yılında ise %5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarında 2005 yılından itibaren yaşanan gerilemenin nedeni olarak konjonktürel olarak dünya ekonomisinde yaşanan sorunlar, yapısal reformların gecikmesi, kuraklık sorunu ve ulusal para biriminin aşırı değer kazanması neticesinde (ara girdi üreten imalat sektörünün) ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilemesi şeklinde

değerlendirilmektedir. Bütün bunlara ek olarak 2003-2007 dönemindeki büyüme oranlarının gerçekleşmesinde doğrudan yatırımlar ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin, ekonomik özgürlük alanının genişlemesinin ve net kamu borç stokunun azalmış olmasının da önemli etkileri olmuştur (Karagöl, 2013: 27; Pamuk, 2014: 290).

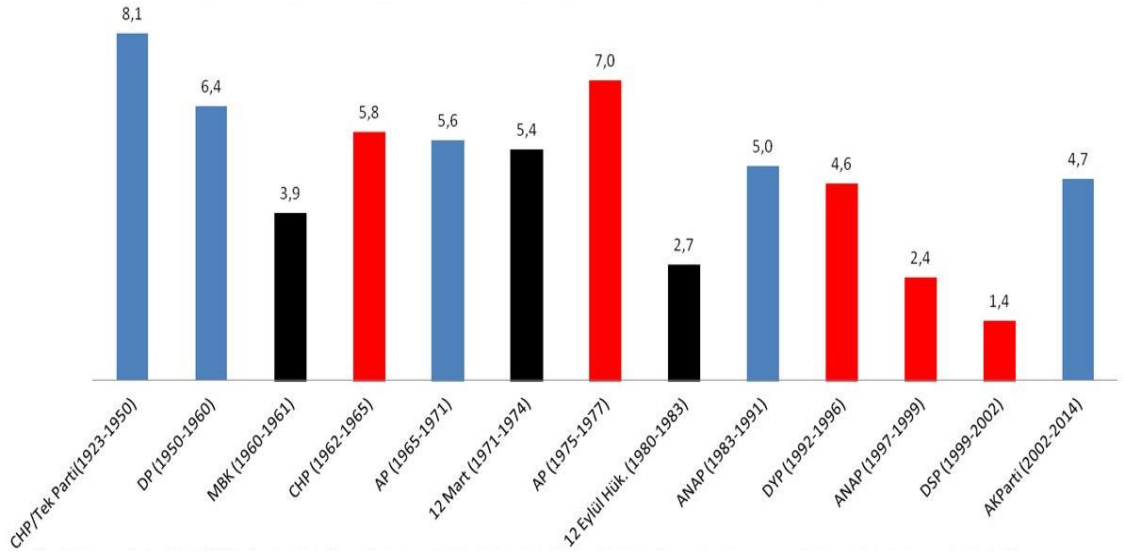
Tarın sektörünün ise diğer sektörlerle karşılaştırıldığında katkısının daha sınırlı olduğu, hatta 2003 ve 2007 yıllarında bu sektörde yaşanan küçülmenin GSYH artış hızına olumsuz katkı sağladığı gözlemlenmektedir (Erdem vd., 2009: 355; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 218). 2007 yılının ikinci yarısında ABD de başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinden itibaren küresel finans krizine dönüşen süreçte dünya ekonomileri olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu krizin temelini ABD’ de bankaların yanlış kredi uygulamaları ve konut piyasasına verilen kredilerin geri dönmesinde yaşanan sıkıntılar oluşturmaktadır. Küresel krizle birlikte sermaye hareketlerinde yaşanan yavaşlama, tasarruf yetersizliği sebebiyle büyümeyi sürdürebilmek için dış kaynaklara ihtiyaç duyan Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 34). Bu bağlamda öncelikle 2008 yılında büyüme oranı %0,8 seviyesine kadar gerilemiş 2009 yılında ise Türkiye ekonomisi %4,7 oranında küçülmüştür. Yaşanan küçülmeye rağmen 2008 Küresel kriz sonrasında bankacılık sektörünün güçlü kalması krizin etkilerinin sınırlı olmasına yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak krizin etkilerini hafifletmek için önceki yıllarda sürdürülen sıkı para politikası ve borçluluk oranlarının yaşanan düşme göz önüne alınarak para ve maliye politikaları bir süreliğine gevşetilmesine imkân sağlanmıştır. Böylece küresel kriz sonrasında toparlanma süreci kısalmıştır (Gürkaynak ve Böke, 2013: 68). Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye için toplam ihracat içinde çok önemli bir payı olan Avrupa Birliğinde iktisadi durgunluğun yaygınlaşması ve bazı üye ülkelerin Türkiye’nin üyeliğine açıkça karşı çıkmaları AB çıpasının zayıflamasına yol açarak Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur (Pamuk, 2014: 291).

Küresel kriz sonrasında yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi 2010 yılında %8,5 düzeyinde, 2011 yılında ise %11,1 düzeyinde oldukça yüksek oranda büyüme gerçekleştirmiştir. Bu büyüme oranlarının gerçekleşmesinde dış ticaretin büyük bir kısmını AB ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye ekonomisinin ihracatta alternatif pazarlara yönelmesi ve iç talepte yaşanan artışın katkısı olmuştur. Ayrıca istikrarlı ekonomi politikaları ve sıkı mali disiplinin sağlanmış olması da kriz

sonrası toparlanma sürecini desteklemiştir (Karagöl, 2013: 28).

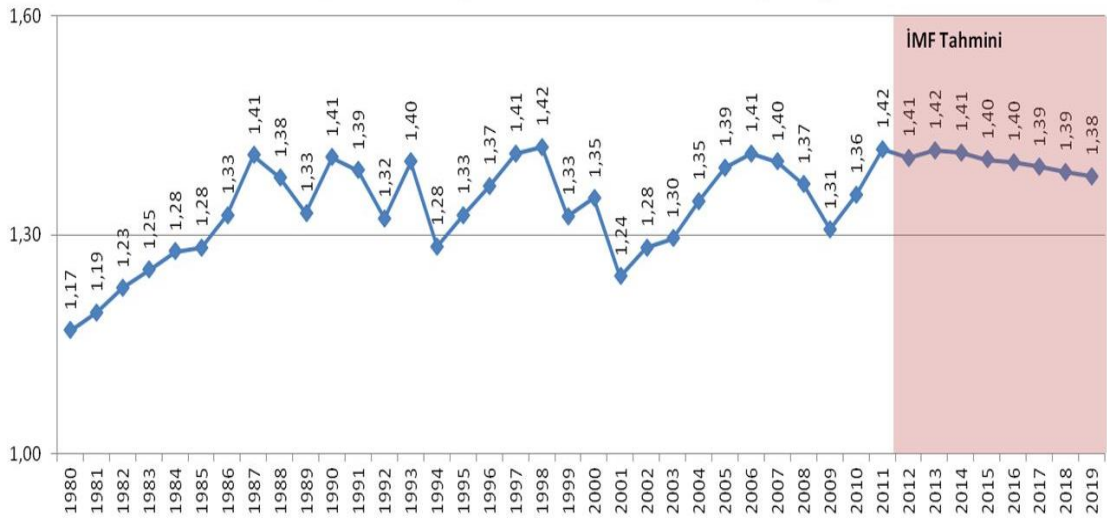
1960 ile 2012 arasında ortalama yıllık büyüme oranı yüzde 4,5 olarak gerçekleşmiştir. 1993 ile 2010 arasında orta sınıfın oranı yüzde 18'den yüzde 41'e yükselmiştir. En alt yüzde 40'lık gelir grubunun geliri neredeyse nüfus artış oranı ile aynı seviyede yükselmiştir; bu durum refahın paylaşıldığını göstermektedir. 2001 ile 2007 yılları arasındaki dönemde kümülatif mali düzeltme GSYH'nın yüzde 30'undan fazla olmuştur; ortalama faiz dışı fazla ise GSYH'nın yüzde 4,4'ü seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002 yılında GSYH'nın yüzde 11,3'ü düzeyinde olan faiz ödemeleri 2007 yılında yüzde 2,1'e ve 2012 yılında yüzde 0,1'e inmiştir. 2002 ile 2012 yılları arasında toplam kamu gelirlerinin GSYH'ye oranı yaklaşık 6,7 puan artmıştır; bu artışın beşte dördü sosyal fonlara olan katkılardaki artıştan kaynaklanmıştır. Genel yönetim borç stoku (AB tanımlı) 2002 yılında GSYH'nın yüzde 74'ü seviyesinde iken 2012 yılında yüzde 36,1'ine inmiştir. 2007 yılından bu yana kişi başına düşen gelir 10.500 ABD\$ seviyelerinde gezinmektedir; bu Dünya Bankası tarafından tanımlanan yüksek gelir sınırına yaklaşık yüzde 20 uzaklıktadır. Anadolu Kaplanları bölgesinde toplam faktör verimliliğindeki artış (yıllık yüzde 10,4) daha da etkileyicidir ve Batı ile daha hızlı bir yakınsama yaşandığını göstermektedir (Batıdaki TFV artış oranı yıllık yüzde 3,1 olmuştur). Anadolu Kaplanları bölgesindeki TFV artışının en önemli bölümü sektörler arası bileşenden (yani kaynakların TFV düzeyi düşük şirketlerden yüksek şirketlere aktarılması) gelmiştir (Worldbank.org, 2022).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında küllerinden doğan bir toplum, rekor seviyelerde bir büyüme hızı yakalamış. Bu yüksek büyüme dönemi 1960'lara kadar devam etmiş. Darbe hükümetleri ise genel anlamda düşük bir performans sergilemişler (1971-74 dönemi hariç, bu dönemdeki dört hükümetin sivil ağırlıklı olmasından dolayı olabilir.) Grafikte diğer ilgi çeken ayrıntı ise tek parti hükümetleri ile (mavi sütunlar), koalisyon hükümetleri (kırmızı sütunlar) dönemindeki ortalama büyüme rakamlarının -1997/2002 koalisyon hükümetleri hariç- çok farklılık göstermemesi. Hatta Süleyman Demirel'in dört partili koalisyonu 1976 yılında % 10,5'lik bir büyüme yakalamış. 1990'lı yılların sonları ise, 28 Şubat süreci, sonrasında İzmit depremi ve Asya krizinin ülkemizi ziyaret etmesi ile birlikte ülke olarak performansımızın düşük olduğu yıllar olarak göze çarpıyor (Şirin, 2015).

Grafik 3.5. 1923-2014 yılları arası ortalama büyüme oranları (Şirin, 2015)

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi, dünya ekonomisindeki payımız 1987'de % 1,41'di, bugün yine aynı seviyelerde, hatta IMF bu oranın 2019'a kadar % 1,38'e kadar düşeceğini tahmin etmekte. Buradan çıkan sonuç şu ki aldığımız pay artmıyor ve bu büyüme oranı ile devam edersek refahımız da artmayacak demektir -Türkiye'nin nüfusu dünya nüfusundan daha hızlı artıyor. Dolayısıyla aslında hedeflememiz gereken büyüme oranı istikrarlı olarak % 7'ler seviyesinde olmalı (Şirin, 2015).

Grafik 3.6. Türkiye'nin dünya ekonomisinde aldığı pay (Şirin, 2015)

Küresel ekonomide yaşanan daralma, AB ülkelerinde devam eden borç krizi ve Türkiye ekonomisinin 2011 yılındaki gerçekleşen cari açık problemi neticesinde 2012 yılında uygulanan para politikası kapsamında bazı hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda ekonominin dengeli bir şekilde büyümesi (cari açığın kontrol altına

alınması yoluyla yumuşak iniş sağlanması) amaçlanırken dış finansmanın daha kaliteli bir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda büyüme oranları 2012 yılında %4,8 seviyesinde gerçekleştirilmiştir (TCMB,2012).

Bu süreç sektörler açısından incelendiğinde küresel kriz yıllarında sanayi ve hizmetler sektörlerinde büyüme oranlarına paralel olarak gerileme görülmektedir. Ancak tarım sektörü bu yıllarda büyüme oranlarını olumlu yönde desteklemektedir. 2010 yılından sonraki dönemde gerçekleşen büyüme oranlarında sanayi ve hizmetler sektörü büyüme oranları ile doğru orantılı bir şekilde seyir izlemektedir. Tarım sektörü ise diğer sektörlerle karşılaştırıldığında büyüme oranlarına etkisi daha sınırlı olmuştur. 2013 yılından sonraki dönemde Türkiye ekonomisinde büyüme oranları istikrarsız bir seyrini devam ettirdiği görülmektedir. 2013 yılında %8,5 düzeyine çıkan büyüme oranları 2014 yılında %5,2 seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında %6,1 seviyesinde gerçekleşerek tekrardan yükselen büyüme oranları 2016 yılında gerileyerek %3,2 seviyesine gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarının istikrarsız bir seyir izlemesinde ekonominin enflasyon, işsizlik, cari açık, düşük yatırım ve tasarruf oranları ile dış finansmana olan bağımlılığının yüksek olması gibi ekonomik kırılganlık ifade eden yapısal problemlerinin çözilememesinin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu dönemde iktisadi dengeleri bozan ve belirsizlik ortamının ortaya çıkmasına yol açan ülke içerisinde yaşanan siyasi tartışmalar, maruz kalınan terör olayları ve dış ülkelerle ilişkilerden kaynaklanan bölgesel ve konjonktürel olaylarda büyüme oranlarındaki istikrarsızlığın nedenleri arasında değerlendirilmektedir (Eğilmez, 2016c).

Tüm bunların yanında TÜİK son yirmi yılda üretim sürecinde yaşanan değişimlerin ülke ekonomileri üzerindeki etkisini göz önüne alarak makroekonomik istatistiklerin hesaplama yönteminde değişikliğe gidilmesini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda 2016 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren GSYİH ile ilgili ulusal hesaplar sistemi (SNA-2008) ve uluslararası standartlara uyum çerçevesinde Avrupa hesaplar sistemine (ESA-2010) göre değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler baz yılının 2009 yılı olarak değişimi, GSYİH hesaplama yöntemi değişimi, sınıflandırma, tanım ve kapsam değişimine kadar bir dizi düzenlemeyi kapsamaktadır (TÜİK, 2013; TÜİK, 2016).

Yapılan düzenlemeler ile TÜİK üretimdeki artışı zincirleme hacim endeksi yardımıyla hesaplamaktadır. Zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan GSYİH,

Üretimdeki değişimin daha sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi için enflasyon etkisinin arındırılmasıyla yapılan hesaplamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda dönemsel ulusal hesaplar zincirlenmiş hacim serileri, bir önceki yılın yıllık ortalama fiyatlarını kullanan çeyreklik hacim değişimleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan büyüme oranları GSYH'nin yüzde olarak artış oranlarıdır. Buna bağlı olarak gerçek büyüme hızı zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan değerlerin birbirine oranı ile hesaplanmaktadır (Bakiş, 2016: 3-5; Eğilmez, 2016b).

Bunun sonucunda TK tarafından yapılan revizyonun idari kayıtlara dayanan yeni bir veri tabanına geçmesi sonrasında çeşitli makroekonomik göstergelerde önemli derecede değişiklikler ortaya çıkmıştır. Başta büyüme hızı ile yatırım ve tasarruf oranları olmak üzere birçok ekonomik göstergeyi olumlu yönde etkileyen revizyona rağmen, 2016 yılında Türkiye ekonomisinde büyüme oranları %3,2 seviyesine kadar dşmştır. Büyüme oranlarında yaşanan bu gerilemede temmuz ayındaki darbe girişiminin, i ve dış ilişkilerden kaynaklanan belirsizlik sürecinin ve küresel sermayenin gelişmekte olan ülkelere olan ilgisinin azalmasının etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Buna rağmen özellikle kamu tüketimi tarafından desteklenen yurtiçi talep artışı, imalat sanayi ve inşaat sektörlerindeki olumlu gelişmelerde gerçekleşen ekonomik büyümenin en önemli kaynakları olarak değerlendirilmektedir (Aydoğuş, 2017: 19-20; Boratav, 2017).

2016 yılındaki olumsuz gelişmelere rağmen %3,2 seviyesinde gerçekleşen büyüme oranları 2017 yılında %7,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarındaki bu artışı sanayi ve hizmetler sektörlerinde yaşanan olumlu gelişmeler desteklemektedir. Bu doğrultuda bazı kesimler için vergi oranlarının dşrlmesin, kamu harcamalarının arttırılması, dış talepte yaşanan artışlar, kredi garanti fonu uygulaması, hane-halkı ve devletin nihai tüketim harcamaları büyüme oranlarının kaynakları olarak değerlendirilmektedir. 2017 yılındaki yüksek oranlı ekonomik büyüme sonrasında 2018 yılında büyüme oranı %2,6 seviyesine kadar gerilemiştir. Ekonomik büyüme oranlarında yaşanan bu gerilemede kur artışlarına bağlı olarak enflasyon oranlarının artmasının ve bu artışa bağlı olarak yurtiçi talepte yaşanan gerileme ile sanayi üretiminde yaşanan düşmenin önemli etkileri olmuştur. Ayrıca yurtiçi talepte yaşanan bu gerilemenin başta sanayi kesimi olmak üzere diğer sektörlerde üretim gerilemesine yol açarak büyüme oranlarını olumsuz yönde

etkilediği değerlendirilmektedir. Buna rağmen dış talepte yaşanan canlanmaya bağlı olarak ihracatın artması ve ithalata dayalı yatırımların artması hizmetler sektörü ağırlıklı büyüme oranlarını olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Çelikdemir ve Kartal, 2018: 15; Eğilmez, 2017a; KGF, 2019)

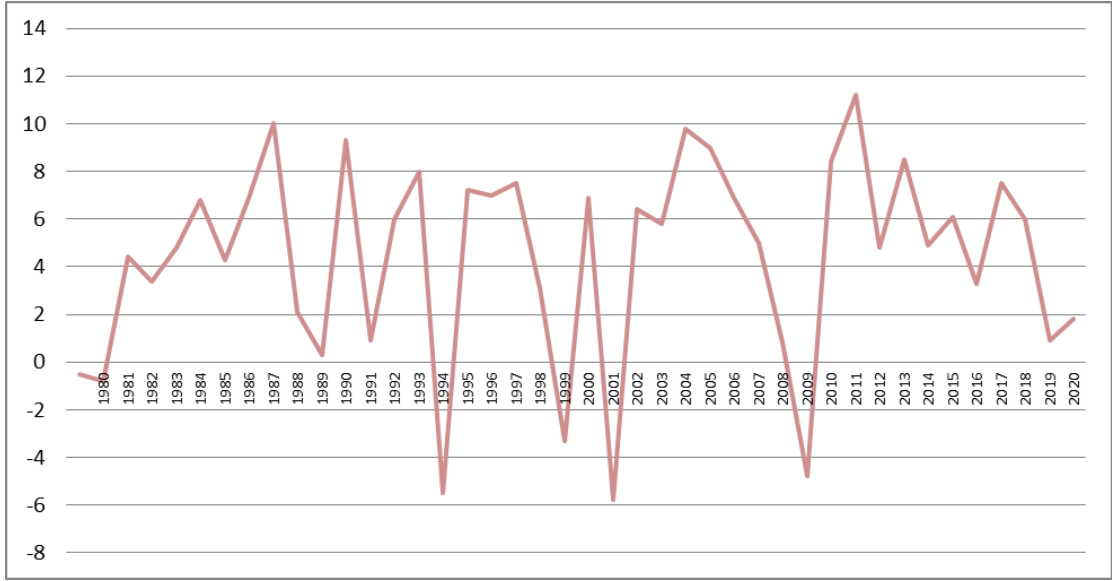
Genel olarak 2003-2018 dönemi GSYİH büyüme oranları açısından değerlendirildiğinde, büyüme oranlarının önceki dönemlerde olduğu gibi istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemde ortalama büyüme oranı %5,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1980-1991 döneminde bu oranın %4,2; 1992-2002 döneminde ise %3,3 düzeyinde olduğu göz önüne alındığında diğer dönemlere kıyasla başarılı bir performans sergilendiği görülmektedir. 2003-2018 dönemindeki büyüme oranlarının gerçekleşmesinde özel sektör yatırımlarındaki artışların, verimlilik artışlarının, sermaye stokundaki artışların ve net kamu borç stokunun azalmış olmasının önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği sürecine bağlı olarak emek yoğun üretim alanlarından uluslararası küresel rekabete uygun şekilde mal ve hizmet ihracatının artması ekonomik büyüme oranlarını desteklemiştir. Buna bağlı olarak konjonktürel olarak dünya ekonomisinde yaşanan sorunlar, yapısal reformların gecikmesi, kuraklık sorunu ve ulusal para biriminin dalgalanması neticesinde imalat sektörünün rekabet gücünün olumsuz etkilemesi gibi faktörler de büyüme oranlarının sınırlandıran unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Buna ek olarak doğrudan yabancı sermaye girişlerinin düşmesine bağlı olarak ekonominin dış finansman ihtiyacını dış borçlarla karşılamaya başlaması, ülke risk priminin yükselmesi ve başta ABD merkez bankası FED' in faiz oranlarını arttırma ve bilanço küçültme yönündeki politikası olmak üzere küresel sistemdeki likiditeyi etkileyen diğer faktörlerde ekonomik büyüme oranlarını etkileyen unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 357; Karagöl, 2013: 27; Pamuk, 2014: 290).

Tablo 3.5. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ekonomik büyüme verileri

Yıl	Ekonomik Büyüme (%)	Değişim
1980	-0,8	-38,75
1981	4,4	118,18
1982	3,4	-29,41
1983	4,8	29,17
1984	6,8	29,41
1985	4,3	-58,14
1986	6,9	37,68
1987	10,0	31,00

1988	2,1	-376,19
1989	0,3	-600,00
1990	9,3	96,77
1991	0,9	-933,33
1992	6,0	85,00
1993	8,0	25,00
1994	-5,5	245,45
1995	7,2	176,39
1996	7,0	-2,86
1997	7,5	6,67
1998	3,1	-141,94
1999	-3,3	193,94
2000	6,9	147,83
2001	-5,8	218,97
2002	6,4	190,63
2003	5,8	-10,34
2004	9,8	40,82
2005	9	-8,89
2006	6,9	-30,43
2007	5	-38,00
2008	0,8	-525,00
2009	-4,8	116,67
2010	8,4	157,14
2011	11,2	25,00
2012	4,8	-133,33
2013	8,5	43,53
2014	4,9	-73,47
2015	6,1	19,67
2016	3,3	-84,85
2017	7,5	56,00
2018	6,0	-25,00
2019	0,9	-566,67
2020	1,8	50,00

Kaynak: IMF Database, 2022

Grafik 3.7. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyümenin seyri (Tablo 3.5’e göre oluşturulmuştur)

Grafik 3.7’de 1980-2020 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyümenin seyri verilmiştir. Grafiğe göre ekonomik büyüme oranlarının yaşanan ekonomik krizlerden ve iç siyasi istikrarsızlıklardan etkilendiği görülmekte olup, Türkiye’nin ekonomik büyümesi 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında negatif yönlü olarak ölçülmüştür.

3.5. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞMESİ

1980 yılında Türkiye’nin dış ticareti 1979 yılına nazaran olumlu yönde gelişmiştir. 1980 yılında alınan önlemlere rağmen dış ticarete gelişme yavaş bir seyir izlemiş olup, dış ticaretin GSYİH içindeki payı 1979 yılında % 3,7 iken, 1980 yılına % 4,7’ye çıkmıştır. Ayrıca dünya toptan dış ticaretinde Türkiye’nin aldığı pay biraz yükselerek % 0,16’ya çıkmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1979 yılında % 44,6 oranındayken, 1980 yılında % 36,79’a gerilemiştir. 1980 yılında ithalat ve ihracatta mal bazında önemli değişimler kaydedilmiş olup, ihracatta tarım ve hayvancılık sektörlerinin aldığı pay azalırken, madencilik ve sanayi sektörleri artmaya başlamıştır. Ülke grupları bazında bakıldığında ise ithalatta OECD ülkelerinin payı azalırken, serbest döviz anlaşmalı ülkelerin payında artış yaşanmıştır (TÜSİAD, 1980; TUIK, 2022; TCMB, 2022).

1990’lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Savaşı gibi dış faktörler, gerek ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon, kamu

açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronikleşen sorunlar, 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmasına neden olmuş, bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan tedbirler paketi uygulamaya konmuştur. Söz konusu iç ve dış faktörlerin etkisiyle, 1990-1993 döneminde ülkemizin ihracat performansında bir yavaşlama olduğu görülmektedir. Ancak, 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasındaki yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslar arası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek ihracatımızın artmasına yardımcı olmuştur (Kayalar, 2003).

Ancak ithalâttaki durum bu şekilde olmamış, özellikle 1990 yılında %41,22 ve 1995 yılında %53,46 oranındaki artışlar açığı daha da artırmıştır. 2000 yılında da reel kurların, faiz oranlarının gerisinde kalması sonucu ithal mallarının fiyatları göreceli olarak düşmüş ve %33.09 oranında bir artış ile yine bir ithalât patlaması gerçekleşmiştir. İthalâtın ihracatı karşılama oranı son 20 yılın en düşük değerine inerek %50.76 olarak gerçekleşmiştir.

2002 yılı, gerek ülkemiz, gerek dünya ekonomisi açısından 2001 yılındaki global daralmanın olumsuz etkilerini telafi edici görece bir toparlanma yılı olmuştur. 2002 yılı GSMH'sinde yaşanan % 7,8, sanayi üretiminde % 8,7 düzeyindeki artışlar ve yıl boyunca yükseliş seyrini koruyan kapasite kullanım oranları ekonomik canlanmanın göstergeleri olmuştur. İhracatımız 2002 yılında da 2001 yılındaki başarılı performansını tekrarlamış ve % 12 artarak 35,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Mayıs ayında Başbakan Ecevit'in hastalanması ile birlikte piyasalarda yaşanan dalgalanma Temmuz ayı sonunda erken seçim kararı alınana kadar devam etmiştir. Piyasalardaki dalgalanmalar ve mevsimsel etki sonucunda ihracat artış oranlarında azalma görülürken, zayıf baz yılı etkisinden dolayı ithalatın yıllık artışları yüksek seviyelerde kalmıştır. Temmuz ayında erken seçim beklentisinin yanında Amerikan ekonomisini sarsan denetim skandalları sonucunda güçlenen Euro'nun etkisiyle ihracat tekrar artış trendine girerek rekor seviyede artış göstermiştir. Erken seçim döneminin iç talebi canlandırması ve güçlenen AB ekonomisinin dış talebi artıracığı beklentisi sonucunda sanayi üretiminde görülen artış ise ithalattaki artışın yüksek seviyede kalmasını sağlamıştır. Eylül ve Ekim aylarında da ihracatta görülen yüksek performansın sürmesi sonucunda, ihracat ilk on ayda %9.6 oranında artarak 28.3 milyar dolar seviye ile rekor kırmıştır. Aynı dönemde ithalatta görülen aylık artışlar ihracatın gerisinde kalmakla beraber, ilk on ayda ithalat %15.5 oranında artarak 39.7

milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeler ışığında dış ticaret açığı ilk on ayda %33.3 oranında artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %71.3 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında yaşanan yüksek devalüasyon ve iç talep daralması ile hızlanan ihracat miktar endeksi, yüksek performanslı artışına 2002 yılı boyunca devam etmiştir. Böylece 2002 yılının ilk on ayında mevsimsel etkiden arındırılmış ihracat miktar endeksi yıllık bazda ortalama %17.1 oranında artış kaydetmiştir. Bir önceki sene yıllık bazda ortalama %23.9 oranında daralma gösteren mevsimsellikten arınmış ithalat miktar endeksi ise ilk on aylık dönemde %17.7 oranında artış göstermiştir. Hem ihracat hem de ithalat miktar endekslerinde görülen önemli artışların eğilimlere de yansımaları, fiyat eğilimlerinin neredeyse sabit bir seyir izlemesinin de etkisiyle, nominal dış ticaret eğilimlerini yukarıya çekmiştir (TÜSİAD, 2002)

2002 yılı içinde olumlu sonuçları alınmaya başlanan ve 2003 yılında da uygulanmaya devam eden istikrar programının etkisiyle ekonomimizdeki iyileşmenin artarak devam ettiği görülmektedir. Millî gelirdeki olumlu gelişmelerin yanısıra Ağustos ayında %79,1 seviyesinde gerçekleşen kapasite kullanım oranları ve 2003 yılı enflasyonu için öngörülen %20 rakamının gerçekleşeceği yönündeki güçlü sinyaller makro ekonomik düzelmenin diğer önemli göstergeleridir (Kayalar, 2003).

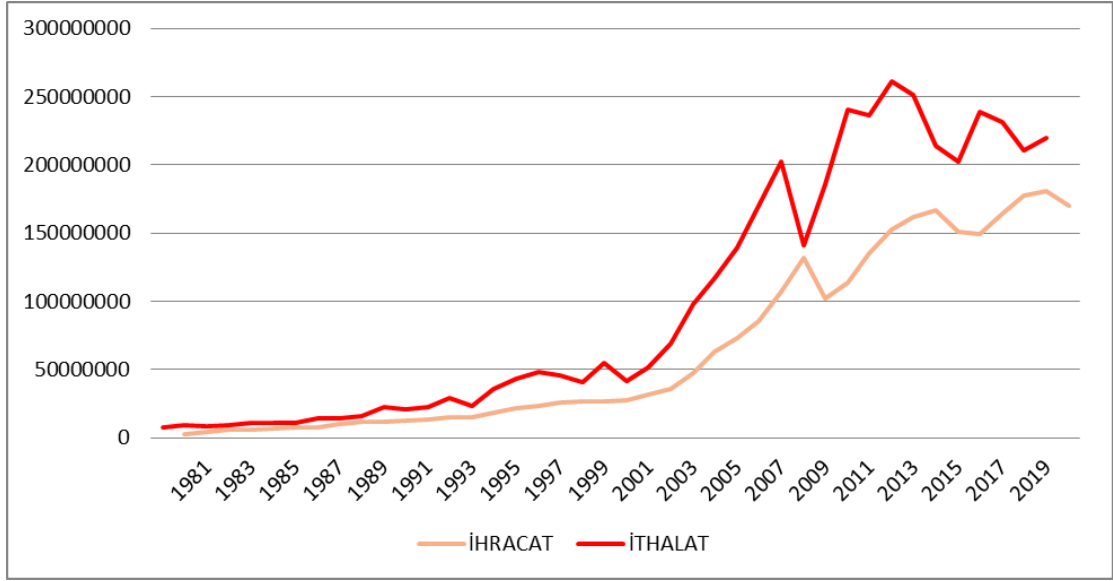
Türkiye'deki önemli ihracatçı sektörlerin aynı zamanda önemli ithalatçı sektörler olması, ihracatın ithalata bağımlılığının önemli bir göstergesidir. Örneğin ihracat sıralamasında ilk sırada bulunan motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet sektörü 2005'de 9.6 milyar ABD Doları ihracat gerçekleştirmiştir. Aynı yıl adı geçen sektör yaklaşık 10.6 milyar ABD Doları ithalat gerçekleştirmiştir (Eşiyok, 2008: 140). İhracatın ithalata bağımlılığının temel nedeni ihracat mallarının ara mal ithalatına olan bağımlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin ihracat artışı 1994-2004 yılları arasında dünya ihracat artış hızının üzerinde yıllık ortalama %12.5'lik önemli bir artış göstermiştir. Bu artışla Türkiye 1994'de %0.42 olan dünya ihracatındaki payını 2004'de %0.70'e çıkartmıştır. Bu olumlu gelişmenin yanında sözü edilen yıllarda Türkiye'nin ithalatının ihracatından daha hızlı arttığı görülmektedir. Sözü edilen yıllar arasında Türkiye'nin ithalatı %14.3'lük bir artış gösterirken dünya ithalatındaki artış %7.6'da kalmıştır (Aktan, 2006: 80). Türkiye ekonomisi 2002'den itibaren hızlı bir büyüme eğilimine girmiştir. 2002–2007 yılları arasında yıllık ortalama %6.8 büyüyen Türkiye 2007'de ABD'de meydana gelen ekonomik krizin dalga dalga bütün dünyaya yayılmasından olumsuz şekilde

etkilenmiştir (DTM, 2009: 6). Türkiye'nin küresel ithalattaki payı 1970 ile 2012 arasında yüzde 0,4'ten yüzde 1,2'ye yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin küresel ihracattaki payı yüzde 0,2'den yüzde 0,9'a yükselmiştir. 1970 ile 2012 arasında Türkiye'nin açıklık oranı yüzde 10,8'den yüzde 58'e yükselmiştir (Worldbank.org).

Tablo 3.6. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi ve ithalatın ihracatı karşılama oranı verileri

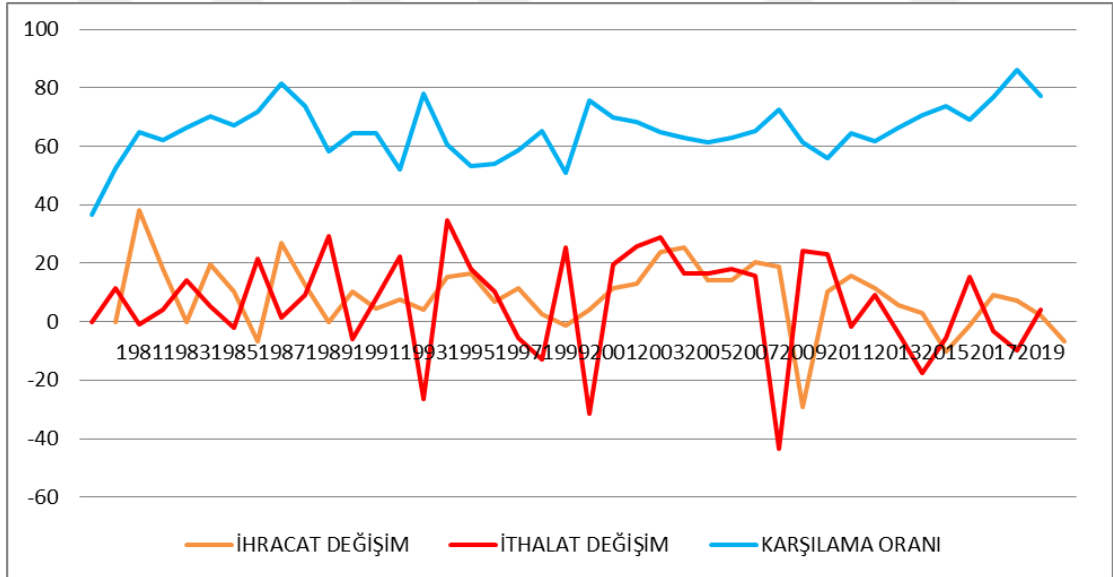
Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın İthalatı karşılama oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	
1980	2.910.121	-	7.909.364	-	4.999.243	10.819.485	36,79
1981	4.702.934	38,12	8.933.373	11,46	4.230.439	13.636.307	52,64
1982	5.745.973	18,15	8.842.665	-1,03	3.096.692	14.588.638	64,98
1983	5.727.833	-0,32	9.235.002	4,25	3.507.169	14.962.835	62,02
1984	7.133.603	19,71	10.757.032	14,15	3.623.429	17.890.635	66,32
1985	7.958.009	10,36	11.343.376	5,17	3.385.367	19.301.385	70,16
1986	7.456.725	-6,72	11.104.771	-2,15	3.648.046	18.561.496	67,15
1987	10.190.049	26,82	14.157.806	21,56	3.967.757	24.347.855	71,97
1988	11.662.024	12,62	14.335.397	1,24	2.673.373	25.997.421	81,35
1989	11.624.691	-0,32	15.792.142	9,22	4.167.451	27.416.833	73,61
1990	12.959.287	10,30	22.302.125	29,19	9.342.838	35.261.412	58,11
1991	13.593.462	4,67	21.047.013	-5,96	7.453.551	34.640.475	64,59
1992	14.714.628	7,62	22.871.055	7,98	8.156.427	37.585.683	64,34
1993	15.345.066	4,11	29.428.369	22,28	14.083.303	44.773.435	52,14
1994	18.105.872	15,25	23.270.019	-26,46	5.164.147	41.375.891	77,81
1995	21.637.040	16,32	35.709.010	34,83	14.071.970	57.346.050	60,59
1996	23.224.464	6,84	43.626.642	18,15	20.402.178	66.851.106	53,23
1997	26.261.071	11,56	48.558.720	10,16	22.297.649	74.819.791	54,08
1998	26.973.951	2,64	45.921.391	-5,74	18.947.440	72.895.342	58,74
1999	26.587.224	-1,45	40.671.272	-12,91	14.084.048	67.258.496	65,37
2000	27.774.906	4,28	54.502.820	25,38	26.727.914	82.277.726	50,96
2001	31.334.216	11,36	41.399.082	-31,65	10.064.866	72.733.298	75,69
2002	36.059.089	13,10	51.553.797	19,70	15.494.708	87.612.886	69,94
2003	47.252.836	23,69	69.339.692	25,65	22.086.856	116.592.528	68,15
2004	63.167.152	25,19	97.539.765	28,91	34.372.613	160.706.917	64,76
2005	73.476.408	14,03	116.774.150	16,47	43.297.742	190.250.558	62,92
2006	85.534.675	14,10	139.576.174	16,34	54.041.499	225.110.849	61,28
2007	107.271.749	20,26	170.062.714	17,93	62.790.965	277.334.463	63,08
2008	132.027.195	18,75	201.963.574	15,80	69.936.379	333.990.769	65,37
2009	102.142.612	-29,26	140.928.421	-43,31	38.785.809	243.071.033	72,48
2010	113.883.219	10,31	185.544.331	24,05	71.661.112	299.427.550	61,38
2011	134.906.868	15,58	240.841.676	22,96	105.934.808	375.748.544	56,01
2012	152.461.736	11,51	236.545.140	-1,82	84.083.404	389.006.876	64,45
2013	161.480.915	5,59	260.822.803	9,31	99.341.888	422.303.718	61,91
2014	166.504.862	3,02	251.142.429	-3,85	84.637.567	417.647.291	66,30
2015	150.982.114	-10,28	213.619.211	-17,57	62.637.097	364.601.325	70,68
2016	149.246.999	-1,16	202.189.242	-5,65	52.942.243	351.436.241	73,82
2017	164.494.619	9,27	238.715.128	15,30	74.220.509	403.209.747	68,91
2018	177.168.756	7,15	231.152.483	-3,27	53.983.727	408.321.239	76,65
2019	180.832.722	2,03	210.345.203	-9,89	29.512.481	391.177.925	85,97
2020	169.637.755	-6,60	219.516.807	4,18	49.879.052	389.154.562	77,28

Kaynak: Biruni TUIK, <https://biruni.tuik.gov.tr/>

Grafik 3.8. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ithalat ve ihracat oranlarının seyri (Tablo 3.6'ya göre oluşturulmuştur)

Grafik 3.8'de 1980-2020 dönemlerinde Türkiye ithalat ve ihracat oranlarının seyri verilmiştir. Grafiğe göre Türkiye'nin ithalat ve ihracatının 1980-2007 dönemleri arasında artış eğiliminde olduğu, 2008 krizinin etkisi ile ithalatın azaldığı görülmekte olup, ilerleyen dönemlerde dış ticaretin tekrardan yükselişe geçtiği görülmektedir.

Grafik 3.9. 1980-2020 dönemlerinde Türkiye'nin yıllara göre ithalat oranlarındaki değişim, ithalat oranlarındaki değişim ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarının seyri (Tablo 3.6'ya göre oluşturulmuştur)

Tablo 3.9'da 1980-2020 dönemlerinde Türkiye'nin yıllara göre ithalat oranlarındaki değişim, ithalat oranlarındaki değişim ve ihracatın ithalatı karşılama

oranlarının seyri gösterilmiştir. Grafiğe göre ihracatın ithalatı karşılama oranları 1994, 2001, 2008 ve 2019 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

SONUÇ

2001 sonrası istikrar programı, bütçe kontrolü, bankacılık sisteminin yeniden sermayelendirilmesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) bağımsızlığına yönelik adımlardan oluşuyordu. Bütçe açığının kontrol altına alınması istikrar programının temel amacıydı. Kriz, devasa bütçe açığının tüm makroekonomik sonuçları etkilediğini ve nihayetinde ikiz açık krizinin ekonomiyi vurduğunu kanıtlamıştır. 1990'larda bankalar özel sektöre fon sağlamazken, TCMB devletin borçlanma ihtiyacını karşılamak için faiz oranlarını manipüle etmiştir. Bu nedenle enflasyon hedeflemesi, bütçe kontrolü ve enflasyon hedeflemesi çerçevesinin kullanılması Türkiye'nin ekonomik performansını iyileştirmiştir.

Bu dönemde büyüme hızı artmış, ancak uzun sürmemiştir. Büyüme 2007'den itibaren düşmeye başlamış ve 2008 krizi ile çökmüştür. 2008 ve 2009 yılları arasında GSYİH'deki düşüş neredeyse 2001 krizine benzemekte olup, 2012-2014 ortalama GSYİH büyümesi yaklaşık % 3'e düştüğü için toparlanma süresi çok kısa olmuştur.

Türkiye 2002 ve 2007 yılları arasında yıllık % 7,2 oranında büyümüş olup, ayrıca küresel mali kriz boyunca nispeten iyi bir performans sergilenmiş, GSYİH büyümesinin 2008'de sadece % 0,6'ya düşmesi ve ardından gelen (GSYİH'de % 4,6'lık bir daralmaya neden olan) bir resesyondan sonra, ekonomi güçlü bir şekilde yeniden toparlanmış ve yüzde 8,8 büyüme sağlanmıştır. Türkiye, makroekonomik düzeyde, ekonomik sistemini istikrara kavuşturmaya yardımcı olan bir dizi etkili reformu başarıyla gerçekleştirmiş olsa da, kapsamlı bir devlet reformunun olmaması, onun gelişmiş ülkeler saflarına katılmasını engellemiştir.

Türkiye, ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dayalı büyümeye, sabit döviz rejiminden yönetimli dalgalı rejime kadar birçok ekonomik politika denemiş ve zaman içinde bunların bazılarında başarısız olmuştur. Başarısız her ekonomik program, ekonomi politikalarına olan güveni sarsmış ve 2001 krizi de bu anlatı altında yaşanmıştır. 2001 krizinden sonra dalgalı kur rejimine geçilmiş ve para politikasının temel özelliği enflasyon hedeflemesi olmuştur. Yapılan çalışmaya göre

- Türkiye'de 1980'e girerken yüksek seyirde olan enflasyonun 1982-1994 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemekte olduğu, yaşanan 1994 krizi ile enflasyonun en yüksek seviyeye gelmiş olduğu görülmektedir. İzleyen yıllarda uygulanan politikalar ile enflasyonun 1995-1997 yılları arasında düşüş seyri

izlediği, daha sonra 1998 Asya krizi ile tekrar yükseldiği görölmektedir. Yaşanılan 2000-2001 krizlerinden sonra uygulanan politikalar sonucunda enflasyonun 2002-2020 yıllarında sabit bir çizgi çizdiği görölmektedir.

- TÜFE ve ÜFE'nin 1980-2020 yılları arasında birbirine paralel bir seyir izlediği, her iki verinin de enflasyonla benzer bir çizgide gittiği görölmektedir.
- Reel faiz yaşanan enflasyondan dolayı negatif yönlü seyretmesine rağmen, TL cinsinden mevduatlara uygulanan faiz 1980-1998 periyodunda sürekli bir artış göstermesine rağmen, 2018 yılına kadar düşmüştür.
- Türkiye'de işsizlik 1980-2001 yılları arasında paralel bir seyir izlerken, yaşanan 2001 krizinin etkisi ile yükselmeye başlamış olup, 2008 krizi ile en yüksek noktaya ulaşarak % 14'e çıkmıştır.
- Türkiye'nin ithalat ve ihracatının 1980-2007 dönemleri arasında artış eğiliminde olduğu, 2008 krizinin etkisi ile ithalatın azaldığı görölmekte olup, ilerleyen dönemlerde dış ticaretin tekrardan yükselişe geçtiği görölmektedir.
- İhracatın ithalatı karşılama oranları 1994, 2001, 2008 ve 2019 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Acet, H. (2005). Enflasyon Hedefleme Politikası, Uygulamalar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı10, 177-203.
- Açıkalın, S., Gül, E., ve Yaşar, E. (2006), Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 0(16), s.271-282.
- Aftalion, F. ve Poncet, P. (1992), Monetarizm, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ağır, H. ve Kar, M. (2005), Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neoklasik Büyüme Teorisi)", www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=234, Erişim Tarihi: 10.07.2022
- Akdiş, M. (1992). Para teorileri ve Politikası. Ankara: Gazi Kitabevi
- Akdiş, M. (1995), Faiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye, Yimder Yayınları, Ankara.
- Akerlof, G. A. ve Yellen, J. L (1985), "Unemployment Through The Filter of Memory", The Quarterly Journal of Economics C(August): 1 A1-113.
- Akgüç, Ö. (1991), Ekonomide Gerçeği Arayış, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Aktan, O. H (2006). Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Yıl: 1, Sayı: 1, 69-100
- Akyüz, Y. (1980), Sermaye, Bölüşüm, Büyüme, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no.453, Ankara.
- Alagöz, M.(2005). Paradan Sıfır Atma Gerekçeleri, Sonuçları ve Türk Lirasına İade-i İtibar. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, 39-55
- Aldrich, John (2004). 'The discovery of comparative advantage'. Journal of the History of Economic Thought, 26(3): 379-399.
- Alege, P. O. & Ogun, T. P. (2005). Exploring the globalization-industrialization nexus for economic development: A case of Nigeria. Selected Papers for the 2004 Annual Conference, Ibadan: Nigerian Economic Society, 245-274.

- Alkin, E. (1981), Gelir ve Büyüme Teorisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Güryay Matbaası, İstanbul.
- Alkin, E. (1990), Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Altan, M. (2001), Modern Bankacılık Fonksiyonları Açısından Özel Finans Kurumlarının Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Andaç, F. (1999), İşsizlik Sigortası, Erciyes Üniversitesi İİBF, Kayseri.
- Arda, Erhan, (2002), Ekonomi Sözlüğü, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2006), Para- Banka, Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi, Agon Bilgi Akademisi, Ankara.
- Arnold, A., R. (1996) Macroeconomics, Third Edition, West Publishing Company,
- Arrow, J. Kenneth (1962), “The Economic Implications of Learning by Doing”, The Review of Economic Studies, Vol. 29, No 3, pp. 155-173.
- Aslan Nurdan ve Terzi, Nuray, (2006) Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, s. 1-14.
- Aslan, Nurdan, (2005) “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, (Ed.) Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ateş, Ş. (1998), Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Atılğan, Özgür, (2011) Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi (1992-2010), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Tartışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, 64-86.
- Aydoğan, E. (2004), 1980 den Günümüze Türkiye de Enflasyon Serüveni, Yönetim

ve Ekonomi, 11 (1)

- Aydoğuş, O. (2007). Temel Makroiktisadi Değişkenler ve Ölçümleri. (Ed. Ömer Faruk Çolak ve İbrahim Tokathoğlu), İktisada Giriş (1 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bakış, O. (2016). Eski ve Yeni GSYH Serileri Arasındaki Farklar ve Nedenleri. Araştırma Notu (16/203). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.
- Bassanini, A., Scarpetta, S. and Hemmings, P. (2001), Economic growth: the role of policies and institutions. Panel data evidence from OECD countries, 'Economics Department Working Papers', No. 283, pp. 1–70.
- Baş, K. (2001), Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği, H.Ü İİBF Dergisi, Cilt 19, Sayı 1
- Baumol, W (1977) Economic TheOI'v and Operations Analvsis 4th edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Baumol, W. J. ve Blinder, A. S. (1991), Economics, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, New York.
- Bayraktar, Seda, (2007), “1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Bilimler Dergisi, 4(2), 175-186.
- Becsi, Zsolt, WANG Ping (1997), “Financial Development and Growth”, Economic Review, Federal Reserve Bank of Atlanta, Four Quarter, pp. 46 62.
- Begg, D., Fisher, S. ve Dornbusch, R. (2001), Makroiktisat, Çev. Vildan Serin, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Berber M (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Berksoy, Taner, (1982), Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul.
- Biçerli, M. K. (2013). Çalışma Ekonomisi (7 b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

- Bilgili, F. (2004), Makro Ekonomi Yüksek Lisans Ders Notları, Kayseri.
- Binay, Ş. ve Kunter, K. (1998). Mali Liberalleşmede Merkez Bankasının Rolü 1980-1997. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği.
- Bo Sodersten ve Geoffrey Reed, (1994) International Economics, St. Martin's Press, 3rd Ed, New York, , s.83
- Boratav, K. (2006). Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2017). Milli Gelir Revizyonu Arızalıdır. <https://www.birgun.net/haber-detay/milli-gelir-revizyonu-arizalidir-153403.html>, Erişim Tarihi: 22.06.2022
- Bozdağlıoğlu, Y. U. (2007). Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları. Kazakistan, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (20), 45- 65
- Bozoğlu, M. (2007), Dış Ticaret, Geleceğin Girişimcileri Projesi, Samsun.
- Branson, W. H. (1989). Makro İktisat Teorisi ve Politikası (1 b.). (Çev. İbrahim Kanyılmaz) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım
- Branson, W. H. (1995). Makro İktisat Teorisi ve Politikası (1 b.). (Çev. İbrahim Kanyılmaz) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bulutay, T. (1995), Employment, Unemployment and Wages in Turkey, International Labour Office, State Institute Of Statistics, Ankara.
- Büyükakın, T. (2008), Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ekim
- Cain, G. G. (1976), "The Challenge of Segmented Labor Market Theories to Orthodox Theory: A Survey", Journal of Economic Literature XIV (December):1215-1257.
- Casson, M. (1981), Unemployment: A Disequilibrium Approach, Martin Robertson, Oxford
- Ceylan, O. <http://piyasarehberi.org/ekonomi/64-enflasyon-turleri-nelerdir>, (ET:28.11.2016).

- Chacholiades Miltiades (1990) , International Economics, McGraw Hill.
- Cuddington, J.T., Johansen, P. ve Löfgren, K.G (1984), Diesgulibrium Macroeconomics in Öpen Economies, Basil Blackwell, Oxford.
- Çağlar. Ü. (2003), Döviz Kurlarının Belirlenmesi Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar,Alfa Yayınları,Bursa
- Çakıcı, L. (1992). Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor? (3. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çelik, K. (2008), Uluslararası İktisat, 4. bs., Murathan Yayınevi.
- Çetintaş, H. (2003) Türkiye’de Enflasyon Ve Büyüme, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 28, Mart
- Çiçek, M.(2005) “Dezenflasyon Sürecinde Türkiye’de Enflasyonun Uzun Ve Kısa DönemDinamiklerinin Modellenmesi”, Yönetim ve Ekonomi,12(1), s. 107-126.
- Çiftçi, E. (2015), “Türkiye’de Enflasyon ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama (1980-2014)”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Çoban Çelikdemir, N. ve Kartal, M. T. (2018). Kredi Garanti Fonu (KGF) Teminatlı Kredilerin Muhasebeleştirilmesi ve KGF Teminatlarının Bankalara Faydaları, 9 (17), Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 13-38.
- Çubukçu, T. (1983), Enflasyon Teorisi Ve Türkiye'de Enflasyon, H.Ü. İİBF Yayınlan, No:2, Ankara
- Davis, Donald R. and David E. Weinstein (2002), “An Account of Global Factor Trade”, American Economic Review, 91, 1423-53.
- Davis, F. (1989). A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New and User Information Systems: Theory and Results, Doctoral Dissertation, MIT Sloan School of Management, Cambridge, MA.
- Dawson, G. (1992), İnflation and Unemployment: Causes, Consequences And Cures, England Edward Elgar Publishing Ltd.
- Dem, G. M. and H. Gao (2001), İnflation And Hyperinflation in The 20TH Century - Causes And Patterns", Columbia University, Shool Of International And

- Demirci, E. (2004), “Faizin Vade Yapısı Teorileri ve Türkiye’deki Faizin Vade Yapısının Kesitsel Olarak İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Deraniyagala, S., and B. Fine. (2003). “New Trade Theory versus Old Trade Policy: A Continuing Enigma.” *Cambridge Journal of Economics* 25(6): 809–25.
- Dickens, W. T. ve Lang, K. (1985), "A Test of Dual Labor Market Theory", *The American Economic Review* 75 (September):792-805.
- Dickens, W. T. ve Lang, K. (1988), "The Reemergence of Segmented Labor Market Theory", *The American Economic Review* 78 (May): 129-134.
- Dinler, Z. (2000), İktisada Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Dinler, Z. (2003), İktisada Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa
- Dinler, Z. (2005), Mikro Ekonomi, 16. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Domar, D. Evsey (1946), “Capital Expansion, Rate of Growth, And Employment”, *Econometrica*, Vol.14, No. 2, pp. 137-147.
- Dornbusch, R. (1987). Expectations and exchange rate dynamics. *Journal of political Economy*,, 1161-1176
- Dornbusch, R. ve Fischer, S. (1998), Makroekonomi, Çev. S.Ak, M.Fisunoğlu, E,Yıldırım, R.Yıldırım, McGraw-Hill, Akademi, Ankara.
- DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>, Erişim Tarihi: 15.07.2022
- DPT (1990). 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara
- DPT (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996- 2000). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/vii/plan7.pdf>, Erişim Tarihi: 17.07.2022
- DPT (1999). 1999 Yılı Programı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı
- DTM (2009). Dış Ticaretin Görünümü 2008, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel

Müdürlüğü, Ankara

Eatwell, J. (1995), "Disguised Unemployment: The G7 Experience", United Nations Conference On Trade and Development, No. 106 (November): 1-34.

Ecer, M. Ferhat and Canitez Murat (2006). International Marketing: Theory and Applications. My 2nd Edition. Ankara: Gazi Bookstore.

Eğilmez, M. (2016a). Makro ekonomi (8 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M. (2016b). GSYH Hesaplaması Değişti, Kişibaşına Gelirimiz Arttı. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/gyh-hesaplamas-degisti-kisibasna.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Eğilmez, M. (2016c). 2016 Değerlendirmesi. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/2016-degerlendirmesi.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Eğilmez, M. (2016d). AKP'nin Ekonomide Üç Dönemi. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akjpnin-ekonomide-uc-donemi.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Eğilmez, M. (2017a). Kredi Garanti Fonu ve Varlık Fonu Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/kredi-garantifonu-ve-varlk-fonu.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Eğilmez, M. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/09/enflasyon.html>, Erişim Tarihi: 27.07.2022

Eğilmez, Mahfi (2017b). Türkiye'deki Enflasyonun Analizi. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/turkiyedeki-enflasyonun-analizi.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Eğilmez, Mahfi (2017c). İşsizlikten Yola Çıkarsak. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/issizlikten-yola-ckarsak.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2022

Ehrlich, Isaac (1990), "The Problem of Development: Introduction", The Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise System, pp. 1-11.

Ejder, H. L. (2002), "Kamu Açıkları İle Enflasyon Arasındaki İlişkiyi Analizi ve Değerlendirilmesi", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, S:3, s.191-192.

- Ekîn, N. (1971), Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik, İstanbul Üniversitesi Yayını, Yayın no: 1625, Sermet matbaası, İstanbul.
- Ekinci A. “Türkiye’de Para Arzının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi: 1990-2002 Dönemi Uygulaması”, https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_8/55-68.pdf, Erişim Tarihi: 27.07.2022
- ekonomiatlasi.com, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- Eltis, W. (2000). The Classical Theory of Economic Growth. Basingstoke and New York: Palgrave.
- Enders, W. (1988). Applied econometric time series. Iowa State University, John Wiley Sons, Inc.
- Engin, C. ve Göllüce, E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1), 27-40.
- Engin, M. B. (2011), “Bir Para Politikası Arası Olarak Enflasyon Hedeflemesi”, Sosyal Bilimler Dergisi Sayı (2), 45-53
- Erdem, E., Şanlıoğlu, Ö. ve İlgün, M. F. (2009). Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansları (1950-2007) (1 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Eren, A. (2002), “Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar”, Muğla Üniversitesi Yayınları:11, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları:02, Muğla, 288s.
- Ergin, F. (1983), Para ve Faiz Teorileri, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Ergun, T. (2002), İthal Edilmiş Enflasyon ve Türkiye Örneği, Kavram Yayınları, İzmir
- Ergül, O. S. (1995), Türkiye ve benzeri ülkelerde istikrar politikaları ve uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Eroğlu, İ. (2007). Açık Enflasyon hedeflemesi Stratejisi ve Türkiye Deneyimi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı Aralık 2007, 1-28.

- Ertek, Tümay, (2008), Makro Ekonomiye Giriş, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul.
- Eşiyok, A. (2008), Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, Yıl:3(1-2).
- Faccarello, Gilbert (2015). ‘Autopsy of a text: being an enquiry concerning Mr Ricardo’s principles of international trade’. The European Journal of the History of Economic Thought (forthcoming).
- Fairbrother, M. (2010) “Trade policymaking in the real world: Elites’ conflicting worldviews and North American integration”, Review of International Political Economy 17(2), 319– 347
- Fisher, I. (1963), The Purchasing Power of Money, New York: The Macmillan Company
- Fisunoğlu, M. ve Tan, B. K. (2009), “Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 20, Sayı 70, s. 31–60.
- Frankel, J. A. (1984). Monetary policy in emerging markets: a survey. National Bureau of Economic Research(No. w16125).
- Frisch, H. (1983), Theories of Inflation, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frisch, H. (1989). Enflasyon Teorileri. (E. Oktay ve A. Yiğidim, Çev.). Ankara: Elif Matbaacılık
- Gordon, D. M. (1972), Theories of Poverty and Unemployment, D.C.Heath and Company, Toronto.
- Gordon, R. J. (1990), "What is New-Keynesian Economics", Journal of Economic Literature (September).
- Graz, J.D. (2004) “Transnational Mercantilism and the Emergent Global Trading Order”, Review of International Political Economy, 11(3), 597-617.
- Greenwald, B. ve Stiglitz, J. E. (1993), " New and Old Keynesians", Journal of Economic Perspective 7 (Winter): 23-44.
- Greenwald, B. ve Stigluz, J. E. (1988), "Examining Alternative Macroeconomic Theories", Brookings Papers and on Economic Activity, no.1: 2Q7-260.

- Groenewegen, P. (2007), Alfred Marshall, Economist 1842-1924. London: Palgrave Macmillan. (Short version).
- Grossman, M. Gene, HELPMAN, Elhanan (1989), “Product Development and International Trade”, The Journal of Political Economy, Vol. 97, No. 6, 1989, p. 1261-1283.
- Gübe, Y. (1997), İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı, Hazine Dergisi, Sayı 6, Nisan.
- Güney, P. ve Ö., Ceylan, İ. M. (2014),“EnflasyonHedeflemesi ve Türkiye Deneyimi”,Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,32 (1), 143-164.
- Güngör, İ. A. (2006), “Enflasyon Beklentilerinin Oluşum Şeklinin Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Dezenflasyon Programı Uygulamasındaki Sonuçları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürak, H. (2005), Önce Bilgili İnsan - Ekonomik Büyüme ve Refahın Gerçek Kaynakları Olan: Üretken Bilgi (Teknoloji) ve Bilgili İnsan Üzerine, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=280, Erişim Tarihi: 17.06.2022
- Gürak, H. (2006), Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi, Ekin Yayınları, Bursa
- Güran, N. (1999),“Makro Ekonomik Analiz”, Anadolu Matbaacılık, İzmir, s.347.
- Gürkaynak, R. S. ve Böke, S. S. (2013). AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi. Birikim Dergisi, Sayı 296, 64-69
- Gürlü, A.Z. (2000), Ekonomi, MEB Yayınları, İstanbul
- Gürsel, S. ve Ulusoy, V. (1999), Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam, Yapı Kredi Yayınları, Cogito/Ekönomi-87, İstanbul
- Harrod, F. Roy (1939), “An Essay In Dynamic Theory”, The Economic Journal, Vol. 49, No. 193, 1939, pp.14-33.
- Hazlitt, H. (1965). What You Should Know About Inflation (Second Edition.). Toronto: D. Van Nostrand Company.
- Hicks, J. R. (1937), Mr. Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation", Econometrica, Vol. 5, No. 2, April

- Hollander, S. (1995). Ricardo - The New View. Collected Essays I. London and New York: Routledge.
- Holzer, H. J. (1989), Unemployment, Vaeancies and Local Labor Markets, W.E. UP John Institute for Employment Research.
- <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-transitions-key-messages-facts-tr.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- Hume, D. (1970[1752]) “Of Balance of Trade”, E.Rotwein (ed.)David Hume: Writings on Economics (i.), Wisconsin:The University of Wisconsin Press, 60-77.
- İncekara, A. (2011), Bankacılık ve Finansal Kurumlar, İktisadi Araştırma Vakfı, Nisan.
- İncekara, A., Tunah, H. ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2010), Para Talebi Olgusu Ve Türk Halkının Para Talebinin İncelenmesi, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Nisan
- İTO (2001), Ekonomik Rapor, Ayhan Matbaası, Yayın No:2001/45, İstanbul, Kasım
- Johnson, H. G. (1967), Essays in Monetary Economics, George Ailen Unwin, London
- Kafkas, E. T.. (2014), “Avrupa Birliği İşsizlikle Mücadele Stratejisi Işığında Türkiye İçin İşsizlik Sorununda Yeni Bir Paradigma: Çalışma Kredisine”, alışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı Hizmetleri, Uzmanlık Tezi
- Kar, M. ve Tunçer, M. (2005), Finansal Kalkınma Ve Ekonomik Büyüme: Teorik Görüşler, Ampirik Sonuçlar ve Yeni Gelişmeler, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt, Erişim Tarihi: 17.06.2022
- Kara, A. H. ve Orak, M. (2008). Enflasyon Hedeflemesi. İstanbul: Ekonomik Tartışmalar Konferansı.

- Karagöl, E. T. (2013). Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi. Ankara: SETA Yayınları.
- Karakayalı, H. (2003), Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, Güleç Matbaacılık, 2.Baskı, İzmir
- Karluk, R. (2009), Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika, Geliştirilmiş 9. bs., Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan, (2002), Uluslararası Ekonomi, Beta Basım A.Ş, İstanbul.
- Kasapoğlu, M. M. ve Murat, S. (2018). Türkiye'de İstihdam, İşsizlik ve İstihdam Politiklarında Yerleşme: İİMEK'e dair Kısa Bir Değerlendirme. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7 (18), 248-278
- Kaya, F. (1998), Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, İstanbul: Beta Yayıncılık
- Kayalar, T. (2003) Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler. Dış Ticaret Dergisi Ekim 2003. Ankara.
- Kaygusuz, M. (2011), “Maliyet Enflasyonu ve Türkiye’de Maliyet Enflasyonunun Nedenleri”, s. 8-9.
- Kazgan, G. (1997), İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi, Yedinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keasing Donald B. (1968), “Labor Skills on the Structure of Trade in Manufactures”, The Open Economy Essays on International Trade and Finance, Peter B. Kenen ve Roger Lawrence (ed), Columbia University Press, , s.5-6
- Kemer, B. (2005), Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama, Birinci Baskı, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005), Türkiye Ekonomisi, 18. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keynes, J. M. (1936), The General Theory of Employment Interest and Money, Brace & World, Inc., Harcourt.
- Keynes, J. M. (1961), The General Theory Of Employment, Interest And Money, Macmillan Pub, London

- KGF (2019). Kredi Garanti Fonu: <http://www.kgf.com.tr/index.php/tr/>, Erişim Tarihi: 17.06.2022
- King, J.E. (1990), Labor Economics, , The Macmillan Press Ltd., Macmillan Studies in Economics, Second Edition, London.
- Kıvılcım, M.(1993) “Türk Ekonomisinin Uzun Dönem Enflasyon Analizi: Bir Ampirik Yaklaşım”, Ekonomik Yaklaşım, 4(8), s. 97-115.
- Kibritçioğlu, A (1996), Uluslararası Makro İktisat, Ankara.
- Koban, E (2001), Dış Ticaret Eğitimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ve Demirtaş Sanayiciler Derneği, Bursa.
- Kondak, Nuray ve Yayla, Hilmi Erdoğan, (2002) Sermaye Piyasalarının Entegrasyonu: Türkiye, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Menkul Kıymet Borsaları, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Korap, L. (2008). An Empirical Analysis of Turkish Inflation (1988-2004): Some NonMonetarist Estimations. MPRA Paper, 19630. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/19630/1/MPRA_paper_19630.pdf, Erişim Tarihi: 17.06.2022
- Koray, M. ve Topçuoğlu, A. (1995), Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Korkmaz, Suna (2010), “Türkiye’de Ar Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi”, Journal of Yaşar University, Vol. 5, No: 19, 2010, ss. 3320-3330.
- Krugman, P., (1979) “Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade”. Journal of International Economics, Vol. 9, 469-479.
- Kuhn, T. S. (1970), Bilimsel Devrimlerin Yapısı, İngilizceden Çev. Nilifer Kuyaş, Alan Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul 1995.
- Kumbaracıbaşı, O. (1976), Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi, Ankara Üniversitesi İ.T.B.A. Yayınları No: 103, Ankara.
- Kumcu, E. (2000), İstikrar Arayışları, Doğan Kitapçılık A.Ş.
- Kurnaz, Ö. (2009),“Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi 1987-2006 Dönemi”Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Leontief, W., (1954) “Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined”, *Economia Internazionale*, Vol. VII, No:1, Şubat, s. 3-32.
- Lerner, A. (1951), *The Economics of Employment*, Asian Student's Edition, McGraw Book Comp., Inc., New York.
- Livaneli, Z. (2019), Bugünü anlamak için 1994'e bakmak gerekiyor, <https://t24.com.tr/yazarlar/zulfu-livaneli/bugunu-anlamak-icin-1994-e-bakmak-gerekliyor,22240>, Erişim Tarihi: 07.07.2022
- Lordoğlu, K. ve Törüner, M. (1995), *Çalışma Ekonomisi*, Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul.
- Lucas, E. Robert (1988), “On The Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, Issue 1, ss. 3-42.
- Malatyali, K. (1998), “Enflasyon Hedeflemesi, Ülke Uygulamalarına Örnekler ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *DPT Çalışma Raporları*, Sayı (1), 4-74.
- Maneschi, Andrea (1998). *Comparative Advantage in International Trade. A Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Mankiw, N. G. (1988), "Recent Developments in Macroeconomics: A Very Quick Refresher Course", *Journal of Money, Credit and Banking* 20 (August): 416-449.
- Mankiw, N. G. (1989), "Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Perspective* 3 (Summer): 79-89.
- Marshall A. (2003). *Money, Credit and Commerce*. New York: Prometheus Books
- Marshall Alfred (1923), *Money, Credit and Commerce*, Macmillan and Co. Limited, London.
- McCallum, B. T. (1988), "Postwar Developments in Business Cycle Theory: A Moderately Classical Perspective", *Journal of Money, Credit and Banking* 20 (August): 459-471.
- McKenzie, D.M. & Brooks D.R. (1997). The impact of exchange rate volatility on German-US trade flows. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*. 7(1997), 73- 87.

- Melemen M. ve Arzova, S. B. (2000), Uluslararası Ticaret Alternatif Finansman Teknikleri ve Muhasebeleştirilmesi Ticari Yazışma Örnekleri, Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- Milberg, W. (2002) “Say’s Law in the Open Economy: Keynes’s rejection of the theory of comparative advantage”der. S. Dow veJ. Hillard (der.) Keynes, Uncertainty and the Global Economy Beyond Keynes, Volume Two içinde, Cheltham:Edward Elgar, 239-253.
- Mill J.S. (1909). Principles of Political Economy, with some of their Applications to Social Philosophy. London: Longmans, Green and Co.
- Mishkin, F.S., (2018), Para Politikasında Takdir Kullanımının İyileştirilmesi, Uluslararası Finans, Cilt:21,Sayı 3, s.36
- Mujahi, N. & Noman, M. (2013). Economic Growth-Women Labor Force Participation Nexus: An Empirical Evidence for Pakistan.
- Muth, J. (1961), "Rational Expectations and the Theory of Price Movements", Econometrica, July , Vol 29, No 3
- Mutlu, E.C. (2008) “International Business”, Beta Publications 3rd Edition, İstanbul.
- Newlyn, W. T. (1962), Theory Of Money, Second Edition, Oxford, Clarendon Press
- Ogbokor, C. A. (2017). Can foreign trade propel economic growth in Nigeria? Evidence from causality analysis. Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB),6(2), 2294-2305
- Ongun, M. T. (2002). Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler. (Editör: Ömer Faruk Çolak). Kriz ve IMF Politikaları. İstanbul: Alkım Yayınevi, 39-93.
- Önder T., (2007). Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Öngel, E. Bedir, E. Karakaya, M., Kılıç, C. ve Tokuroglu, B., (1997) “Yüksek Enflasyonun Aile İçi İlişkiler Üzerindeki Etkisi”, Aile Araştırma Kurulu Yayınları, Ankara, 257s.
- Özkan, S. (1990), “Türkiye Ekonomisinde Enflasyon” , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Özkaplan, N. (2008). Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü(1980-2007). (Ed G. E. Arslan), Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını(4), 161-212.
- Öztürk, N., (2006) “Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, /2, (3), ss.107-127.
- Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (4 b.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). Türkiye'de 1980 Sonrasında İktisadi Politika ve Kurumların Evrimi. (Ed. Ömer Faruk Çolak) İktisat ve Toplum(100), 7-11.
- Parasız, İ. (2000), Modern Bankacılık- Teori ve Uygulama, İstanbul.
- Parasız, İ. (2003), Ekonomik Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız, İ. (2006), Makro Ekonomi Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, Dokuzuncu Baskı.
- Parasız, İ. (2009), Para Banka ve Finansal Piyasalar, 9. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız, İ.(2001), “Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, s.24-27.
- Parkin, M. (1986), "The Output-Inflation Trade Off When Prices Are Costly to Change", Journal of Political Economy 94 (February): 200-224.
- Paya, M. (2002), Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Phelps, E. S. (1970), Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory, W.W. Norton & Company, Inc., New York.
- Phelps, E. S. (1972), inflation Policy and Unemployment Theory. The Cost Benefit Approach To Monetary Planning, W. W. Norton Company, New York.
- Pigou, A.C. (1968), The Theory of Unemployment,. (1933 Baskısından), A.M. Kelley, New York.
- Pınar. A. VE Erdal.B. (2008), Para Banka Mali kuruluşlar ve Uluslararası Mali Sistem, Natural Yayıncılık, 1. Baskı , Ankara.
- Pigou Arthur Cecil (1965), Essay in Applied Economics, A. M. Kelley, New York.

- Plosser, C. I. (1989), "Understanding Real Business Cycles", *Journal of Economic Perspectives* 3 (Summer): 51-77.
- Ravallion, M. (2002). Why Has Economic Growth Been More Pro-Poor in Some States of India Than Others? *Journal of Development Economics*, 68(2), 381–400.
- Reynolds, L.G., Masters, S.H. ve Moser, C. H. (1991), *Labor Economics and Labor Relations*, Printice-Hall, New Jersey.
- Ricardo D. (1821). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. 3rd Ed. London: John Murray.
- Rodriguez, E., (2002), 'Costa Rica: Policies and Conditions for Export Diversification', Working Paper No. 154, United Nations University/WIDER, Helsinki.
- Romer, D. (1993). Openness and inflation: theory and evidence. *The quarterly journal of economics*, 108(4), 869-903.
- Romer, D. (1996), *Advanced Macroeconomics*, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York.
- Romer, M. Paul (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, Vol. 95, Issue 5, October, pp. 1002-1037.
- Rufn Roy J. (2002), "David Ricardo's discovery of the comparative advantage," *History of Political Economy*, 34(4), pp. 727-748.
- Salvatore Dominic (1998), *International Economics*, Prentice Hall, 6th Ed.
- Salvatore, Dominick. (2011). *International economics: trade and finance*. Hoboken: Wiley.
- Samen, S., (2010), *A Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence*, Growth and Crisis Unit, World Bank, Washington, DC.
- Samuelson, P. (1973), *İktisat, Çev. Demir Demirgil, Menteş Kitabevi, İstanbul*.
- Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7), 1-21.

- Savaş, V. (1963), Keynes'in Genel Teorisi, Eskişehir İTA, Eskişehir.
- Savaş, V. (1984), “Keynezyen İktisat Yıkılırken”, Fatih Yayınevi, İstanbul.
- Savaş, V. (1986). Politik İktisat. İstanbul: Beta Yayın
- Savaş, V. F. (2007), Keynesyen İktisat Yıkılırken, 3. Baskım, Nobel Yayın Dağıtım, Ocak, Ankara.
- Seguino, S. (2007). Change evidence on global trends in gender norms and stereotypes. Feminist Economics.
- Sen, A. (1992), "Development: Which Way Now ?", The Political Economy of Development and Underdevelopment içinde, Ed. Charles K. Wilber - Kenneth A. Jameson, McGraw-Hill, International Series, New York.
- Sever E. ve İğdeli A.(2016), “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ve Ekonomik Performans: Ülkeler Arası Mukayeseli Bir Analiz” Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, S:36, s.125-128
- Seyidoğlu, H. (1994), Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama (10. baskı), Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2001), Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2002), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlüğü, 3. Baskı, Güzemcan Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2007), Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2006), İktisat Biliminin Temelleri, İstanbul, Güzem Can Yayınları No:21.
- Seyidoğlu, Halil, (2003), Uluslararası Finans, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil, (2003), Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sheffrin, S. M. (1989), The Making of Economic Policy, Basil Blackwell Inc., Cambridge, Massachusetts.
- Sinclair, P. (1987), Unemployment; Economic Theory and Evidence, Basil Blackwell, Oxford.

- Smith A. (1776). The Wealth of Nations. New York: The Modern Library.
- Smith, A. (1984), Ulusların Zenginliği, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Alan Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. M., (2009), ‘Fair Trade, Diversification and Structural Change: Towards a Broader Theoretical Framework of Analysis’, Oxford Development Studies, 37: 4, pp. 457-478.
- Soloman, J. (1994), Economics, Second Edition, Harvester New York, Wheatsheat Prentice Hall
- Sönmez, S. (1994), “Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Enflasyon” T.C. Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, IX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye’ de Bütçe Harcamaları, 6-8 Mayıs 1993, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, s. 157-183.
- Sönmez, S. (1998), “Türkiye’ de Kamu (Açığının) Finansmanı ve Enflasyon Vergisi”, ODTÜ Gelişme Dergisi, C.25, S.2, s.361-377.
- Stoneman, P. (1983), The Economic Analysis of Technological Change, Oxford University Press, Oxford.
- Sutcliffe, R.B. (1971), Industry and Underdevelopment, Addison-Wesley Publishing Company, London.
- Sydow Jorg et al. (2010) “Foreign Market Entry as Network Entry”, Scandinavian Journal of Management Vol: 26, pp.13-24.
- Şahin, H. (1994). İktisada Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Şahin, H. (1995), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Yayınları, No: 167, Bursa
- Şanlısoy, S. ve Çetin, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Hükümetlerin Ekonomik Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Ölçülmesi. Sosyoekonomi, 24 (28), 65-83.
- Şirin, Ç. (2015), 92 yıllık büyüme serüvenimiz, <https://businessht.bloomberght.com/yazarlar/cagdas-sirin/1068162-92-yillik-buyume-seruvenimiz>,. Erişim Tarihi: 01.07.2022
- Taubman, P. ve Wachter, M. L. (1986), "Segmented Labor Markets", Handbook of Labor Economics içinde, Ed. O.Ashenfelter ve R.Layard, Elsevier

Science Publishers BV, 1194-1217.

Taylor, J. B. (2000). Aggregate Dynamics and Staggered Contracts. Journal of Political Economy, 88, 1-24

TBB (2004), Turkish Economy and Turkish Banking System in 2004, <https://www.tbb.org.tr/english/book2004/turkish%20banking%20system%202004.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (1997). 1996 Yıllık Rapor. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB (1998). 1997 Yıllık Rapor. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB (1999a). B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 sayılı Niyet Mektubu. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TCMB (1999b). Yıllık Rapor 1998. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB (2002), 2002-2004 Stand-By Düzenlemesi, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/paraprog/2002/standby2002-2004.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (2003), 2003 Yılı Para ve Kur Politikası Genel Çerçevesi, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2003/DUY2003-2.html>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (2003), 4. Gözden Geçirmeye İlişkin Niyet Mektubu, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2003/4gg_nm_tr.pdf, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (2003), 5. Gözden Geçirmeye İlişkin Niyet Mektubu, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2003/5ggnmtr.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (2004). Enflasyon. Ankara: www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.07.2022

TCMB (2006). Enflasyon Raporu 2006-I. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TCMB (2009). Enflasyon Raporu 2009-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TCMB (2010). Enflasyon Raporu 2010-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB (2011). Enflasyon Raporu 2011-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

- TCMB (2012). Para Politikası Kurulu Toplantı Özeti (2012/93). Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2014). Enflasyon Raporu 2014-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2015). Enflasyon Raporu 2015-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2016). Enflasyon Raporu 2016-I. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- TCMB (2017). Enflasyon Raporu 2017-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2018). Enflasyon Raporu 2018-IV. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2019). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TMain+Menu/Banka+Hakkinda/Sikca+Sorulan+Sorular/Para+Politikasi+ve+Enflasyon+Hedeflemesi/>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- Thompson Arthur et al. (2007) "Crafting & Executing Strategy: The Quest for Competitive Advantage" McGraw Hill Irwin, New York.
- TOBB (2021), 2020 Türkiye Raporu, <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2022
- Tobin, J. (1958), "Liquidity Preference as Behavior Towards Risk", The Review of Economics Studies, No:67
- Todaro M. P (1989). Economic Development in The Third World. Longman Inc. New York.
- Tokgöz, E. (2001), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001), İmaj Yayın., Ankara
- TÜİK (2022), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici->

- Tuna, K. (2007),“Enflasyon Hedeflemesi ve Ülke Deneyimler”,Sosyal Bilimler Dergisi, 223-250.
- Tunay, B. K. (2001), Hiperenflasyon ve Hiperenflasyon Sürecinde Para İkamesi, Beta Basım A.Ş., İstanbul, Mayıs
- TÜİK (2013). Resmi İstatistik Programı 2012-2016 (Rev.1). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜİK (2014a). Hanehalkı İşgücü Anketi Verilerinin Revizesine İlişkin Açıklama Notu. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2014b). Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) Kullanıcıları İçin Rehber. No:04. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2016). Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi'nde Revizyon SNA-2008 ve ESA-2010'un Uygulanması. Ankara: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı.
- Türk Zehra and Süngü Ahmet (2004), “International Marketing in terms of Marketing Mix Strategies” Legislation Magazine, Year: 7 Issue: 35, March.
- Türkay, O. (1969), Gizli İşsizlik, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Türkbâl, A. (2005), Makro İktisat, Aktif Yayınevi, İstanbul
- Türkoğlu, M. (2015),“Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Uygulamaları”,Uluslararası Alanya İşletme Dergisi, 7 (1), 95-107.
- TÜSAİD (1980), 1981 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD Yayınları, Ankara
- TÜSAİD (1982), 1982 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD Yayınları, Ankara
- TÜSAİD (2002), 2003 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD Yayınları, Ankara
- TÜSAİD (2003), 2004 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD Yayınları, Ankara
- TÜSİAD (2001). Türkiye Ekonomisi 2001 (Yayın No: TÜSİAD-T/2001-12-316).

İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

TÜSİAD (2005), 2006 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye, TÜSİAD Yayınları, Ankara

TÜSİAD. (1995). 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi (Yayın No: TÜSİAD-T/95, 1-169). İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Unay, C. (2001), Makro Ekonomi, 8. Baskı, Vipaş Yayınevi, Bursa

Uslu, E.(1993),“Başlıca Enflasyon Teorileri ve 1980’li Yıllarda Türkiye’de Enflasyon”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uysal, D. ve Erdoğan, S. (2003). Enflasyon ile İşsizlik Oranı Arasındaki ilişki ve Türkiye Örneği (1980-2002). Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(6), 35-47.

Ülgener, S. F. (1991), Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, DER Yayınları, Yedinci Basım, İstanbul.

Ünsal, E.M. (2004), Makro İktisat, Turhan Kitabevi, Ankara

Üstünel, B. (1983), Makro Ekonomi, 4. Ofset Baskı, Mısırlı Matbaacılık, İstanbul.

Watts, M. (1997), Labour Markets; Contemporary Theories of Unemployment, Newcastle University, <http://newcastle.au.edu>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

Wicksell, K. (1962), "Interest And Prices Geldzins und Guterpreise A Study Of The Causes Regulating The Value Of Money", Translated by R.F. Kahn, Newyork: Reprints of economic classics

Yalınpaya Çokgezen, J. (2010). 1980'den Günümüze Türkiye Ekonomisi (1 b.). İstanbul: Beta Yayınevi

Yalta A. Y. (2011), “Para ve Enflasyon”, Hacettepe Üniversitesi, <http://www.acikders.org.tr>, Erişim Tarihi: 27.07.2022

Yeldan, E. (2000), Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler, <http://www.ileri2000.org/yeldan4.htm>, Erişim Tarihi: 01.07.2022

Yeldan, E. (2000). 1980-Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Bölüşüm Dinamikleri. Toplum ve Hekim, 15 (4), 242-247.

Yenal, O. (2013). Cumhuriyet'in İktisat Tarihi (2 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları.

Yenilmez, F. (2004), Türkiye'nin Ab ile Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret, Eskişehir.

Yentürk, N. (2003). Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yerli, B. G. (2008), "Ekonomik Beklentilerin Enflasyon Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Sayısal Yöntemler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Yıldırım, E. (1999), Çevrim Kuramları ve Türkiye Ekonomisinde İktisadi Dalgalanmalar, Ç.Ü. Araştırma Projesi No.İ.İ.B.F.96, Adana.

Yıldırım, C. (2017). Ak Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, ISBN: 978-605-82738-2- 5, Sakarya: Beşköprü Yayınları, 50-63

Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2001). Makroekonomi, Ankara: Seçkin Yayıncılık

Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2009), Makroekonomi, 8. Baskı, Seçkin Kitapevi, Ankara.

Yıldırım, O. (2003). Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:27, Ocak

Yıldız, Sebahattin; ALP, Salih, (2014) Bir Kümelenme Örneği Olarak Kars Kaşar Peyniri Endüstri Kümesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 1, s. 249-272.

Yoffie David B.(1993), "Introduction: From Comparative Advantage to Regulated Competition", Beyond Free Trade Firms, Governments, and Global Competition, David B. Yoffie (ed), Harward Business School, Boston, , s.4

Yücel, A. (1980), Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler, Kalite Matbaası, Ankara.

Yücel, H. M. (2002), Emek Piyasası Kuramları ve Türkiye'de İşsizlik Sorunu, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora tezi, Adana.

Zaim, S. (1997). Çalışma Ekonomisi.10. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Zhang, Wei-Bin. (2008). International trade theory: capital, knowledge, economic structure, money, and prices over time. Berlin: Springer.

